Історія України

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Рівень стандарту, академічний рівень

Підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів

10 клас

Київ «ГЕНЕЗА» 2010

Юні друзі!

У цьому навчальному році ви вивчатимете історичний матеріал, присвячений подіям початку XX ст. (1900–1921 рр.) Цей період в історії українських земель характеризується переходом від аграрно-ремісничого до індустріального суспільства. Процеси модернізації охопили всі сторони життя української людності: економічну, політичну, соціальну, культурну та релігійну.

Важливою подією в розвитку суспільно-політичних рухів став початок *політичного етапу національного відродження* – відображення в українській політичній думці проблеми націотворення як елементу модернізації тогочасного суспільства.

Зміст шкільного курсу структурно розкрито в таких темах: «Україна на початку XX ст.»; «Україна під час Першої світової війни»; «Українська революція (березень 1917 – початок 1918 рр.)»; «Українська держава (початок 1918 – початок 1921 рр.)»; «Культура і духовне життя України в 1917–1921 рр.»; «Наш край у 1900–1921 рр.».

Для успішного опанування вами змісту курсу історії України ми пропонуємо таку структуру підручника: *визначення теми, план, запитання перед текстом параграфа, навчальний текст, запитання і завдання*. Додаткову інформацію ви зможете отримати, використовуючи подані в підручнику *мапи, ілюстрації, хронологічну таблицю, словник історичних термінів і понять*.

Запитання перед текстом параграфа покликані активізувати та актуалізувати вашу пізнавальну діяльність. Рубрика «Документи і матеріали» дозволяє конкретизувати, доповнити, ілюструвати навчальний текст параграфа, знайомить вас із різними інтерпретаціями історичних процесів в українських землях на початку XX ст., сприяє розвитку ваших умінь проблемно-пошукового та творчого характеру, надає можливості для організації самостійної навчальної роботи. Рубрика «Персоналії» містить біографічний матеріал, призначення якого – викликати інтерес до історичних діячів, життя та діяльність яких були пов'язані з Україною. Ми хочемо допомогти вам зрозуміти, що історію творили люди з різними характерами, почуттями, емоціями, складним шляхом пошуку істини. Рубрика «Запитання і завдання» дозволяє закріпити навчальний матеріал, сформувати базові знання та необхідні предметні компетенції з курсу історії України, розвинути вміння аналізувати, порівнювати, систематизувати, узагальнювати історичну інформацію, робити висновки. Система запитань і завдань сприяє формуванню критичного ставлення до історичних подій, явищ і процесів, виробленню самостійних суджень та вмінь аргументувати й оцінювати ту чи іншу історичну реалію, виховувати в собі почуття впевненості у власних силах.

Світ не стоїть на місці, а постійно розвивається. Сьогодні неможливо уявити спілкування людей та обмін інформацією без глобальної світової мережі Інтернет. Тому і вам, шановні учні, ми пропонуємо для пошуку необхідної інформації з історії України звернутися до деяких інтернет-ресурсів (http://www.history.org.ua/; http://ukrhist.at.ua/; http://www.uahistory.cjb.net/; http://www.uarmy.com.ua/; http://history.franko.lviv.ua/) та додаткової літератури, список якої ви знайдете наприкінці підручника.

Ми сподіваємося, що цей підручник допоможе вам збагатити свої знання з одного з найцікавіших періодів історії України.

Автори

Тема 1

УКРАЇНА НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

… На XX ст. розвиток України характеризувався перш за все бурхливим зростанням економіки. Завдяки новим європейським технологіям вона перетворилася на один із найбільш економічно розвинутих регіонів Російської імперії. Суспільно-політичне життя України характеризувалось посиленням ролі інтелігенції, її діяльності в напрямі здійснення національного відродження, піднесення національної самосвідомості мас, їх політичної активності. Її активність значною мірою сприяла широкому розвитку української культури…

Білоцерківський В. Історія України. – К., 2007. – С. 305.

§1 Україна у складі Російської та Австро-Угорської імперій

1. *Україна перед історичними викликами XX ст.*
2. *Особливості модернізації України.*

***В**икористовуючи мапу, **позначте** українські землі, що входили до складу Російської та Австро-Угорської імперій.*

① На межі XIX–XX ст. Україна була розділена як географічно, так і політично між двома імперіями – Російською та Австро-Угорською. *Перша володіла Слобожанщиною, Лівобережжям, Правобережжям, Донбасом* і *Півднем*, що становило близько 85 % земель, заселених українцями. До складу другої входили *Східна Галичина, Північна Буковина* та *Закарпаття*. Території, що перебували під владою Російської імперії в цей період, зазвичай називають *Наддніпрянською Україною*, ті, що входили до складу Австро-Угорської, – *західноукраїнськими землями*.

Документи і матеріали

На переламі XIX і XX ст. у житті українців Галичини і Буковини сталися великі зміни. Тут проходить прискорений розвиток суспільних і національних сил. «Інтенсивність, ширина і глибокість того розвоєного[1] руху в тім часі, – писав Іван Франко, – були більші, ніж коли-небудь перед тим… Ніколи досі на ниві нашого слова не було такого оживлення, такої маси конфліктів, суперечливих течій, полеміки, різнорідних думок і змагань, тихих, але глибоких переворотів…».

Рушієм цього процесу була інтелігенція, передусім адвокати – вихованці народовських громад. Поруч з ними діяла нова генерація духовенства.

Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії. – К., 1993. – С. 53.

***Як** ви вважаєте, чому на початку XX ст. саме інтелігенція, як у Наддніпрянській Україні, так і в західноукраїнських землях, стає рушійною силою суспільних і національно-визвольних рухів?*

Спільним для всіх українських земель було те, що український народ послідовно боровся за свої соціальні і національні права. В українському національному русі на початку XX ст. простежуються дві тенденції – посилення земсько-ліберальної опозиції царизмові та переростання українського культурно-просвітницького руху в політичний. Ліберальна опозиція – представники інтелігенції (службовці, лікарі, вчителі та ін.) усе частіше висувала вимоги щодо надання політичних свобод, скликання Установчих зборів для розробки конституції. В українській політичній думці обґрунтовується необхідність досягнення української національної незалежності й повної державної самостійності. Але панівною впродовж перших двох десятиліть XX ст., як і раніше, залишалась ідея політичної автономії України у складі чи то конституційної Російської

[1] Розвоєний (від *розвій* – розвиток) – розвинутий.

імперії, чи то федеративної Російської демократичної республіки, побудованої на новітніх конституційних засадах.

Документи і матеріали

XX ст. почалося для галицьких українців боротьбою за відділення Східної, української Галичини від Західної – польської і створення з неї окремого коронного краю. Ця боротьба мала небагато шансів на успіх, поки існувала Австро-Угорська імперія, котра в своїй політиці в Галичині спиралася на великих землевласників, які, за малим винятком, були поляками. Водночас почалася енергійна боротьба за рівноправність української мови з польською в урядах, а також за українське шкільництво...

Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії. – С. 56.

Початок XX ст. характеризується розвитком *політичного етапу визвольного руху* в українських землях. Головною вадою становлення української партійної системи було те, що українці не мали можливості реально впливати на перебіг економічного і соціально-політичного розвитку в Україні. До складу українських партій входили переважно представники інтелігенції, яка часто репрезентувала сама себе, а їхні політичні дискусії більше нагадували кухонні суперечки. І все ж, незважаючи на ці «хвороби зростання», українські діячі поступово починали відчувати себе самостійною силою, яка прагне здійснити власні цілі та завдання, відстоює інтереси українського народу і має своєю матеріальною базою створену ним, нехай ще недосконалу, фінансово-економічну структуру.

На початку XX ст. особливістю суспільно-політичних рухів в українських землях стало поширення комуністичних ідей.

Документи і матеріали

Виникнення націонал-комунізму на українському ґрунті зумовлене тогочасними суспільно-політичними реаліями, а також слабкістю, незрілістю та розколом українського демократичного руху. Багато представників української демократії вбачали вихід із катастрофічного становища у співпраці з більшовиками. Віддані комуністичній утопії і перейнявши притаманний її апологетам (від грец. – *захисний*; захисник тих чи інших учень, теорій або течій) спосіб мислення, вони, самі того не усвідомлюючи, зруйнували єдиний фронт боротьби за самостійність України, зіграли на руку більшовицькій верхівці, з її централізаторсько-шовіністичною політикою, прирікши себе на загибель...

Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – К., 2001. – С. 104.

2 На початку XX ст. Наддніпрянщина була одним із економічно найрозвиненіших регіонів Російської імперії.

Документи і матеріали

Рубіж XIX і XX ст. характеризується в Наддніпрянській Україні завершенням промислового перевороту, суть якого полягала в розбудові великої машинної індустрії, якісній зміні структури господарства (промисловість мала пере-

важати над сільським господарством, а важка промисловість над легкою). Ці широкомасштабні суттєві зміни відбувалися в надзвичайно складних умовах, адже Російська імперія, як і більшість країн світу, у 1900–1903 рр. пережила економічну кризу. 1904–1908 рр. позначені депресією, і лише в 1909–1913 рр. почалося промислове піднесення.

Бойко О. Історія України. – К., 2008. – С. 281.

Промисловому розвитку Наддніпрянської України на початку XX ст. були притаманні концентрація виробництва, утворення монополій, спеціалізація районів, значний вплив іноземного капіталу, нерівномірний розвиток українських регіонів, вищі темпи розвитку у порівнянні з середніми показниками по країні, перетворення України на один з головних промислових районів Російської імперії.

Особливістю розвитку української промисловості була її підпорядкованість імперському центру, який вбачав в Україні насамперед потужну сировинну базу. Тому закономірно, що 1913 р. на українську промисловість припадало майже 70 % видобутку сировини та виготовлення напівфабрикатів Російської імперії. Така державна політика суттєво деформувала структуру економіки України. Незважаючи на те, що на її території був зосереджений величезний промисловий потенціал, вона залишалася сільськогосподарським районом імперії, у якому в селах проживало 80 % населення.

В аграрному секторі Наддніпрянської України зберігали позиції великі поміщицькі латифундії. Перетворення землі на товар спричинило посилення майнової диференціації селянства, зросла експлуатація народних мас. На початку XX ст. назріла проблема аграрного перенаселення. Усі ці чинники призвели до значної напруженості в суспільстві, загострення соціальних протиріч.

Документи і матеріали

1917 р. частка заможних господарств (понад 15 десятин) становила 5,1 %, а відсоток безземельних та малоземельних селян в Україні сягнув 80,5 %. Якщо врахувати, що селянин сплачував викупні платежі, численні податки та виконував натуральні повинності, то цілком зрозуміло, що на початку XX ст. соціальне напруження зросло в аграрному секторі. Не кращими були справи і в робітників України, адже робочий день офіційно тривав майже 11 год. на добу (часто перевищуючи цю норму). 1904 р. майже 32 % робітників Російської імперії було оштрафовано. Низька заробітна плата, жахливі умови праці, погане медичне обслуговування, відсутність політичних прав і свобод поглиблювали катастрофічне становище трудящих мас в Україні. Вибух народного гніву назрівав.

Бойко О. Історія України. – С. 283–284.

***Що** вирізняло селян з-поміж інших соціальних верств?*

Відповідні зрушення у промисловості відбувалися і в українських землях Австро-Угорської імперії, хоча темпи її зростання були невисокі. На початку XX ст. в західноукраїнських землях відбувається поступовий перехід до капіталістичних форм господарювання. Зростає товарність сільського господарства, ширше використовується вільнонаймана

праця, частіше застосовується техніка. Проте панівні позиції зберігає поміщицьке землеволодіння. Завдяки перебуванню сервітутів (від лат. *servitus* – повинність) під поміщицьким контролем юридично вільні селяни фактично потрапляють в економічне кріпацтво, загострюється проблема аграрного перенаселення.

Наслідками колоніальних форм господарювання в промисловій сфері були експлуатація природних багатств західноукраїнських земель; перетворення західноукраїнського краю на ринок збуту; орієнтація фабричного виробництва на видобування та первинну переробку сировини; консервація кустарно-ремісничого характеру західноукраїнської промисловості; залежність промислового розвитку від іноземного капіталу тощо.

Протиріччя соціально-економічного розвитку супроводжувалися активними виступами робітників і селян.

Запитання і завдання

1. ***Назвіть*** головні ознаки поняття «модернізація». Спираючись на текст підручника, ***доберіть*** історичні приклади до поняття «модернізація».
2. ***Які*** тенденції простежуються в українському національному русі на початку XX ст.? ***Схарактеризуйте*** ці тенденції.
3. ***Поясніть*** модель державного устрою, яка стала пріоритетною в політичній думці представників Наддніпрянської України.
4. Використовуючи тексти підручника і документів, ***схарактеризуйте*** особливості національного руху в західноукраїнських землях на початку XX ст.
5. «Головною вадою становлення української партійної системи було...» ***Продовжте*** розповідь. ***Висловіть*** своє судження щодо цього процесу.
6. ***Порівняйте*** особливості промислового розвитку східноукраїнських і західноукраїнських земель на початку XX ст. ***З'ясуйте*** спільні й відмінні риси.
7. Спираючись на тексти документів, ***поміркуйте***, який існує зв'язок між загостренням соціальних протиріч і розвитком комуністичних ідей в українських землях на початку XX ст.

§2 Економічне становище України на початку XX ст. (1900–1904 рр.)

1. *Стан сільського господарства.*
2. *Структурні особливості промислового виробництва. Монополії.*
3. *Зміни в соціальному складі суспільства.*
4. *Селянський і робітничий рухи.*

Назвіть *особливості економічного становища українських земель на початку XX ст.*

1 У сільському господарстві пореформеної доби зростала питома вага товарно-грошових відносин. Поміщики продавали або здавали землю в оренду заможним селянам, які організовували виробництво, орієнтоване

на ринок. 1877–1905 рр. дворяни Південної України продали більше половини своїх маєтностей, Лівобережжя – 39,5 %, Правобережжя – 16,9 %. У руках заможних селян перебувало 40 % орендованих земель.

Землевласники переходили на ефективніші методи господарювання. Господарства, утворені у володіннях *Кочубеїв*, *Терещенків*, *Харитоненків*, стали зразком ринково орієнтованої організації сільськогосподарського виробництва.

Основні залишки кріпосництва

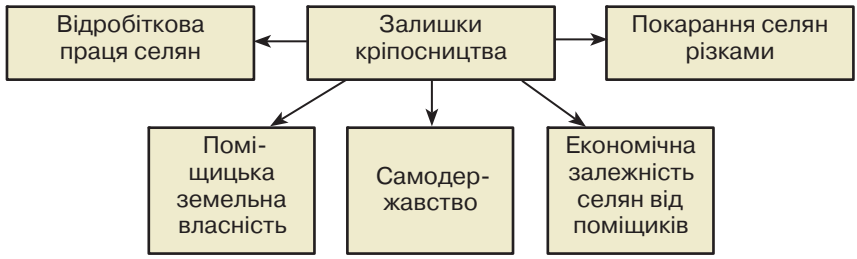

Розподіл земельної власності в Україні на 1905 р.

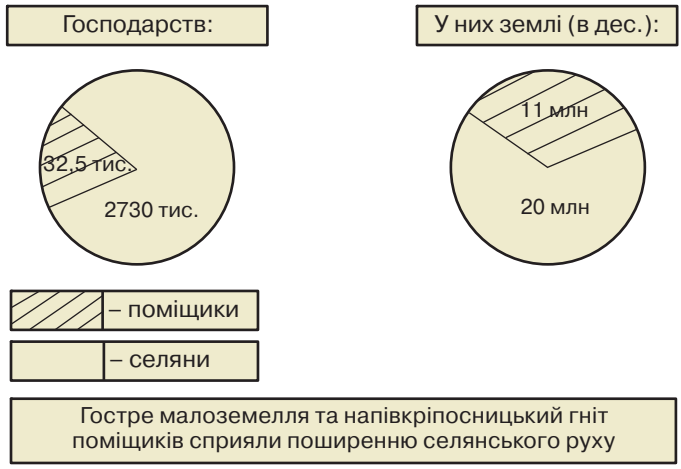

***Які** пережитки кріпосницьких відносин на селі зберігалися на початок XX ст.?*

Незважаючи на зміни, що відбувалися в сільському господарстві, аграрний сектор залишався носієм соціальної напруги. 30 тис. поміщицьких маєтків (16 % усіх приватних володінь) охоплювали 64,5 % приватної землі. Дворяни залишалися панівним станом на селі. Водночас зростала кількість малоземельних і безземельних селян, які для підтримки власного господарства продавали свою робочу силу на сезонних польових роботах (таких було 60 %).

Крім того, на початку XX ст. в Україні налічувалося близько 1,9 млн сільськогосподарських робітників. Зростання орендної плати спричинило концентрацію землі в руках заможних селян. Реформа 1861 р. не змогла розв'язати аграрне питання, що і вилилося в селянські виступи під час революції 1905 р.

Хутір Глоди Полтавської губернії. Початок XX ст. Поштівка

Селянська родина. Київщина. Початок XX ст.

***Які** специфічні риси були притаманні побуту українських селян, на відміну від інших верств тогочасного українського суспільства?*

2 Завдяки своєму географічному положенню та природним багатствам Україна на початку XX ст. була одним із промислово найрозвиненіших регіонів Російської імперії. Особливістю процесу її промислового зростання був нерівномірний розвиток регіонів. Якщо Південь України досить швидко перейшов в індустріальну стадію розвитку, то південно-західний район орієнтувався здебільшого на аграрний сектор. Лівобережжя, де зберігалися залишки кріпацтва, помітно відставало від інших регіонів України.

Поступово в українських землях склалася певна спеціалізація промислових районів. Донбас став центром вугільної промисловості, Нікопольський басейн – марганцевої, Кривий Ріг – залізорудної, Правобережжя і частково Лівобережжя – цукрової. Ці центри промислового виробництва з часом набули загальноросійського значення.

Характерною особливістю розвитку машинобудування в Україні було переважання виробництва сільськогосподарської техніки над випуском промислового обладнання.

1895 р. розпочалося будівництво Харківського паровозобудівного, а в 1896 р. – Луганського машинобудівного заводів. У 1900 р. ці підприємства випустили 233 паровози, що становило 23,3 % загальноімперського виробництва. Великим центром машинобудування став Харків. Першими машинобудівними заводами, що випускали спеціальні машини для гірничозаводської промисловості, були Краматорський, Горлівський і Катеринославський. Про рівень розвитку українського суднобудування свідчить потужність миколаївського заводу «Наваль». Заснований у 1895 р., він на 1900 р. мав 2250 робітників, а загальна вартість випущеної продукції становила 4200 тис. руб.

Швидкими темпами розвивалися й інші галузі промисловості. Важливим стимулом промислового розвитку Наддніпрянщини стало бурхливе будівництво залізниць наприкінці XIX ст. Вони створили необхідні умови для швидкого зростання металургії на Півдні України, забезпечили широкий збут вугілля Донбасу.

Наддніпрянська Україна на початку XX ст.

- Територія Російської імперії
- Українські міста з населенням понад 50 тис. мешканців (1910)
- «Межа осілості» євреїв
- Промисловий район Донбасу
- Район розміщення підприємств синдикату «Продвугілля» (1904)
- Б — Центри банківської справи
- Х — Збройні повстання у грудні 1905 р.
- Харків — Міста, у яких під час російської революції 1905–1907 рр. діяли ради робітничих депутатів
- Сучасні кордони України

Однак на початку XX ст. фаза стихійного розвитку капіталістичних відносин завершилася. Зовнішній і внутрішній ринки не могли поглинути надмірної кількості сировини, напівфабрикатів і готової продукції. Ціни на них почали падати, і підприємці змушені були вдаватися до скорочення обсягів виробництва і звільнятися від надлишкових робочих рук. Близько 100 тис. робітників стали безробітними.

Економічна криза 1900–1903 рр. негативно вплинула на дрібне виробництво, але не оминула й великі підприємства. За цей час кількість діючих металургійних заводів на Півдні зменшилася з 29 до 23. На початку 1901 р. з 10 доменних печей Луганського гірничого району працювало 3, Катеринославського – з 14 тільки 8. Упродовж перших двох років кризи видобуток залізної руди скоротився на 35 %. Ціни на цукор упали настільки, що цукрозаводчики продавали його за кордон за збитковими цінами.

Малі й середні підприємства не витримували конкуренції, їх поглинали великі й потужніші виробництва. Цей процес був характерним для країн, охоплених економічною кризою, і дістав назву *концентрація виробництва*. На початку XX ст. Україна за рівнем концентрації промислового виробництва в основних галузях посідала одне з перших місць.

На Дніпровському металургійному заводі. Початок XX ст.

П'ять найбільших металургійних заводів (Юзівський, Дніпровський, Олександрівський, Петровський, Донецько-Юр'ївський) виробляли близько 25 % загальноросійського чавуну. Заводи Бродського, Терещенка, Харитоненка, Ярошинського та Бобринського виготовляли близько 60 % цукру-рафінаду в Російській імперії. На великих підприємствах (понад 500 осіб) в Україні працювало 44 % усіх робітників, тимчасом як у США – 33 %.

Поряд з концентрацією виробництва відбувалася *монополізація*. Утворення монополій почалося саме в найбільших галузях – металургійній, кам'яновугільній, залізорудній. Монополії як об'єднання підприємств у певній галузі створювалися з метою подолання економічної кризи. Такі об'єднання встановлювали єдині ціни на продукцію, перерозподіляли ринки збуту. В Україні формою монополістичних об'єднань були *синдикати*[1]: «Продамет» (1902) – торгівля металопродукцією; «Продаруд» (1903) – торгівля залізною рудою; вугільний синдикат «Продвугілля»; цукрові та інші синдикати. Російські синдикати були тісно пов'язані не тільки з вітчизняною буржуазією, а й з іноземним капіталом. Понад 25 % іноземних інвестицій, вкладених у промисловість Російської імперії, припадало саме на Україну.

Одночасно з промисловим формувався фінансовий капітал. Відбувався процес зрощування промислового капіталу з банківським, унаслідок чого утворювалася *фінансова олігархія*. У результаті створювалися банківські об'єднання, які фінансували будівництво підприємств, виробництво продукції та її збут.

Монополізація і концентрація були об'єктивними явищами промислового розвитку України на початку XX ст. Завдяки монопольним об'єднанням в Україні Російська імперія не відставала від економічно розвинутих на той час країн світу. Лише згодом монополії ставали гальмом для швидкого розвитку окремих галузей, унеможливлюючи здорову конкуренцію.

[1] Синдикат – союз виробників для спільного збуту вироблених товарів.

③ На початку XX ст. у зв'язку з розвитком промисловості відбувалося швидке збільшення чисельності *пролетаріату*. Основними джерелами його поповнення були робітники з внутрішніх російських губерній, кустарі, малоземельні та безземельні селяни.

Наслідком високого рівня концентрації промислового виробництва була й значна концентрація пролетаріату. Так, у металургійному виробництві 100 % робітників були задіяні на великих заводах, у залізорудній промисловості – 84,4 %, у вугільній – 84 %, цукровій – 64,4 %, машинобудівній і металообробній – 54,2 %. Найбільшими центрами зосередження робітників були Харків, Катеринослав, Київ, Миколаїв, Одеса, Юзівка й Маріуполь. На Лівобережжі найбільше промислових робітників працювало в Харківській губернії – 104 тис., а на Правобережжі – у Київській – 101 тис.

За етнічним походженням робітничий клас України вирізнявся строкатістю: українці, росіяни, поляки, татари та представники багатьох інших національностей. В аграрно-промислових районах переважали робітники українського походження. У цілому серед робітничого класу українці становили близько 70 %.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в українських містах активно розвивався дрібний і середній бізнес. У Російській імперії підприємці українського походження змогли посісти чільне місце в отриманні та розподілі прибутків від підприємництва. Однак переважна більшість

Садиба Харитоненків на Сумщині. 1890 р.

українських капіталів зосереджувалася в сільськогосподарському виробництві. Купецькі та промислові капітали здебільшого вкладалися в менш значні для економіки галузі: миловарну, спиртоочисну, кахельну тощо. Проте окремі українські підприємці змогли своєю працею прокласти шлях у великий бізнес. Так, магнатами капіталу стали Харитоненки й Терещенки, які були членами правлінь російських банків і монополістичних об'єднань.

Важливою рисою соціальних змін на межі століть стало формування *інтелігенції*. Промисловий розвиток та зміни в суспільному устрої викликали гостру потребу в освічених кадрах. Змінилося й соціальне походження інтелігенції. У 1900 р. лише 25 % її становили дворяни, решта були дітьми міщан, священиків і різночинців.

До інтелігенції також належали представники так званого середнього класу – чиновники, професори вищих навчальних закладів, викладачі гімназій, учителі, лікарі, інженери, юристи, люди творчих професій (журналісти, літератори, художники тощо). Цей прошарок населення набував усе більшої ваги в суспільстві.

Українська інтелігенція була нечисленною. За переписом 1897 р. тільки 16 % юристів, 25 % учителів і близько 10 % письменників і художників визнавали себе українцями. Проте саме ця невелика група взяла на себе місію творення нової культури й стала провідником національної ідеї. Її представники брали активну участь у громадсько-політичних, культурних і просвітницьких організаціях, ставали членами українських партій.

У цілому ж на початку XX ст. в Україні пожвавився суспільно-політичний рух. На прогресивні зміни в соціально-економічній сфері, системі політичних відносин, загальну демократизацію життя спрямовувалися робітничий, селянський і національно-визвольний рухи.

4 Погіршення економічної ситуації в країні на початку XX ст. призвело до посилення соціальних рухів.

Антипоміщицькі виступи на початку XX ст. продемонстрували готовність селян іти до кінця в боротьбі за власні права. 1900–1901 рр. відбулося понад 80 селянських виступів, що супроводжувалися потравами[1] поміщицьких посівів та порубками приватних і казенних лісів, підпалами поміщицьких маєтків.

Неврожай 1901 р. загострив становище селян Лівобережжя. Навесні мешканці містечка Карлівка на Полтавщині захопили 2 тис. десятин поміщицької землі і засіяли її. Голод змусив селян брати харчові запаси в поміщицькому господарстві. З вимогами видачі хліба виступили селяни кількох повітів Харківської губернії. Почалися погроми економій, у яких брали участь тисячі селян та сільськогосподарських робітників. 105 садиб і маєтків було розгромлено, доки війська не розправилися із заворушниками. 1903–1904 рр. сталося 400 виступів, які охопили 440 сіл. Усе це свідчило про невирішеність аграрного питання і зростання соціальної напруги на селі.

[1] Потрава – псування, знищення посівів, трав тваринами.

Селянський рух 1900 –1904 рр.

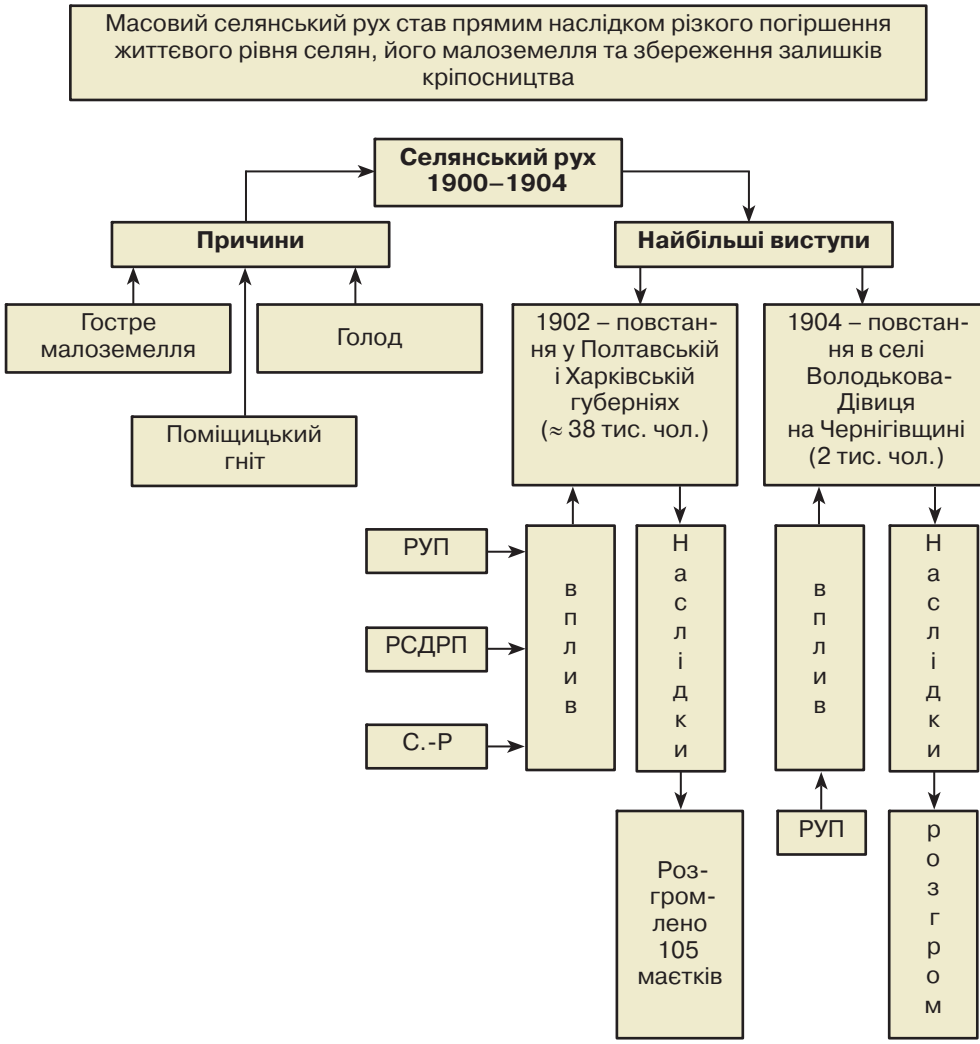

На початку XX ст. відбулися зміни в робітничому русі. Криза 1900–1903 рр. відчутно погіршила становище пролетаріату, що сприяло поширенню в його середовищі ідей соціальної справедливості та зростання популярності партій, які їх висували.

Під проводом марксистів відбулася перша маївка у Харкові (1900). Першотравневі страйки провели робітники Києва, Луганська, Катеринослава, Миколаєва. Найбільші виступи робітників відбулися на заводі Гретера і Криванека у Києві, на шахтах Горлівки. Поряд з економічними робітники висували політичні вимоги. 1903 р. відбулося 35 політичних та економічних страйків, 12 політичних демонстрацій, у яких узяли участь 29 тис. робітників. У липні загальний політичний страйк охопив південь імперії. Поряд з економічними вимогами робітники висунули гасло «Геть самодержавство!».

Робітничий рух 1900–1904 рр.

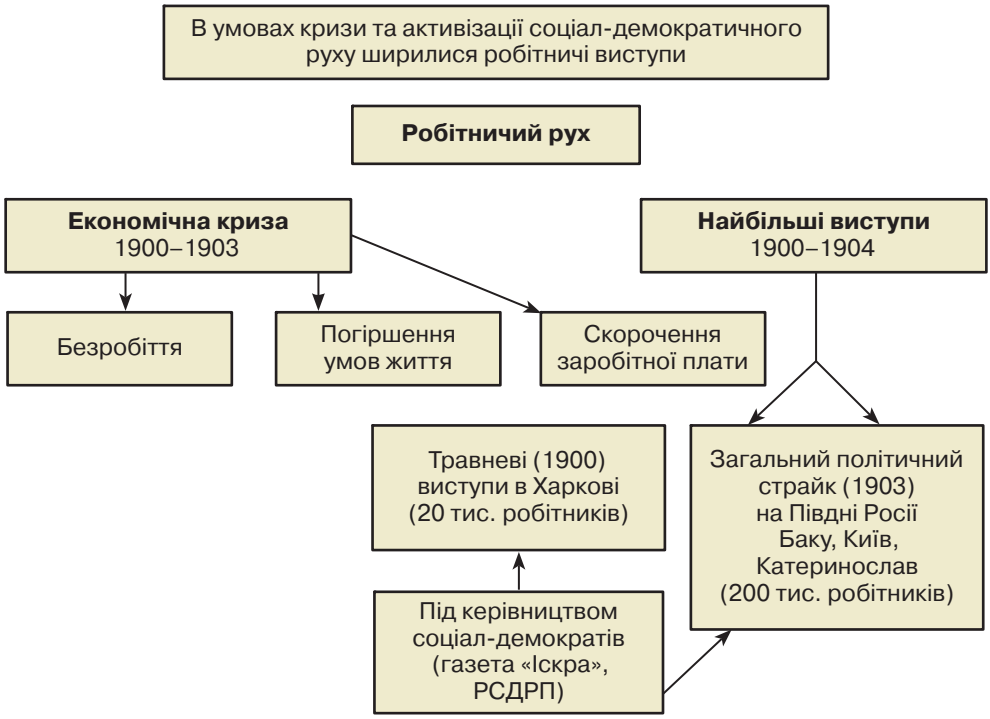

***Порівняйте** причини селянських і робітничих рухів. **З'ясуйте** спільні й відмінні риси.*

Селянські й робітничі виступи вказували на загострення суперечностей у місті й на селі, неспроможність уряду врегулювати відносини між капіталістами й поміщиками та тими, хто тяжкою працею забезпечував їхній добробут.

Запитання і завдання

1. ***Схарактеризуйте*** стан сільського господарства в Наддніпрянській Україні на початку XX ст.
2. Використовуючи мапу на с. 12, ***проаналізуйте*** особливості промислового розвитку східноукраїнських земель на початку XX ст.
3. Економічна криза 1900–1903 рр. ***Які*** вона мала наслідки для Наддніпрянщини?
4. ***Поясніть*** особливості процесу монополізації в українських землях.
5. Інтелігенція. ***Назвіть*** головні ознаки цієї суспільної верстви. ***Які*** зміни відбулися в соціальній структурі українського суспільства на початку XX ст.?
6. ***Уявіть***, що ви – науковці. Використовуючи текст підручника та схеми, ***складіть*** тези доповіді «Селянський і робітничий рух в українських землях на початку XX ст.».
7. Кочубеї, Терещенки, Харитоненки. ***Що*** вам відомо про ці родини? ***Які*** події в історії України пов'язані з їхніми іменами? Спираючись на додаткову літературу, використовуючи інтернет-ресурси, ***підготуйте*** повідомлення про найвідоміших представників цих родів.

§3 Початок політичного етапу визвольного руху

1. *Створення та діяльність національних партій.*
2. *Неукраїнські партії й рухи.*

***Пригадайте** етапи визвольного руху в українських землях.*

① На початку XX ст. на Наддніпрянщині з'являються перші українські політичні партії.

Утворення українських політичних партій на початку XX ст. в межах Наддніпрянщини

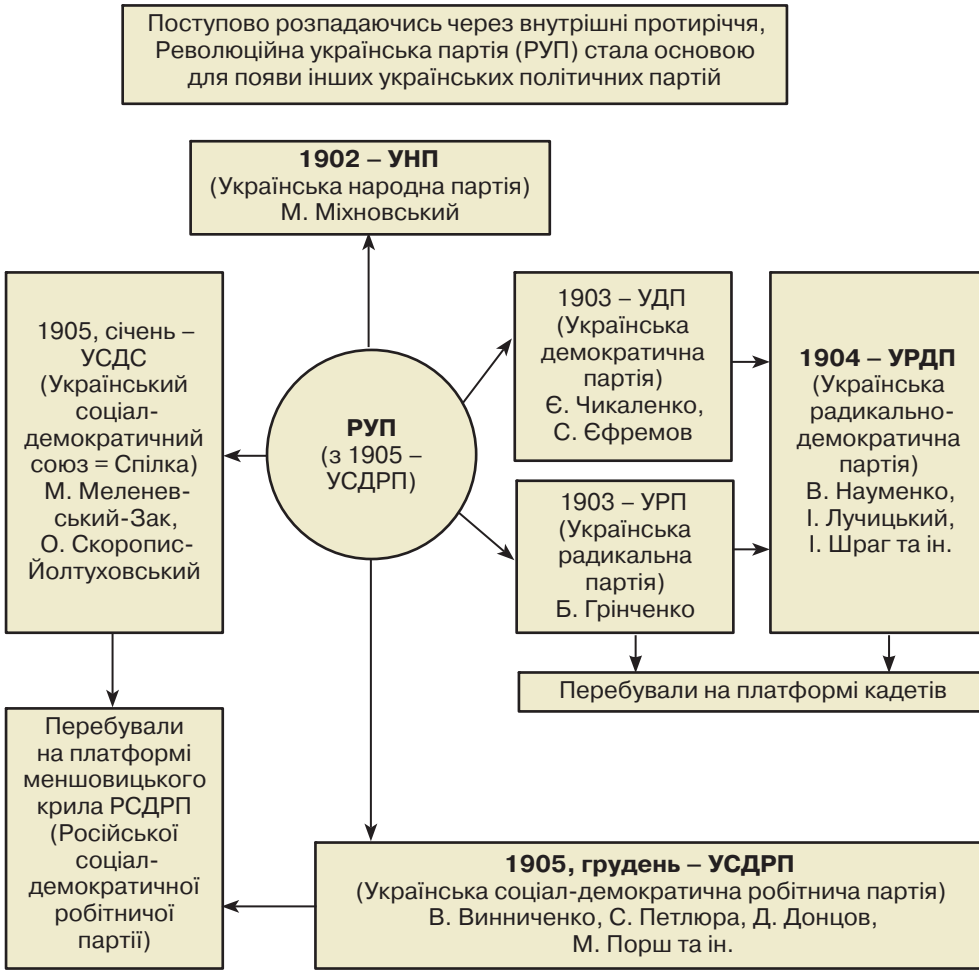

1900 р. у Харкові виникла *Революційна українська партія* (РУП). Її засновниками були Д. Антонович, М. Русов, Б. Каменський, М. Міхновський, Л. Мацієвич, Б. Мартос, Б. Матюшенко. Програму під назвою «Самостійна Україна» для неї написав М. Міхновський, який проголосив українське самостійництво на засадах радикалізму, безкомпромісність, рішучість, прагнення поліпшити долю народу політичними засобами, боротьбою проти царизму. Нагадавши пункти Переяславських статей, він зробив висновок, що це був договір двох держав, які, залишаючись «цілком незалежні одна від другої щодо свого внутрішнього устрою, схотіли з'єднатися для осягнення певних міжнародних цілей». Російські ж монархи порушили умови цього договору. Тому для подальшого розвитку України потрібна власна держава.

Обкладинка першого видання брошури М. Міхновського «Самостійна Україна». 1900 р.

Членами РУП були переважно студентська молодь та учні середніх навчальних закладів. Поширюючи серед українства листівки та прокламації, партія дотримувалася мирних форм політичної діяльності. В умовах розгортання революційного руху від РУП в 1902 р. відкололася група активістів, які на чолі з М. Міхновським заснували *Українську народну партію* (УНП), яка виступала за повну національну незалежність України. Проте ця партія так і не стала масовою загальноукраїнською організацією. Центром її діяльності був Харків. М. Міхновський не погоджувався співробітничати із загальноросійськими партіями, а стверджував, що визволення України – справа тільки українського народу.

М. Міхновський (другий ряд, перший праворуч) серед соратників. Харків

Персоналії

Міхновський Микола (1873–1924)

Громадський діяч. Народився в с. Турівка на Київщині. Навчався на юридичному факультеті Київського університету. Був одним з ініціаторів утворення «Братства тарасівців» (1891). Працюючи адвокатом, виступав на політичних процесах, брав активну участь в українському національному русі. Був одним з організаторів та лідерів створеної в 1901–1902 рр. Української народної партії, написав для неї програму, в якій обстоював ідею самостійності української держави. Після Лютневої революції 1917 р. – ініціатор створення українського національного війська. За Гетьманату зблизився з Українською демократично-хліборобською партією, але після проголошення гетьманом П. Скоропадським федерації з Росією взяв активну участь у поваленні його режиму.

У 1903 р. київська громада РУП винесла на обговорення «Нарис програми» партії, в якому вимагала повної автономії України у «внутрішніх справах з забезпеченням рівноправності населяючих її національностей і на підставі найширшої демократичної конституції з Народною Радою, яко законодавчими зборами і яко вищою заступничою політичною інституцією країни». У партії розгорнулася дискусія про співвідношення боротьби за національне і соціальне визволення. Серед її членів існували також розбіжності в баченні майбутніх відносин з Росією. Це врешті-решт призвело до того, що в січні 1905 р. частина діячів партії на чолі з М. Меленевським заснувала *Українську соціал-демократичну спілку*. Вона ввійшла до складу Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП). У статуті новоствореної організації зазначалося: «Спілка» займається організацією пролетаріату, що говорить українською мовою, у місцевостях, де немає комітетів РСДРП, її громади являються самостійними організаціями».

У грудні 1905 р. відбувся другий з'їзд РУП, на якому її перейменували в *Українську соціал-демократичну робітничу партію* (УСДРП). Лідерами партії стали В. Винниченко, С. Петлюра, М. Порш, М. Ткаченко. УСДРП заявила про намір захищати лише інтереси українських робітників, наперед звузивши свою соціальну базу.

Документи і матеріали

Партія домагається:

1. Демократичної республіки, де вища влада в усіх міжнародних і тих внутрішніх питаннях, які торкаються всієї Російської держави, належить одному виборчому законодавчому зібранню народніх представників.

2. Автономії України з окремим представницьким зібранням (соймом), которому належить право законодавства у внутрішніх справах, що торкаються території України.

6. Права кожної нації на культурне і політичне самовизначення.

8. Необмеженої волі слова, друку, совісті, зібраннів, спілок і страйків.
11. Знищення всяких привилеїв класів, сословій, походження, полувіри і націй.
12. Рівноправності всіх мов у школах, судах, місцевих громадських і урядових установах.

З ухваленої 1905 р. Програми Української соціал-демократичної робітничої партії // Хрестоматія з історії України: XIX – поч. XX ст. – С. 205.

***Які** тенденції національно-визвольного руху початку XX ст. знайшли відображення в цьому документі?*

У Наддніпрянській Україні на початку XX ст. поряд із соціалістичними та націонал-революційними виникли партії ліберального спрямування. 1904 р. утворилася *Українська демократична партія* (УДП), якою керували О. Лотоцький, В. Чеховський, Є. Чикаленко. Паралельно С. Єфремов, Б. Грінченко, М. Левицький організували *Українську радикальну партію* (УРП). Наприкінці 1905 р. вони об'єдналися в єдину *Українську демократично-радикальну партію* (УДРП), яка виступала за надання автономії Україні в складі перетвореної на конституційну монархію Росії.

Майже всі політичні українські партії виступали за автономію України в складі майбутньої федеративної Росії. В Україні також поширився вплив російських, єврейських, польських партій, що висували конкретні вимоги.

2 Окрім суто українських партій в Україні функціонували осередки інших політичних організацій, насамперед загальноросійських, які представляли два табори – лівих і правих. Із числа лівих партій діяли *анархісти* (здебільшого в Одесі й Катеринославі), *більшовики* на чолі з В. Леніним, які відмовлялися від співробітництва з ліберальною буржуазією, та *меншовики*, котрі відстоювали організацію робітників на зразок німецької соціал-демократичної партії. Подібною до двох останніх партій була єврейська партія «*Бунд*» («Всеобщий еврейский рабочий союз»). 1906 р. ці три політичні сили формально об'єдналися в *Соціал-демократичну партію*, яка стала популярною серед робітників.

Партія соціалістів-революціонерів, лідером якої був В. Чернов, у своїй діяльності часто вдавалася до терору. 1905 р. її учасники заснували *Всеросійський селянський союз*, метою якого було передання землі тим, хто на ній працює.

До правих політичних сил належали *Конституційно-демократична партія*, «*Союз 17-го октября*», чорносотенні організації. Конституційно-демократична партія (кадети) була однією з найчисленніших, до її членів належали вчені, викладачі, адвокати. В Україні ця партія була популярною серед інтелігенції. Серед її впливових учасників значилися І. Лучицький, В. Науменко, Д. Григорович-Барський, П. Смирнов, М. Василенко та інші. Друкованим органом українського осередку партії була київська газета «Свобода и право».

Центральне місце серед правих партій належало «Союзу 17-го октября» (октябристи), заснованому в 1905 р. До цієї організації, яку очолював московський підприємець О. Гучков, входили представники земств, поміщиків, торгово-промислової буржуазії. Октябристи вимагали збереження монархії та єдності імперії.

Запитання і завдання

1. ***Назвіть*** головні ознаки політичного етапу українського визвольного руху.
2. ***Розкажіть*** про діяльність неукраїнських партій і рухів.
3. ***Розкрийте*** абревіатури: РУП; УНП; УСДРП; УДП; УРП.
4. ***Схарактеризуйте*** погляди М. Міхновського.
5. Використовуючи документ (на с. 20–21), ***проаналізуйте*** програмні положення УСДРП. ***Дайте*** власну оцінку цьому документу.
6. ***Складіть*** історичний портрет інтелігента – представника українського визвольного руху початку XX ст.

§4 Російська революція 1905–1907 рр. в Україні

1. *Революційні події взимку – восени 1905 р.*
2. *Поступки царизму в національно-культурній сфері.*
3. *Діяльність українських громад у I та II Державних думах Росії.*

Використовуючи мапу на с. 12, позначте *головні події російської революції в українських землях.*

1 У січні 1905 р. війська розстріляли мирну маніфестацію в Петербурзі. Це сколихнуло всю імперію. В Україні застрайкували робітники сотень підприємств Катеринослава, Харкова, Києва, Миколаєва. В Одесі кинуто заклик «Геть самодержавство!». Політичні гасла висунули й учасники революційних подій в інших містах. Та головними вимогами страйкарів залишалися економічні. У січні лише в Катеринославському гірничопромисловому районі страйкувало 100 тис. чол. У лютому в Україні відбулося 105 страйків, що охопили 70 тис. чол. Урядові війська та поліція придушували страйки.

Українське село також охопили революційні події. Упродовж січня–березня сталося 80 селянських виступів, які супроводжувалися захопленням фуражу в поміщицьких маєтках.

Свої вимоги висувала демократична частина української інтелігенції та студентства. Так, учасники мітингу в Харкові 17 січня виступали з вимогою скликати Установчі збори, закликали до загального страйку в державних установах, навчальних закладах і на підприємствах. Близько 700 студентів університету і політехнічного інституту в Києві вирішили сформувати озброєний академічний легіон і приєднатися до робітників, які страйкували. Студенти Катеринославського вищого гірничого училища на знак протесту проти кривавої розправи в Петербурзі припинили заняття й оголосили траур по загиблих.

У жовтні 1905 р. відбувся всеросійський політичний страйк, у якому взяли участь 120 тис. робітників, селян, службовців України. Головною вимогою страйкарів була зміна політичного режиму в країні, демократизація суспільства. Страйкові комітети й депутатські збори, що займалися вирішенням конфліктів між робітниками й роботодавцями, стали

Панцерник «Князь Потьомкін Таврійський»

перетворюватися на *ради робітничих депутатів*. Перша рада в Україні виникла в Катеринославі. Секретарем її виконавчої комісії обрали Г. Петровського. У Києві ради очолив Ф. Алексєєв. У листопаді–грудні ради робітничих депутатів були створені в багатьох українських промислових містах. Поряд із радами повсюди створювалися профспілки. Наприкінці 1905 р. в Києві діяло 18 професійних спілок, у Катеринославі – 11, в Одесі – 40.

Революційні настрої швидко поширилися й серед солдатів і матросів. 14 червня 1905 р. почалося повстання на панцернику[1] «Князь Потьомкін Таврійський». Матроси відмовилися вживати зіпсовану їжу, а караульна команда не виконала наказ стріляти в непокірних. Постріл одного з офіцерів спровокував збройний виступ, під час якого було вбито сімох офіцерів. Команда панцерника підняла червоний прапор і підвела корабель до Одеси.

Документи і матеріали

Тим часом від берега стали проступати до панцерника шлюпки і яхти з найріжноманітнішою публікою: там були мужчини і жінки, старі і підростки, студенти-гімназісти, робітники. Деякі приходили на панцерник, другі тільки причалювали до трапів, треті любовалися незвичайним видовищем сеї пливучої республіки на більш-менш значному віддаленню, не відважуючись підплисти близше. З багатьох шлюпок передавали на корабель усякі приноси: тютюн, цигарети, чай, цукор і навіть цукерки. Біля трапів усе більше зростало оживленнє: одні шлюпки відходили, другі причалювали, вигружались усякі пакети, коробки і просто клунки з жертвами.

Перебування повсталого броненосця (панцерника) «Князь Потьомкін Таврійський» в Одесі // Хрестоматія з історії України: XIX – поч. XX ст. – С. 206–207.

[1] Панцерник (рос. броненосец) – військовий крабель, покритий панциром (металевою обшивкою, бронею).

Не дійшовши згоди зі страйкарями Одеси про спільні дії, керівники «Потьомкіна», серед яких був уродженець Харківщини *П. Матюшенко*, вивели судно у відкрите море. Чорноморська ескадра відмовилася стріляти по бунтівному кораблю. Судновий комітет вирішив іти до румунського порту Констанца, щоб поповнити запаси палива і харчів. Діставши відмову, він рушив до Феодосії, де отримав продовольство. Переправити на судно вугілля перешкодив начальник порту. 24 червня «Потьомкін» здався румунській владі в Констанці. Більшість матросів залишилася у вимушеній еміграції, 117 повернулися до Росії, де зазнали репресій.

У листопаді 1905 р. повстали екіпажі 12 кораблів, що стояли на рейді Севастополя. 6 тис. матросів були підтримані робітниками порту та частиною солдатів місцевого гарнізону. Керувала виступом рада матроських, солдатських і робітничих депутатів, а командування Чорноморським флотом перебрав на себе лейтенант *П. Шмідт*. У телеграмі на ім'я Миколи II він висунув вимогу скликати Установчі збори й відмовився виконувати вказівки уряду. Військове командування ізолювало повсталі кораблі, обстріляло їх береговою артилерією. Виступ було придушено, П. Шмідт і його помічники О. Гладков, М. Антоненко, С. Частник за вироком військового трибуналу страчені.

18 листопада відбувся виступ саперів київського гарнізону на чолі з поручиком *Б. Жадановським*. У сутичках з урядовими військами було вбито й поранено з обох сторін близько 250 осіб. Заворушення в армії вказували на те, що режим втрачав довіру всіх верств суспільства. Народ вимагав рішучих політичних й економічних змін. Проте революційні події 1905 р. зовсім мало дали українським політикам, а ті, зі свого боку, майже не долучилися до їхнього розвитку.

2 17 жовтня 1905 р. під тиском революційних подій цар видав маніфест, у якому проголошувалися всі основні демократичні свободи: недоторканність особи, свобода слова, совісті, друку, зборів, союзів. Фактично були скасовані Валуєвський циркуляр та Емський указ.

Документи і матеріали

Оголошення маніфесту Україна зустріла з ентузіазмом і великими надіями на покращення політичної ситуації. Євген Чикаленко так писав у своїх спогадах: «В цей день... увійшло до мене разом кілька душ: Грінченко, Єфремов, М. Левицький та інші з вигуком: "Христос воскрес!" і почали цілуватися, як на Великдень... Вулиці всі були повні народу, особливо Хрещатик та Володимирська; здавалося, що всі кияни повиходили з своїх помешкань і майже всі поначіпляли на груди червоні значки, і поліція не арештовувала їх і не зривала тих значків...»

Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії. – С. 46.

З'явилася українська періодична преса. У грудні 1905 р. в Києві почала виходити перша щоденна українська газета «Громадська думка», яку видавав Є. Чикаленко. 1906 р. в українських губернських центрах, а також у Москві й Петербурзі виходило 18 українських газет і журналів. Видавництва друкували книжки українською мовою. В Петербурзі 1907 р. побачило світ повне видання «Кобзаря» Т. Шевченка. У школах дехто з учителів початкових класів переходив на українську мову на-

Маніфестація 17 жовтня 1905 року. Художник І. Рєпін

вчання. В університетах Києва, Харкова, Одеси було запроваджено курс української літератури. Крім того, в Одеському й Харківському університетах було відкрито кафедри українознавства.

Поновило національно-освітню роботу товариство «Просвіта», яке мало у Наддніпрянській Україні 9 організацій з 30 філіями. Активно працювали в цьому товаристві Б. Грінченко, М. Лисенко, Леся Українка, М. Коцюбинський, Панас Мирний, Д. Яворницький та інші відомі представники національної еліти. Водночас уряд забороняв проведення культурно-освітніх заходів (лекції, видавнича діяльність, організація читалень).

1905 г.

ВѢДОМОСТИ СПБ. ГРАДОНАЧАЛЬСТВА

№ 221 LXVII-й годъ изданія № 221

ВЫСОЧАЙШІЙ МАНИФЕСТЪ.

БОЖІЕЮ МИЛОСТЮ,

МЫ, НИКОЛАЙ ВТОРЫЙ,

ИМПЕРАТОРЪ И САМОДЕРЖЕЦЪ ВСЕРОССІЙСКІЙ,

Царь Польскій, Великій Князь Финляндскій,

Объявляемъ всѣмъ НАШИМЪ вѣрнымъ подданнымъ:

Маніфест 17 жовтня 1905 р.

③ Відповідно до Маніфесту 17 жовтня 1905 р. в російській державі запроваджувалося народне представництво – Державна дума, до компетенції якої були віднесені законодавчі функції. Деякі українські політичні партії взяли участь у виборах до Державної думи, де їхні представники відстоювали інтереси різних суспільних верств.

Документи і матеріали

Весною 1906 р. в Петербурзі зібралася перша Дума, вибори до якої бойкотували більшість українських партій, що уклали угоду з соціалістичними російськими партіями. У виборах взяла участь лише радикально-демократична

партія, а її представники І. Шраг, В. Шемет, П. Чижевський заснували українську Думську громаду, до якої ввійшли 40 депутатів. Значну роль в організації її діяльності відіграв М. Грушевський, який переїхав зі Львова до Петербурга. За його участі було підготовлено Декларацію про автономію України, яку громада мала внести в Думу, однак цар розпустив цей перший парламент Росії.

Білоцерківський В. Історія України. – С. 297.

За день до запланованого оприлюднення в Державній думі декларації у справі української автономії – 8 липня 1906 р. – Микола II розпустив «незручний» російський парламент і видав наказ про нові вибори.

До II Державної думи, що почала працювати у 1907 р., від України було обрано 102 депутати, серед яких також переважали селяни – 62 особи. 47 депутатів сформували українську парламентську громаду. Вона вела боротьбу за прийняття закону про українську мову, підготувала проект закону про автономію України. Друкованим органом громади став часопис «Рідна справа – Думські вісті». Як і в I, у II Державній думі центральним питанням залишалося *аграрне*. Спрямованість дискусій визначала фракція *трудовиків*. У своїх промовах селянські депутати з України С. Нечитайло, Ю. Сайко та інші висували вимоги справедливого земельного устрою, пропонували створити з цією метою Крайовий національний земельний фонд.

Українська думська громада виносила на обговорення й інші питання суспільного життя країни. Громади українських депутатів консультувала група експертів з різних проблем на чолі з М. Грушевським. Діяльність депутатів I й II Державних дум дала змогу об'єднати зусилля української громадськості у боротьбі за політичні, соціально-економічні й культурно-освітні права, донести вимоги українського народу до уряду й російської еліти.

Запитання і завдання

1. Використовуючи мапу на с. 12, ***опишіть*** революційні події революції 1905–1907 рр. в українських землях.
2. Спираючись на текст підручника, ***складіть*** хронологічну таблицю «Революційні виступи в армії та на флоті».
3. П. Матюшенко, П. Шмідт, Б. Жадановський. ***Хто*** ці історичні постаті? ***Розкажіть*** про них.
4. ***Назвіть*** основні положення Маніфесту 17 жовтня. Використовуючи текст документа на с. 24, ***прокоментуйте*** спогади Є. Чикаленка про проголошення Маніфесту 17 жовтня.
5. ***Які*** наслідки для розвитку українського культурно-національного руху мало проголошення Маніфесту 17 жовтня?
6. ***Уявіть,*** що ви були депутатами I та II Державних дум. Вам треба написати звіт про діяльність української громади. ***Проаналізуйте*** подію за таким алгоритмом:
   а) історичні передумови скликання Державної думи;
   б) склад українських депутатів та позиції, які вони займали;
   в) які питання обговорювалися? Які рішення було прийнято?
   г) яке значення прийняті рішення мали для подальшого розвитку українських земель?
7. Революція 1905–1907 рр. дала чимало повчальних уроків. Як ви ***вважаєте,*** про які уроки йдеться? ***Оцініть*** сутність змін, що відбулися в Україні в результаті революції.

§5 Передумови економічного піднесення після революції 1905–1907 рр.

1. *Передвоєнне промислове піднесення та його соціальні наслідки.*
2. *Стан сільського господарства. Столипінська аграрна реформа.*
3. *Розвиток кооперативного руху.*
4. *Трудова міграція українців у 1900–1913 рр.*
5. *Зміни в повсякденному житті населення України.*

***Які** чинники обумовили економічне піднесення після революції 1905–1907 рр.?*

1 Промислове економічне піднесення 1909–1913 рр. було зумовлене кількома чинниками. Серед них виділяють такі: врожайні роки, столипінська аграрна реформа, зростання попиту на сільськогосподарську техніку. Крім того, приплив вільних коштів у промисловість сприяв збільшенню основних капіталів приватних акціонерних комерційних банків і торгово-промислових підприємств, зростанню акціонерних товариств. Чималий вплив на масштаби промислового піднесення мало і суттєве збільшення військових замовлень державної скарбниці.

Активно розвивалися практично всі галузі промисловості. Так, видобуток вугілля в Донбасі зріс з одного у 1910 р. до 1,5 млрд пудів у 1913 р. (тобто на 66,5 %). На цей час у вугільній промисловості України функціонувало 1200 шахт, на яких працювали 1684 тис. робітників. Видобуток залізної руди майже подвоївся, а марганцевої руди збільшився в чотири

Металургійний завод Новоросійської компанії в Юзівці. 1912 р.

рази. Виробництво чавуну виросло з 126 (1910) до 190 млн пудів. Розвивалося судно- та машинобудування. У 1913 р. в Україні налічувалося 450 машинобудівних і металообробних підприємств, на яких працювали 57 тис. робітників.

Інтенсивно розвивалися харчова, лісопильна, швейна та інші галузі промисловості. Провідною залишалася цукрова галузь – перед Першою світовою війною кількість цукрових заводів зросла зі 197 (1910) до 210 (1914).

Розширювалася мережа залізниць. У цілому по Російській імперії їх протяжність у 1913 р. збільшилася до 70 200 км, зокрема в Україні – до 10 900. У тому самому році українські залізниці перевезли 104 млн т вантажів і 49 млн пасажирів.

Напередодні Першої світової війни в Україні вже не було жодної важливої галузі промисловості, в якій тією чи іншою мірою виробництво не було б монополізовано. Якщо в 1901 р. працювало лише 17 підприємств, на кожному з яких було зайнято понад 1 тис. робітників, то в 1913 їх налічувалося 42. У 1900 р. 5 великих металургійних заводів виплавляли 49 % усього чавуну в Україні (25 % загальноімперського виробництва). 1913 р. на ці підприємства припадало вже 55 % виплавленого чавуну Півдня України і 37 % виробництва його у Росії в цілому. Усі монополістичні об'єднання, що функціонували в Україні, мали загальноімперське значення.

До Першої світової війни українська промисловість становила 24,3 % загальноімперської, даючи понад 70 % продукції всієї видобувної промисловості Росії в цілому. При цьому частка України в обробній промисловості становила лише 15 %. Таким чином, гірничорудна та металургійна галузі промисловості вийшли на провідні позиції в економічному розвитку України.

В умовах економічного піднесення швидко зростали міста, створювалися нові промислові центри. Збільшилася кількість порівняно великих і середніх міст, зросла загальна чисельність міських жителів. Бурхливий промисловий розвиток викликав значний приплив населення з Центральної Росії, насамперед до Донецько-Криворізького регіону. За рахунок прибулих ро-

Катеринослав. Початок XX ст.

Київ. Початок XX ст.

бітників зростала чисельність мешканців Катеринослава, Миколаєва, Одеси, Харкова, Києва. Активізація трудової міграції відбувалася за рахунок не лише населення українських губерній. Так, розбудова підприємств Донбасу, відтак – збільшення кількості робочих місць, приваблювали робітників – вихідців з центральних російських губерній. Вони працювали здебільшого гірниками, металургами та адміністративними службовцями.

2 Під час революції 1905–1907 рр. проявилися зміни в аграрному секторі, який потребував перетворень відповідно до нових економічних умов. Так, дворянське землеволодіння невпинно скорочувалося (в 1906 р. маєтки дворян становили тільки 45,5 % приватних господарств), а селянське зростало. Поступово відбувалася капіталізація сільськогосподарського виробництва, особливо на Півдні України: використовувалися сільськогосподарська техніка, агрокультура й наймана праця. Проте загальний стан сільського господарства був незадовільний. На часі постала нагальна потреба в кардинальних змінах.

Петро Столипін

Прагнучи розв'язати політичні та економічні протиріччя в розвитку Росії, що призвели до революції 1905–1907 рр., голова ради міністрів і міністр внутрішніх справ П. Столипін (1862–1911) започаткував у 1906 р. проведення *аграрної реформи*. Внаслідок її здійснення селяни отримували право виходу з общини, земля передавалася з общинної у приватну власність, селянин дістав можливість заснувати окреме індивідуальне гос-

Одеса. Початок XX ст.

подарство – *хутір* (*відруб*). Держава скуповувала землю в поміщиків і продавала її селянам, надаючи останнім позику на 55 років. Якщо орної землі в місцях проживання не вистачало, уряд заохочував переселення селян на Далекий Схід, до Сибіру, Казахстану, Середньої Азії. В Україні, на відміну від Росії, реформа здійснювалася швидкими темпами. Якщо в цілому по країні землю у приватну власність закріпили 22 % селян, то в Україні на Правобережжі з общини вийшли 48 % селян, у степовій зоні – 42 %, на Лівобережжі – 17 %. Особисте приватне землеволодіння почало переважати у Чернігівській, Таврійській, Херсонській, Катеринославській, Харківській губерніях.

Упродовж 1907–1911 рр. на хуторах (відрубах) було засновано 226 тис. господарств, які мали 1800 тис. десятин землі. Водночас 263 тис. господарів продали свої земельні ділянки, не маючи коштів, худоби, реманенту для їх обробітку.

Таким чином, одним із соціальних наслідків реформи стало *посилення майнового розшарування селян*. Проте Столипін досяг своєї мети – на селі сформувалася потужна верства середнього і заможного селянства, яке не лише годувало країну, але й забезпечувало головні статті її експорту. Реформа сприяла зростанню продуктивності сільського господарства. З 1910 до 1913 р. посівні площі в Україні зросли на 900 тис. десятин. 1913 р. в українських губерніях було зібрано небувалий врожай зернових – 1200 млн пудів. Частка України в зерновому експорті Російської імперії сягнула 40 %.

Однак, створивши нові можливості для капіталізації сільського господарства, в цілому реформа не ліквідувала загрозу нових соціальних потрясінь на селі.

3 Зароджений ще в 60-х роках XIX ст., *кооперативний рух* у Наддніпрянській Україні на початку нового століття бурхливо розвивався. Його

масовому зростанню та високій популярності кооперативних форм діяльності серед широких верств населення сприяли політико-правові, соціальні та економічні чинники. Чималу роль у цьому процесі відіграла українська інтелігенція. Бажаючи проявити свої професійні й організаторські здібності, сільські вчителі, лікарі, агрономи, священики бралися до популяризації та організації кооперативних справ.

Проте основною передумовою розвитку кооперації був подальший розвиток товарно-грошових відносин і потреба селян і ремісників протидіяти спекуляціям приватних торгово-посередницьких і кредитних установ. Після революції 1905–1907 рр. кількість кооперативних організацій стрімко зросла. Наприклад, у Наддніпрянщині тільки протягом 1907–1908 рр. виникло більше 800 споживчих товариств, а на початок 1913 р. їх кількість досягала майже 3 тис. Окрім споживчих успішно функціонували й кредитні (виконували позичкові та збуто-постачальні функції), сільськогосподарські, промислові та житлові кооперативи.

Активним діячем українського кооперативного руху був М. Левитський, який розглядав кооперацію як історичний вибір народу. Він писав: «Мої спостереження привели мене до твердого і непохитного переконання, що знаменням нашого часу є кооперація. Якщо ми хочемо розпочати творчу роботу в сфері народного господарства, то ми повинні знати те, що можна було б сміливо покласти наріжним каменем майбутньої будови, а цим каменем тільки і може бути принцип кооперативний...» Серед інших кооперативних діячів відзначилися також В. Доманицький, Й. Юркевич і О. Черненко.

У цілому кооперація стала одним із найпомітніших суспільних процесів початку XX ст. Вона охопила значну частину виробників матеріальних благ. Цей рух, згуртувавши мільйони людей, також набув ознак загальнонаціональної об'єднавчої сили.

Изданіе Переселенческаго Управленія

ПЕРЕСЕЛЕНІЕ ЗА УРАЛЪ

2- JUN- 5
Copy 1962

СПРАВОЧНАЯ КНИЖКА

ДЛЯ ХОДОКОВЪ и ПЕРЕСЕЛЕНЦЕВЪ

на 1909 годъ

СЪ ПУТЕВОЙ КАРТОЮ АЗІАТСКОЙ РОССІИ.

Съ особымъ вниманіемъ прочтите стр. 3—8.

Въ Туркестанъ и на Кавказъ переселеніе закрыто.

Цѣна 7 коп.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.
1909.

Обкладинка довідкової книги для переселенців, 1909 р.

4 На початку XX ст. не припинявся розпочатий ще з кінця XVIII ст. *переселенський рух (трудова міграція)*[1] з українських земель. Людський потік з Наддніпрянської України спрямовувався на східні й південно-східні окраїни Російської імперії. Найвіддаленішими регіонами розселення трудових емігрантів були безлюдні терени Сибіру і Далекого Сходу. До Сибіру найбільше українців переселилося із Харківської губернії, яка посіла одне з

[1] Трудова міграція – переміщення працездатної особи з метою працевлаштування на певний термін.

Столипінська аграрна реформа та переселенський рух українців
Кордони Російської імперії на початку XX ст.
Українська етнічна територія
Межі територій, де столипінська реформа 1906–1910 рр. досягла найбільшого успіху
Дев'ять українських губерній, з яких станом на 1911 р. переселилося в азійські володіння Російської імперії понад 300 тис. людей
200–300 тис. людей
100–200 тис. людей
50–100 тис. людей
Шляхи переселення українців
Колонізовані райони, в яких українці становили понад 50 % усього населення
10–50 % усього населення
ПІВНІЧНИЙ ЛЬОДОВИТИЙ ОКЕАН
ТИХИЙ ОКЕАН
ОХОТСЬКЕ МОРЕ
ЯПОНІЯ
Курильські о-ви
о.Сахалін
Анадир
Петропавловськ
Охотськ
Якутськ
Благовєщенськ
Хабаровськ
Владивосток
Чита
Іркутськ
Красноярськ
Томськ
Барнаул
Павлодар
Омськ
Семипалатинськ
Акмолинськ
Петропавловськ
Тобольськ
Тюмень
Екатеринбург
Пермь
Казань
Самара
Оренбург
Уральськ
Кустанай
Астрахань
Царицин
Воронеж
Тамбов
Нижній Новгород
Ярославль
Архангельськ
Москва
Смоленськ
Курськ
Харків
Полтава
Катеринослав
Херсон
Сімферополь
Катеринодар
Новочеркаськ
Владикавказ
Тифліс
Баку
Красноводськ
Хіва
Асхабад
Бухара
Ташкент
Пішпек
Верний
Коканд
Рига
Вільно
Мінськ
Варшава
Львів
Житомир
Кам'янець-Подільський
Київ
Чернігів
Санкт-Петербург
Російська імперія
Північна Україна
Південна Україна
Східна Україна
Південно-Східна Україна
Зелений клин
Дальнєсхідний клин

провідних місць у переселенні не тільки в Україні, але й усій Росії. За 28 років (1885–1913) з Харківщини переселилося близько 200 тис. осіб.

Упродовж 1883–1905 рр. на Далекий Схід переселилося з України 109 510 осіб, що становило 65,82 % усіх переселенців на той час. Найбільше прибуло їх з Лівобережної України. Збудована наприкінці XIX ст. Сибірська залізниця сприяла еміграції до Азії. Багато родин їхало цією залізницею до Примор'я. На Амурщину рух ішов до Чити залізницею, потім пароплавами по Амуру. Більшість переселенців осідала тоді в районі річки Зеї та її приток. З 1901 до 1904 р. на Далекий Схід приїхало з України 42 500 осіб, а з 1906 р. рух знову збільшився і досягнув вершини у 1907 р., коли прибуло 76 637 осіб. Перед Першою світовою війною на Далекий Схід приїздило до 20 000 осіб щороку. За 20 передвоєнних років з України виселилося понад 2 млн людей. У 1906–1910 рр. переселялося щороку приблизно 202 тис. осіб.

Однак не всі переселенці, які виїхали, залишалися на постійне проживання в нових регіонах. Дехто, зважаючи на несприятливі умови проживання, повернувся назад. З 1890 до 1914 р. таких «поверненців» налічувалося 400 тис.

5 Швидкий промисловий розвиток початку XX ст. позначився й на повсякденному житті населення України. Особливо зміни відчувалися в містах. Значний приплив населення до них спровокував так зване квартирне питання – нестачу житла. Ця проблема спонукала до зростання обсягів і темпів житлового будівництва. Одним із провідних типів житла в містах став багатоквартирний багатоповерховий будинок. При цьому в забудові міст використовувалися різні стилі – еклектика, модерн, неокласицизм із застосуванням окремих елементів української народної архітектури.

Урбанізаційні процеси привели до формування особливої міської культури, в якій значного поширення набуло впровадження технічних новинок: електрики, телеграфу, трамвая, каналізації тощо. На початку XX ст. серед заможного населення стає престижним мати автомобіль.

Перші автомобілі на вулицях Тернополя, 1914 р. Поштівка

Прибуткові будинки Києва. Початок XX ст. Поштівки

Фрагмент проекту міських меблів в українському стилі художника А. Ждахи

Окрім глобальних результатів технічного прогресу були й менші винаходи та вдосконалення, які покращували побут пересічних громадян. Усе частіше використовуються речі фабричного виробництва – шафи, стільці, ліжка, дитячі іграшки, друкарські та швейні машинки тощо, згодом з'являються перші плити для приготування їжі. Технічні новинки існували як у дорогому, так і в дешевшому варіанті, що сприяло їх придбанню менш заможною частиною населення.

Із запровадженням у широкий ужиток технічних нововведень хатній інтер'єр як на селі, так і в місті починає втрачати традиційний характер. Проте була частина городян, вихідців із села, яка не хотіла відриватися від звичної для себе морально-психологічної атмосфери. Серед українських інтелігентів також стає модним мати у своєму інтер'єрі предмети сільського побуту, нефункціональні в міському житлі: скрині, мисники, ставці, глиняні горщики й миски. Цим вони намагалися показати свою єдність із народом і насамперед із селянством, яке вважалося носієм національного духу. Наприклад, квартиру відомого українського археографа В. Модзалевського прикрашали старовинні українські вироби з гутного[1] скла, полтавські гли-

[1] Гу́тне скло – скляні вироби, виготовлені за допомогою вільного дуття, вручну, без застосування механізмів.

Газетні оголошення про продаж технічних новинок. Початок XX ст.

няні іграшки, посуд Києво-Межигірської фаянсової фабрики, волокитинська порцеляна, українські народні килими та ін.

Таке модне захоплення інтелігенції сприяло розвитку в Україні кустарного виробництва. Для підтримки кустарів створювалися спеціальні склади-магазини, які допомагали реалізовувати їхню продукцію. З метою підвищення їхнього професійного рівня відкривалися художньо-промислові школи, школи-майстерні. Серед таких варто назвати Художньо-промислову школу ім. Гоголя Полтавського губернського земства, Олефірівську і Дегтярівську учбово-ткацькі майстерні, Полтавську столярно-різьбярську майстерню, Вижницьку школу художньої обробки дерева і металу, Промислову школу у Львові, Столярно-токарний верстат у Станіславі та ін. Дуже часто професійні художники, які там викладали, спеціально займалися розробкою місцевих народних орнаментів для подальшого їх використання в різних виробах та предметах сучасного міського побуту. Таким чином, вироби кустарів, виходячи з української національної традиції, досягали високого художнього рівня. Багатий асортимент предметів для дому постачали майстри майже всіх промислів – ткачі, вишивальниці, деревообробники, гончарі, килимарі тощо. Завдяки творчості кустарів на початку XX ст. почалося створення модерного національного українського художнього стилю. Багато в чому цей стиль створювався штучно, але його поява була закономірною.

Запитання і завдання

1. ***Назвіть*** основні положення столипінської аграрної реформи. Спираючись на мапу на с. 32, ***схарактеризуйте*** здійснення земельної реформи в Україні.

2. Сутність державної діяльності П. Столипіна виражала фраза: «Вам, панове, потрібні великі катастрофи, нам потрібна могутня Росія». ***Опишіть*** шляхи, якими йшов П. Столипін до зміцнення могутності Росії. ***Яке*** місце в його планах займали українські землі?
3. ***Складіть*** план доповіді «Розвиток кооперативного руху».
4. ***Укажіть*** головні ознаки поняття «трудова міграція». Використовуючи мапу на с. 32, ***доберіть*** до поняття «трудова міграція» історичні приклади.
5. ***Підготуйте*** повідомлення про повсякденне життя представників українського народу на початку XX ст.

§6 Політичні зміни в Україні в 1908–1913 рр.

1. *Антиукраїнська реакція. «Справа Бейліса».*
2. *Українські політичні партії та нові тенденції в українському русі.*

***Які** нові тенденції з'явилися в українському русі?*

1 Пореволюційний період (1908–1913) позначений посиленою увагою царського уряду до проявів національних рухів імперії; пильну увагу привертав і український. Було заборонено викладання українською мовою в тих школах, де його запровадили під час революції. Не дозволялося навіть тлумачити українською мовою незрозумілі для учнів слова. Цензура заборонила вживання в публікаціях слів «Україна», «український народ». Власті повсюди закривали товариства «Просвіта», забороняли продаж українських видань, зокрема Біблії українською мовою, проведення вечорів, концертів, інших масових заходів з використанням української мови, навіть збирання коштів серед населення для спорудження пам'ятника Т. Шевченку в Каневі. Учасники національного та революційного рухів жорстоко переслідувалися – країна вкрилася шибеницями, що дістали назву «столипінські краватки».

Документи і матеріали

Сучасній людині трудно уявити ту міру адміністративного розпашення[1], яку за вказівками згори виявляли усі місцеві представники адміністрації. Почалася боротьба з українством і в першу чергу з українською мовою на всьому приступному фронті. Заборонялися «Просвіти», клуби, не дозволялося друкувати українські оповістки, співати пісні не лише на концертах, але й просто на вулиці по селах; українським кобзарям заборонялося співати по ярмарках, школярам не вільно було співати колядок; учителі одбирали у школярів Євангелія в українській мові і т. п.

Наступ російського царизму на українство в період між першою і другою демократичними революціями (за спогадами О. Лотоцького) // Хрестоматія з історії України: XIX – поч. XX ст. – С. 219.

[1] Розпашення – тут: завзяття.

У цей час активізували діяльність позапартійні праві організації, що ґрунтувалися на ідеях великодержавного шовінізму. Так, діячі *Клубу російських націоналістів*, який виник у 1908 р. в Києві і згодом відкрив за підтримки влади відділення в багатьох містах України, намагалися довести українцям, що вони є лише «гілкою» єдиної російської народності, яка має спиратися на православ'я і гуртуватися навколо єдиного царя. Таких самих поглядів дотримувалися й члени інших подібних об'єднань – «*Союза Михаила Архангела*», «*Союза русского народа*». Усі російські партії, незалежно від їхніх програмних завдань, виступали проти будь-яких українських домагань, захищаючи «єдину і неділиму Росію».

Документи і матеріали

Взагалі вся московська людність ворожо ставилася до відродження української нації, і кожна течія чи партія мотивувала це чи виходила зі свого штандпункту. Крайні праві, «чорносотенці», гостро і брудно боролися з українством, виходячи з того, що в Росії повинен бути «один царь, одна вєра і один народ»; ліберали протидіяли делікатніше, але твердо стояли за «єдиную неділимую Росію» і боялися всього того, що загрожує цілости її; а крайні ліві гаряче виступали проти національних рухів «во імя єдинства пролєтаріята».

Ставлення російських політичних партій до українства (за спогадами одного з провідників українського національного руху – Євгена Чикаленка) // Хрестоматія з історії України: XIX – поч. XX ст. – С. 219–220.

Політика русифікації оформлялася законами III Державної думи, в якій кількісно переважали депутати-поміщики. До того ж більшість депутатів-росіян за своїми ідейними переконаннями тяжіли до великодержавних правих партій і були членами чорносотенних організацій. 1908 р. ця парламентська більшість відхилила запропонований депутатами з України законопроект про введення в початкових школах викладання українською мовою. Також було провалено пропозицію депутата Думи, авторитетного професора історії Київського університету І. Лучицького запровадити в Україні ведення судочинства українською мовою.

20 січня 1910 р. П. Столипін видав циркуляр про заборону діяльності на всій території Російської імперії організацій та товариств «інородців» (тобто не росіян). Звичайно, до числа «інородців» були зараховані й українці. П. Столипін заявив, що основне завдання «російської державності є боротьба з рухом, у теперішнім часі прозваним українським, що містить у собі відродження старої України на автономних національно-територіальних основах».

Діячі українського національного руху виступали проти проявів шовінізму щодо інших народів, які мешкали в Україні. Зокрема, у 1913 р. у Києві відбувся судовий процес над робітником єврейської національності *М. Бейлісом*, інспірований[1] чорносотенними організаціями з метою збурення антсемітських[2] настроїв у суспільстві. У липні 1911 р. його звинуватили у вбивстві православного хлопчика для виконання єврейського

[1] Інспірувати – викликати що-небудь намовлянням, підбурюванням; заохочувати, намовляти.

[2] Антисемітизм – форма національної і релігійної нетерпимості, що виражаються у ворожому ставленні до євреїв.

М. Бейліс на судовому засіданні. 1911 р.

С. И. Бразуль-Брушковскій.

ПРАВДА

объ убійствѣ ЮЩИНСКАГО и дѣлѣ БЕЙЛИСА.

(Съ 12 рисунками на отдѣльныхъ листахъ).

Цѣна 35 коп.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.
Типографія М. А. Бысоевой, Разъѣзжая, 17.
1913.

Брошура С. Бразуль-Брушковського, присвячена справі Бейліса. 1913 р.

релігійного ритуалу. Чорносотенна преса розгорнула шалену антисемітську агітацію, закликаючи до єврейських погромів. Оскільки справа була явно сфальсифікована урядом, то на захист Бейліса стала вся прогресивна громадськість, у тому числі українські діячі культури М. Коцюбинський, М. Заньковецька, М. Садовський. В. Короленко написав відкритого листа в газету «Речь» (30 листопада 1911 р.) під назвою «К русскому обществу. По поводу кровавого навета на евреев», під яким підписались А. Андрєєв, О. Блок, О. Купрін, Д. Мережковський, О. Толстой, В. Вернадський, М. Туган-Барановський. М. Бейліс провів під слідством два роки. 1914 р. суд присяжних виправдав підсудного.

Антиукраїнська репресивна політика російського самодержавства тривала й після вбивства її головного ідеолога П. Столипіна, скоєного в Києві у 1911 р. агентом царської охранки Д. Багровим.

2 Розвиток українського національного руху в пореволюційний період (1908–1913) характеризувався послабленням активності його учасників та переходом до нелегальних форм діяльності. В умовах жорстких переслідувань царських каральних органів припинили діяльність українські соціал-демократичні партії – УСДРП і «Спілка». Частина членів цих політичних організацій взяла участь у створенні в 1908 р. міжпартійного політичного об'єднання – *Товариства українських поступовців* (ТУП).

Товариство очолили М. Грушевський і С. Єфремов. Воно відстоювало конституційно-парламентський шлях боротьби за «українську справу», залишаючись за режиму столипінщини єдиною легальною українською організацією.

Товариство українських поступовців

Засноване 1908 р. в Києві Товариство українських поступовців об'єднало розрізнені сили українського національного руху і таким чином сприяло їхній консолідації напередодні визвольних змагань 1917–1920 рр.

Товариство українських поступовців (В. Винниченко, С. Петлюра, М. Грушевський, Є. Чикаленко)

Керівні принципи:

- Автономія
- Конституціоналізм
- Парламентаризм

Демократичні керівні принципи діяльності Товариства українських поступовців дозволили його членам стати біля витоків та очолити діяльність Центральної Ради 1917–1918 рр.

***Що**, на вашу думку, зумовило історичну перспективу Товариства українських поступовців?*

Головними своїми завданнями ТУП вважало українізацію освіти, церкви, захист прав українців через Державну думу. Лідерам ТУП удалося знайти спільну мову з російськими думськими опозиційно-ліберальними силами, які намагалися підтримувати українців у Російській імперії. Так, лідер російських лібералів П. Струве у грудні 1909 р. на засіданні парламенту виступив на захист національно-культурних прав українців. 1913 р. скасування національних обмежень в Україні вимагали кадет П. Мілюков, есер О. Керенський, більшовик Г. Петровський і навіть волинський єпископ Російської православної церкви Никон.

Поліцейські репресії не ліквідували повністю найчисленнішу українську партію УСДРП. Як зазначалось у спеціальній записці департаменту поліції «Про становище в УСДРП», розісланій у 1910 р. всім губернаторам і начальникам охоронних відділів українських губерній, уже з 1908 р. почали виявлятися ознаки, які вказували на зусилля колишніх членів цієї партії щодо її відновлення. Цей рух набув поширення насамперед серед українських студентських земляцтв. В їхньому середовищі почали виникати соціал-демократичні групи, члени яких взялися за відновлення колишніх партійних зв'язків. Водночас члени партійних робітничих осередків, котрим вдалося уникнути арештів, активно почали відновлювати соціал-демократичні робітничі організації. Департамент поліції стурбовано визнавав, що результатом цієї первинної роботи стало створення Організаційного комітету українських соціал-демократів вищих навчальних закладів Росії і Київської робітничої організації, які доручили своїм представникам скликати партійну нараду, аби зібрати сили й висвітлити сучасний стан Української соціал-демократичної робітничої партії. Згадана нарада відбулася влітку 1909 р. у Львові. Вона

ухвалила кілька постанов, які мали сприяти відродженню партії та налагодженню роботи місцевих організацій.

У листопаді 1910 р. побачив світ перший номер нового періодичного загальнопартійного органу УСДРП, журналу «Наш голос». Друкувався він у Львові на кошти Л. Юркевича, котрий фактично й керував його підготовкою, редагуванням та виданням. Протягом 1910–1911 рр. вийшло дванадцять номерів «Нашого голосу», в яких було вміщено низку теоретичних статей В. Винниченка, Л. Юркевича, Д. Закопанця, Ю. Бачинського та інших провідних партійних діячів.

Водночас на Наддніпрянщині набирала сили самостійницька течія в українському русі, найяскравішим представником якої був *В. Липинський*.

Персоналії

Липинський В'ячеслав (1882–1931)

Історик, політолог, громадсько-політичний діяч. Закінчив філософський факультет Краківського університету, навчався у Вищій школі політичних наук у Женеві, член НТШ (1914). Під час Першої світової війни служив офіцером у драгунському кавалерійському полку російської армії. Один з організаторів Української демократично-хліборобської партії. Посол гетьманського уряду та УНР у Відні (1918–1919). Один із засновників Українського союзу хліборобів-державників, автор його програмних документів. Згодом професор Українського наукового інституту в Берліні. Автор понад 200 наукових праць, у яких сформулював політичну доктрину *українського консерватизму*. Вважав, що політичним ідеалом для України була б спадкова монархія на чолі з гетьманом як символом української національної ідеї. Провідна думка в доктрині В. Липинського: «... ніхто нам не збудує державу, коли самі собі не збудуємо, і ніхто за нас не зробить нації, коли ми самі нацією не хочемо бути».

***Як** ви розумієте вислів: «... і ніхто за нас не зробить нації, коли ми самі нацією не хочемо бути»?*

В. Липинський був прихильником суверенної української державності. Обгрунтовуючи необхідність побудови української держави, він показав залежність інтересів народу від того стану, в якому ця держава перебуває.

Мислитель вважав, що національна держава відіграє ключову роль у розвитку суспільства, тому всі здобутки в культурі, економіці і політиці минулого й сучасності пов'язував з історичними періодами, коли Україна мала державність. Перебування у складі інших держав, на його думку, негативно впливає на розвиток українського суспільства.

Ще одним українським громадським діячем і мислителем, який вийшов на політичну арену на початку XX ст., був уродженець Мелітополя **Д. Донцов** (1883–1973). У своїх поглядах він еволюціонував від прийняття соціалістичних і марксистських ідей до їх повного заперечення. Став ідео-

логом крайніх правих рухів, фундатором світоглядної складової Організації українських націоналістів. Д. Донцов вважається творцем *інтегрального націоналізму*. Він обстоював ідею державної самостійності України, виправдовував будь-які ідеї, спрямовані на зміцнення сили нації. Найвідоміший його афоризм, виголошений у Львові під час виступу на II Українському студентському з'їзді у липні 1913 р., звучав так: «Найбільше гнітять того, хто найменше вимагає». Він дуже ревно ставився до зазіхань на особисту свободу. Будучи незаперечним лідером національного руху, Д. Донцов залишався далеким від повсякденної партійної роботи.

Запитання і завдання

1. Антиукраїнська реакція після революції 1905–1907 рр. ***Доберіть*** факти, які характеризують цей процес.
2. Політика русифікації українських земель. ***Укажіть*** її головні ознаки.
3. ***Розкажіть*** про справу М. Бейліса.
4. Використовуючи схему на с. 39, ***схарактеризуйте*** діяльність Товариства українських поступовців.
5. В. Липинський і український національно-визвольний рух. ***Оцініть*** значення його діяльності.
6. ***З'ясуйте*** спільні й відмінні риси у суспільно-політичних поглядах Д. Донцова і В. Липинського.

§7 Західноукраїнські землі на початку XX ст.

1. *Економічний розвиток.*
2. *Становище українського населення.*
3. *Наростання національного руху.*

***Які** події відображають наростання національного руху в західноукраїнських землях?*

1 Характер економіки та специфіка розвитку західноукраїнських земель на початку XX ст. були обумовлені їхнім перебуванням у складі Австро-Угорської імперії. Галичина й Буковина для Австрії, а Закарпаття для Угорщини були насамперед джерелом сировини (нафта, деревина тощо). Будівництво залізниць лише сприяло експлуатації природних багатств краю, а насичення регіону товарами з центральних і західних провінцій розорювало місцевих кустарів, ремісників та дрібних підприємців. Провідними галузями виробництва залишалися нафтодобувна та деревообробна. Напередодні Першої світової війни нафтопромисли Борислава й Дрогобича давали 5 % світового видобутку нафти. При цьому лише третину нафти переробляли на місці, а решту вивозили до метрополії.

Експортні пропозиції на ліс стимулювали деревообробну промисловість. Зростала чисельність найманих робітників. На промислових підприємствах Західної України працювало за наймом 300 тис. чол.,

Західноукраїнські землі на початку XX ст.

- Західна межа української етнічної території
- Кордони держав
- Межі і центри коронних країв Австро-Угорської імперії та губерній Російської імперії
- Межі і центри угорських комітатів

Цифрами позначено русинські (українські) комітати:

1 Списький
2 Шариський
3 Земпленський
4 Ужанський
5 Березький
6 Угочанський
7 Мармароський

- Межі Холмської губернії, утвореної на українських землях Люблінської губернії в 1912 р.
- Залізниці
- Найбільші промислові центри

Місця видобутку корисних копалин:

- нафти
- кам'яного вугілля
- кам'яної солі
- калійної солі
- озокериту

- Сучасний кордон України

63 тис. чол. – у деревообробній промисловості. З 1905 р. тривалість робочого дня обмежувалася 10 годинами.

На початку XX ст. відбувалося стрімке проникнення іноземного капіталу в економіку краю. Найбільшими серед 50 акціонерних товариств були канадсько-німецьке «Галицько-Карпатське товариство», австро-англійська «Східниця», англійська «Галичина», англо-австро-німецький нафтовий концерн. На Закарпатті діяв австро-американський синдикат «Мундус», у Сваляві – угорське об'єднання промисловців «Сольва».

Інші галузі промисловості (взуттєве, швейне, килимарське виробництво) розвивалися на рівні дрібних підприємств (5–10 робітників). Українське населення регіону займалося переважно сільським господарством (90 % працюючих). Незважаючи на трудову еміграцію, проблема аграрного перенаселення не зникла. Причиною цього було збільшення кількості малоземельних селян. У 1859 р. середній розмір селянського наділу становив у Східній Галичині 12 акрів, у 1902 р. – 6 акрів. Дрібні селянські господарства становили 80 %. Частка бідняків зросла за цей час з 68 до 80 %. Тим часом 2400 поміщиків володіли 40 % орних земель. Борговий тягар розорював десятки тисяч господарів. Лише у 1910 р. в Галичині за борги було продано 27,2 тис. селянських господарств. Протягом 1903–1911 рр. така сама доля спіткала 10 тис. селян Буковини.

Документи і матеріали

Мені припала задача заявити одному убогому мужикові, вітцеві чотирьох малих дітей, що його господарство може ліцитуватися[1]. На тім його малім господарстві тяжів уже віддавна в рустикальнім[2] банку довг його родичів... Всі в селі знали, що він не збире потрібної суми, котра, більшена процентами, перевищала далеко його дрібне майно, і тому (мені уста дрижали, коли я представив йому стан речей) мусило господарство ліцитуватися...

Письменниця О. Кобилянська про зруйнування дрібних селянських господарств в умовах розвитку ринкових (капіталістичних) відносин у західноукраїнському селі // Хрестоматія з історії України: XIX – поч. XX ст. – С. 202.

***Порівняйте** становище селян у Наддніпрянській Україні та західноукраїнських землях.*

2 Становище українців на підавстрійських землях на початку XX ст. залишалося надзвичайно складним. Управління в регіоні здійснювали галицький сейм та угорська адміністрація. Дискримінація українців пронизувала все суспільне життя.

Нестерпне становище підштовхувало селян до рішучих дій, оскільки вони не бажали надалі вирішувати свої матеріальні проблеми тільки вирушаючи на еміграцію. У 1902 р. почався масовий бойкот жнив, який охопив понад 100 тис. сільськогосподарських робітників. Координували дії страйкарів місцеві комітети. Польські магнати намагалися надати бойкоту етнічного забарвлення, використати ситуацію для дискредита-

[1] Ліцитуватися (від *ліцитація* – аукціон) – бути виставленим на продаж з аукціону.

[2] Рустикальний – селянський.

Українські емігранти за роботою в полі. Канада, 1904 р.

ції українців. Та зрештою вони пішли на поступки, збільшили платню, і селяни здобули першу велику перемогу.

Безземелля й малоземелля, безробіття через надлишок працездатного населення, хронічне голодування, нестерпні податки відчувалися тут гостріше, ніж у Наддніпрянській Україні. Оскільки здавна заселені українцями Східна Галичина, Північна Буковина й Закарпаття були найвіддаленішою східною околицею Австро-Угорської імперії, правлячі кола держави були неспроможні запропонувати щось реальне для забезпечення українських селян вільними землями. Таких земель держава практично не мала, тому й не чинила перешкод переселенню українців за кордон. Західноукраїнські емігранти не осідали в інших країнах Європи, де вільних земель давно не існувало, а вирушали на Американський континент. У 1890–1914 рр. понад 500 тис. українців Галичини емігрували до США, Південної Америки і Канади в пошуках роботи.

На нових територіях українські емігранти намагалися зберегти національні традиції – і в будівництві житла, і в декоративно-ужитковому мистецтві. Особливості громадського побуту поселенці утверджували ті самі, що були на батьківщині. Так само вони справляли весілля, хрестини, похорони, відзначали народні й релігійні свята.

Погіршення економічного становища селянства обумовило розвиток кооперативного руху. У передвоєнний час у Західній Україні діяло близько 500 кредитних, споживчих, збутових кооперативних спілок.

Кооперативи, крім суто господарського, мали й суспільний характер, займалися культурно-просвітницькою роботою. У 1899 р., щоб навчити селян сучасних методів господарювання, відомий галицький діяч Є. Олесницький заснував товариство «Сільський господар», яке в 1913 р. налічувало вже понад 32 тис. членів. Але найчисленнішими серед кооперативів були кредитні спілки, які надавали десятивідсоткові позички і тим самим рятували українських селян від здирництва лихварів. У 1895 р. у Львові було відкрито страхове товариство «Дністер». На 1907 р. воно

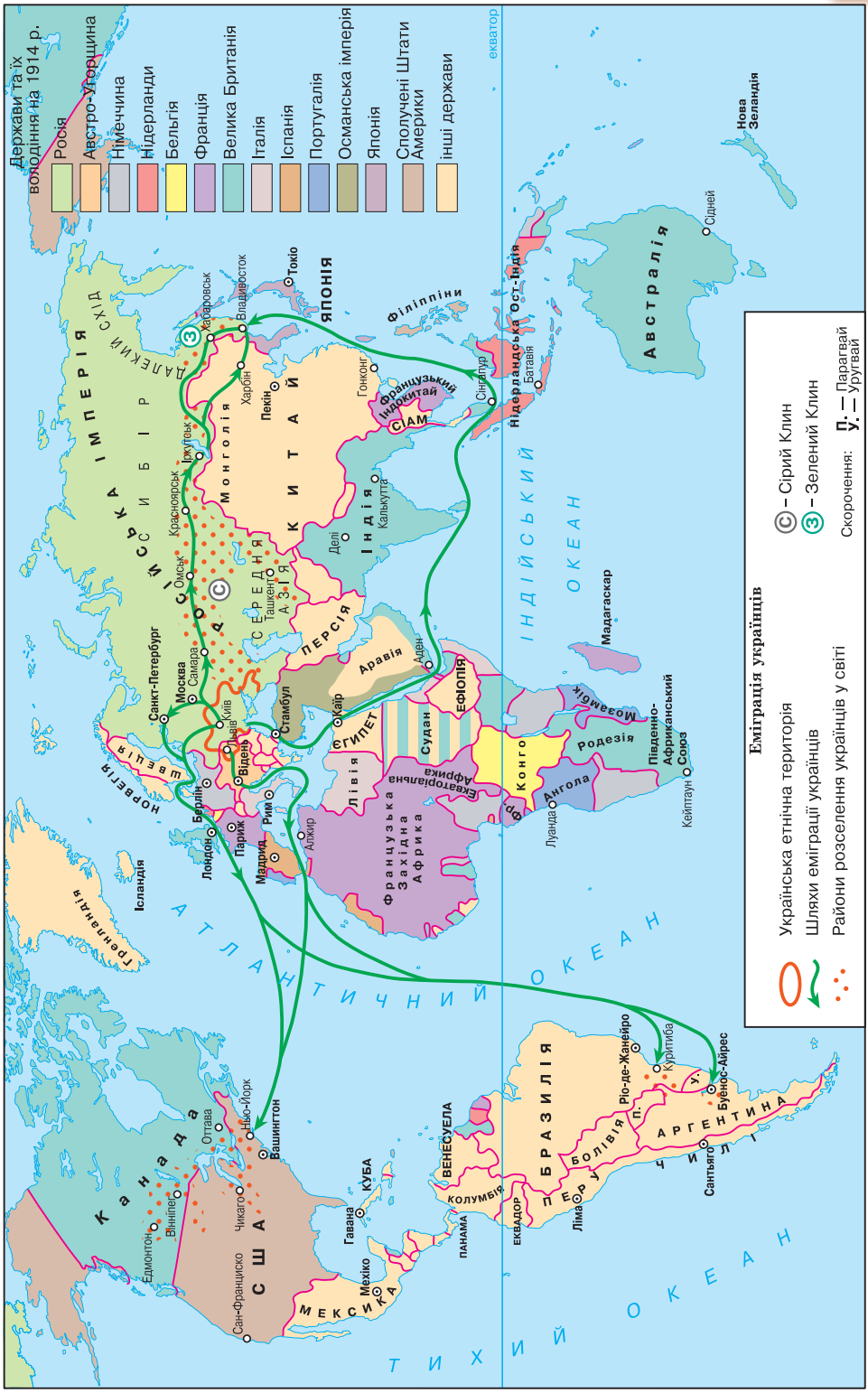
Держави та їх володіння на 1914 р.
Росія
Австро-Угорщина
Німеччина
Нідерланди
Бельгія
Франція
Велика Британія
Італія
Іспанія
Португалія
Османська імперія
Японія
Сполучені Штати Америки
інші держави
екватор
Еміграція українців
Українська етнічна територія
Шляхи еміграції українців
Райони розселення українців у світі
С – Сірий Клин
З – Зелений Клин
Скорочення: П. — Парагвай
У. — Уругвай
АТЛАНТИЧНИЙ ОКЕАН
ТИХИЙ ОКЕАН
ІНДІЙСЬКИЙ ОКЕАН
РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ
ДАЛЕКИЙ СХІД
СИБІР
ЯПОНІЯ
КИТАЙ
Монголія
СЕРЕДНЯ АЗІЯ
ПЕРСІЯ
Індія
СІАМ
Французький Індокитай
Філіппіни
Нідерландська Ост-Індія
Австралія
Нова Зеландія
Сідней
Батавія
Сінгапур
Гонконг
Пекін
Токіо
Владивосток
Хабаровськ
Харбін
Іркутськ
Красноярськ
Омськ
Самара
Москва
Санкт-Петербург
Ташкент
Делі
Калькутта
Аравія
Аден
Стамбул
Київ
Львів
Відень
Берлін
Париж
Лондон
Рим
Мадрид
Алжир
Каїр
ЄГИПЕТ
Лівія
Судан
Екваторіальна Африка
Французька Західна Африка
Еф'опія
Конго
Ангола
Луанда
Родезія
Південно-Африканський Союз
Кейптаун
Мозамбік
Мадагаскар
Норвегія
Швеція
Ісландія
Фенляндія
Канада
США
Едмонтон
Вінніпег
Оттава
Чикаго
Нью-Йорк
Вашингтон
Сан-Франциско
МЕКСИКА
Мехіко
Гавана
КУБА
ПАНАМА
КОЛУМБІЯ
ВЕНЕСУЕЛА
ЕКВАДОР
ПЕРУ
Ліма
БРАЗИЛІЯ
Ріо-де-Жанейро
Куритиба
БОЛІВІЯ
П.
У.
Буенос-Айрес
АРГЕНТИНА
ЧИЛІ
Сантьяго

Будинок страхового товариства «Дністер» у Львові. Архітектор І. Левицький

мало 213 тис. клієнтів. Зростання кооперативів привело до організації в 1904 р. Центральної асоціації українських кооперативів, що мала близько 550 філій та 180 тис. членів.

Західні українці нарешті почали ставати господарями на власній землі, їм удалося досягти того, чого не вдалося досягти наддніпрянцям, – установити тісні гармонійні взаємини між інтелігенцією і селянством, вийти на провідні позиції у фінансово-економічному житті Галичини.

Кооперація допомагала українцям вистояти у голодні роки, згуртувала їх і стала однією з важливих форм національного руху.

3 Успіхи народовців у соціально-економічній сфері призвели до їхнього переважання в політичному житті Західної України. У 1899 р. народовці на чолі з Є. Левицьким та В. Охримовичем (до них приєдналися М. Грушевський та І. Франко, який покинув ворогуючих між собою радикалів) утворили *Українську національно-демократичну партію* (УНДП). Новостворена політична сила проголосила своєю стратегічною метою національну незалежність, а однією з найближчих цілей – автономію у складі Австро-Угорщини. Поміркована орієнтація та підтримка з боку «Просвіти» робили УНДП найчисленнішою та найвпливовішою партією Галичини. Щоб завоювати підтримку селян, партія організовувала народні віча, на яких обговорювалися актуальні соціально-політичні та економічні питання. УНДП робила кроки в напрямі зближення з наддніпрянськими українцями. Так, у спеціальній резолюції партія зазначала: «Будемо підтримувати, скріпляти та розвивати почуття національної єдності з російськими українцями та змагати до витворення разом з ними культурної одноцільності; будемо серед російських українців підтримувати такі змагання, що ведуть до перетворення абсолютистичної російської держави в конституційно-федералістичну, оперту на автономії національностей».

Мешканці Західної України не сприймали марксизму, який намагалися пропагувати в краї М. Ганкевич та С. Вітик, котрі заснували тут *Соціал-демократичну партію*. З іншого боку, зростання політичної свідомості галичан спричинило занепад русофілів, молодше й агресивніше покоління яких проголосило новий курс на цілковите ототожнення з Росією. Саме на противагу українофілам було засновано *Російську національну партію*, яка отримувала дотації від царського уряду.

Радикалізація національно-визвольного руху в західноукраїнських землях

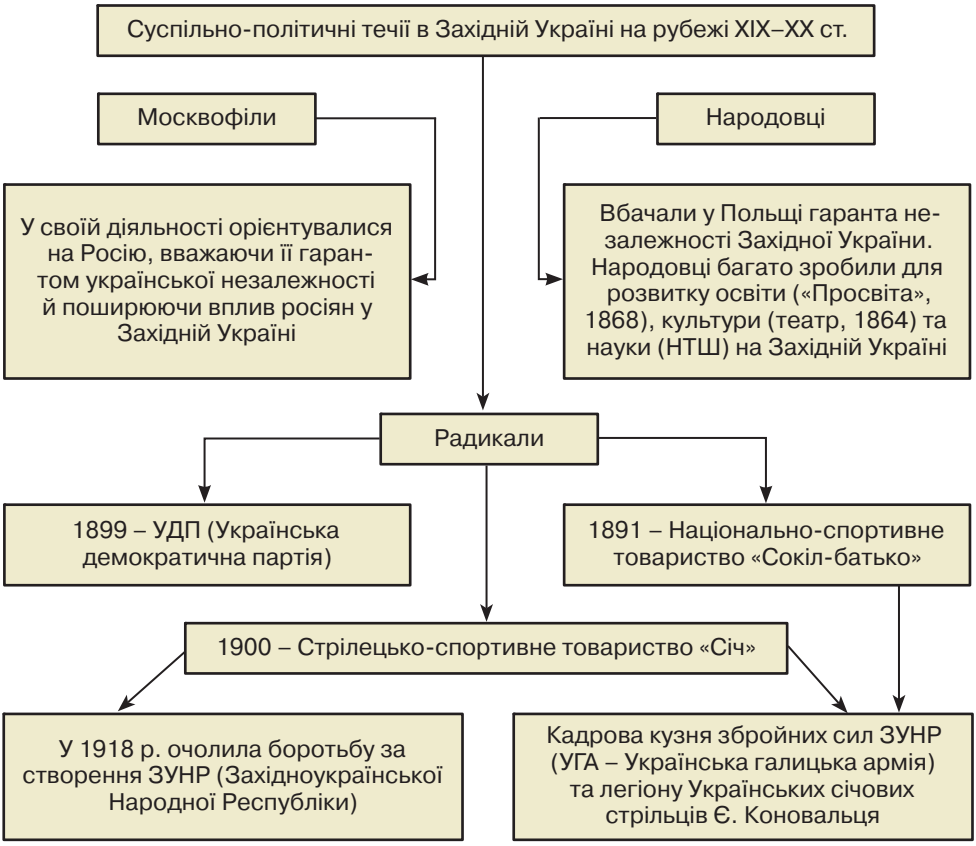

***Назвіть** головні суспільно-політичні течії в західноукраїнських землях на початку XX ст. У **чому** проявилася радикалізація національно-визвольного руху в цьому регіоні?*

Львівський університет

Масові гімнастичні вправи товариства «Сокіл». Львів, 1903 р.

Українська громадськість Галичини не відмовлялася від політичних форм боротьби. Одним з її напрямів стала боротьба за проведення виборчої реформи. Українці вважали, що представництва у віденському парламенті й галицькому сеймі дадуть змогу відстояти свої права. Усупереч спротиву польської верхівки у Відні та в Галичині (1907) було запроваджене загальне голосування. Це збільшило українське представництво в парламенті до 27 депутатів у 1907 р. та в галицькому сеймі до 32 депутатів у 1913 р.

Болючим залишалося й питання відкриття українського університету. Вимоги скасувати національні обмеження у Львівському університеті не дали результатів. Тому українські студенти почали обстоювати ідею створення окремого університету. На хвилі протистояння між українськими та польськими студентами звичним явищем стали бійки та сутички. Відтак українці стали масово залишати університет. Уряд пообіцяв відкрити університет для українців. Але на заваді цьому стала війна.

Ще один сплеск міжнаціональної конфронтації викликало вбивство українським студентом М. Січинським губернатора А. Потоцького у 1908 р. Польські націоналісти використали цей терористичний акт для антиукраїнської кампанії. Однак консолідованому польському табору протистояли представники української інтелігенції, згуртовані навколо Національно-демократичної партії, товариства «Просвіта», молодіжних спортивних організацій. У 1902 р. лідер Радикальної партії Галичини К. Трильовський заснував спортивно-громадську організацію «Січ», завданням якої було фізичне виховання молоді й відновлення серед неї «лицарського духу Запорозької Січі». Ця ідея набула популярності, й у 10-х роках XX ст. у «Січах» налічувалося кілька десятків тисяч молодих українців. Функціонували також товариства «Сокіл» і «Пласт». «Соколи» приділяли увагу насамперед гімнастиці та протипожежній безпеці. Проте в сільській місцевості, де сокільський рух активно поширився, до

Учасники спортивних змагань у Галичині. Початок XX ст.

цих видів діяльності додалися фехтування, туризм і велоспорт. Окрім фізичного виховання, «Соколи» значну увагу приділяли культурно-освітній роботі: створенню хорів, драматичних гуртків, духових оркестрів, бібліотек тощо.

Особливістю діяльності «Пласту», на відміну від інших товариств, було те, що він орієнтувався на фізичний розвиток дітей дошкільного й шкільного віку в позаурочний час. Пластові організації функціонували незалежно одна від одної, були різні за характером, напрямом роботи та віковим цензом.

Створення гімнастично-спортивних організацій в Західній Україні стало важливим фактором згуртування українців на ґрунті боротьби за національні права. Цьому сприяла значна виховна робота, яка проводилася товариствами.

На Буковині товариство «Українська школа» організувало в Чернівцях приватну вчительську семінарію для українських дівчат. У краї діяло 590 осередків українських громадських організацій.

На Закарпатті мадяризації протистояв український рух, який очолювали народовці Ю. Жаткович і А. Волошин.

Запитання і завдання

1. На основі мапи на с. 42 ***схарактеризуйте*** особливості промислового розвитку західноукраїнських земель на початку XX ст.
2. ***Проаналізуйте*** стан сільського господарства західноукраїнських земель.
3. ***Поясніть*** причини і, використовуючи мапу на с. 45, ***укажіть*** напрямки трудової міграції українців. ***Чи відрізнялися*** характер та напрямки трудової міграції жителів Наддніпрянщини та Західної України? ***У чому***, на вашу думку, полягали суть і причини відмінностей?
4. Кооперативний рух. ***Яке*** значення він мав для розвитку західноукраїнських земель?
5. Використовуючи схему на с. 47, ***схарактеризуйте*** особливості національно-визвольного руху в західноукраїнських землях.
6. «Створення гімнастично-спортивних організацій в Західній Україні стало важливим фактором згуртування українців на ґрунті боротьби за національні права. Цьому сприяла значна виховна робота, яка проводилася цими товариствами». Про ***які*** товариства йдеться? ***Оцініть*** значення їх діяльності.

§8 Особливості розвитку культури України

1. *Стан освіти.*
2. *Розвиток науки.*
3. *Література.*
4. *Архітектура і живопис.*
5. *Театр і музика.*
6. *Релігія і церква. А. Шептицький.*

***Пригадайте** особливості розвитку української культури у другій половині XIX ст.*

1 Розвиток промисловості і сільськогосподарського виробництва, наростання українського політичного руху, революційні події 1905–1907 рр. істотно вплинули на розвиток освіти, літератури, науки в українських землях.

Документи і матеріали

Суттєвою особливістю суспільного побуту став загальний потяг народу до знань, освіти, мистецтва; підвищується національна свідомість людей, збільшується зацікавленість власною історією і культурою. У цей час виникають нові недільні школи й курси, народні бібліотеки, робітничі просвітницькі товариства, народні університети, театри, самодіяльні гуртки. Радикальні верстви інтелігенції боролися за демократизацію освіти, намагалися поліпшити організацію шкільної справи.

Гаврюшенко О.А., Шейко В.М., Тишевська Л.Г.
Історія культури. – К., 2004. – С. 701.

Упродовж 1897–1911 рр. зросла кількість початкових шкіл. Було впроваджено новий тип народних шкіл, вищих початкових училищ з чотирирічним терміном навчання. На 1 січня 1916 р. в Україні діяло понад 300 таких закладів. Зростання потреби в письменних людях і фахівцях спричинило розширення мережі середніх навчальних закладів. У 1914–1915 рр. в Україні діяло 26 тис. загальноосвітніх шкіл, в яких навчалося 2,6 млн учнів, і понад 60 професійно-технічних училищ, де здобували освіту й ремесло близько 5 тис. осіб. Проте майже 70 % населення не вміло читати й писати.

Подібною була ситуація з вищою освітою. На всій території України не було жодного вузу з українською мовою викладання, а в царській Росії – навіть жодної української школи на державному утриманні. Таке становище шкільної освіти зумовлювалося русифікаторською, асиміляторською політикою уряду щодо «інородців», прагненням знищити культурну самобутність, самосвідомість народу, а отже, й будь-які поривання до національного та державного відродження. Революція 1905–1907 рр. примусила уряд відчинити університетські двері для вихідців з нижчих станів. Так, у Харківському університеті в 1908 р. навчалося майже 4300 студентів, з яких дітей дворян, чиновників, духовенства, ку-

Харківський університет. Початок XX ст. Поштівка

пецтва – понад 2400, дітей міщан, майстрових, селян – більше як 1400. У 1910 р. студенти нижчих станів у Київському університеті становили 36 %, у Новоросійському – 41,7 %. Це були, зазвичай, діти міських та сільських підприємців. Робітникам і селянам доступ до університетів залишався практично закритим.

До позитивних змін у системі освіти можна віднести розширення мережі спеціальних навчальних закладів (ремісничих, гірничих, комерційних та інших), а також інститутів (серед них – 8 учительських).

Київський політехнічний інститут. Початок XX ст.

Київський університет.
Початок XX ст. Поштівка

Новоросійський університет.
Медичний факультет.
Початок XX ст. Поштівка

Складним був стан освіти на західноукраїнських землях. Власті насаджували школи з німецькою і польською мовами викладання. На Галичині з 49 середніх шкіл лише в чотирьох навчання велося українською мовою. На Буковині діяла всього одна українська гімназія. А в Закарпатті українських навчальних закладів не було взагалі.

Унаслідок тривалої боротьби за національну школу галицькі й буковинські українці напередодні Першої світової війни домоглися відчутних успіхів. У Галичині – у Львові, Перемишлі, Коломиї, Тернополі, Станіславі – функціонувало 6 українських державних гімназій. У них, а також у 2510 народних школах українською мовою навчалося 440 тис. дітей. На Буковині в 1911 р. було 216 українських народних шкіл (40 тис. учнів та 800 учителів). Діяли україномовні державна гімназія та семінарія для дівчат. Таким чином, прискорення соціально-економічного розвитку західноукраїнських земель на початку XX ст. та подальша політизація національного руху зумовили збільшення кількості освітніх закладів, значно розширюючи можливості регіону щодо підвищення культурно-освітнього рівня.

СЛОВАРЬ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Редакція журнала „Кіевская Старина"

Борис Грінченко.

ТОМ I.

А — Ж.

Титульна сторінка «Словаря української мови» Бориса Грінченка. 1907 р.

2 Справжньою подією в культурному і науковому житті України став вихід у 1907–1909 рр. чотиритомного словника української мови *Б. Грінченка*. Упродовж 1905–1908 рр. вийшов друком тритомник *А. Кримського* «Українська граматика». *В. Гнатюк* підготував і видрукував 6 томів «Етнографічного збірника» і «Матеріали для української етнології».

Персоналії

Гнатюк Володимир (1871–1926)

Етнограф, фольклорист, мовознавець, літературознавець, організатор науки. Народився на Тернопільщині, у родині дяка. Після закінчення філософського факультету Львівського університету отримав запрошення працювати в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка (НТШ). З 1895 до 1903 р. брав участь у шести наукових експедиціях по Закарпатській Україні, Східній Словаччині, Південній Угорщині. Як підсумок цих досліджень вийшло шість томів етнографічних матеріалів. За словами І. Франка, Гнатюк був «феноменально щасливим збирачем усякого етнографічного матеріалу, якому з наших давніших збирачів, мабуть, не дорівнявся ніхто». Для нього були невіддільні поняття «мова» і «культура». Гнатюк часто порушував проблеми збільшення кількості українських шкіл в Австро-Угорщині, домагався запровадження у середній і вищій школі української мови викладання.

Визначте *роль виходу друком мовознавчих праць В. Гнатюка, Б. Грінченка та А. Кримського для розвитку національно-визвольного руху. Обґрунтуйте свою позицію.*

Плідно працювали у цей час українські історики. У Петербурзі 1908 р. вийшла перша історична праця українською мовою – «Історія України-Руси» *М. Аркаса*. *М. Грушевський* там же видав російською «Нарис історії українського народу» (1904), україномовну «Ілюстровану історію України» (1911). Російською мовою надруковано написану ще у 90-ті роки XIX ст. «Историю украинского народа» *О. Єфименко* (1906). Вона стала першою жінкою – доктором історичних наук у Російській імперії. Минулому Слобідської України присвячені ґрунтовні праці *Д. Багалія* «История города Харькова» та «Історія Слобідської України». Відкриттями світового значення увінчалися пошуки археолога *В. Хвойки* у Києві, Трипіллі, Середньому Подніпров'ї. На той час уже був відомий науковій громадськості – *Дмитро Іванович Яворницький*, автор 3-томної праці «Історія запорізьких козаків». Він продовжував займатися історією запорізьких козаків, створив унікальну колекцію матеріальних пам'яток із Запоріжжя і Південної України.

Досліджував історію країн Європи *Іван Васильович Лучицький* (1845–1918) – відомий учений, один із представників російсько-української школи, знаної своїми дослідженнями аграрних відносин у Франції перехідної доби від Середньовіччя до капіталізму.

У Львівському університеті зусиллями *С. Рудницького* закладено фундамент нового наукового напряму – географічного українознавства. У працях ученого обстоювалися прагнення українців до національно-державного самовизначення.

Аероплан «Руський витязь», 1915 р. Фото Карла Булли

У вузах Праги проводили дослідження фізик зі світовим ім'ям *І. Пулюй* та хімік *І. Горбачевський*. Останній, професор Празького університету, видав 4-томний курс лікарської хімії чеською мовою, курс хімії українською мовою. Прорив учених України в біології дозволив створити в Києві у 1898 р. Бактеріологічний інститут, де продуктивно працювали фізіолог В. Бец, гістологи О. Івакін, Ф. Ломинський та інші вчені. Вагомий внесок у світову науку зробили українські вчені-природознавці: *Д. Заболотний* розробив методи боротьби з чумою, *В. Вернадський* обґрунтував цілісність Всесвіту, доводив пріоритет загальнолюдських цінностей над усіма іншими.

Новий напрям в економічній науці розробляв *М. Туган-Барановський*, автор праць «Соціальні основи кооперації», «Основи політичної економії».

На початку XX ст. Україна вийшла на передові рубежі у розвитку повітроплавання. *Д. Григорович* сконструював перший у світі гідролітак, *І. Сікорський* – багатомоторний літак.

Персоналії

Сікорський Ігор (1889–1972)

Авіаконструктор, підприємець. Народився у Києві в родині професора Університету Св. Володимира. Професор Іван Сікорський заснував перший у світі Інститут дитячої психології. У Ігоря рано виявилися визначні технічні здібності. Зі студентських років юнак захопився конструюванням літальних апаратів. Творчий підхід до роботи і виняткова працездатність І. Сікорського дали змогу сконструювати літак С-6 з двигуном потужністю 100 кінських сил та кабіною для трьох пасажирів. У грудні 1911 р. на ньому було встановлено світовий рекорд швидкості – 111 км/год. Наступний етап діяльності талановитого конструктора пов'язаний з переходом до важкого літакобудування. Навесні 1913 р. з'явився принципово новий літак – біплан «Руський витязь», який за своїми параметрами значно перевершував усі відомі на той час літальні апарати, маючи чотири двигуни, закриту пілотську кабіну і зручний салон для перевезення пасажирів. Інтенсивно працюючи, реалізуючи творчі задуми, І. Сікорський невдовзі створив ще один могутній літак – «Ілля Муромець», який у грудні 1913 р. встановив світовий рекорд вантажопідйомності. Виходець із України уславив своє ім'я як один з найвідоміших авіаконструкторів світу.

1908 р. в Одесі відкрито перший аероклуб. *П. Нестеров* розробив теорію та прийоми вищого пілотажу, першим у світі виконав «мертву петлю», що згодом дістала назву «петля Нестерова».

3 Українська література чутливо реагувала на події у світі. Демократичним пафосом та патріотичними ідеалами пройнята поезія *Олександра Олеся* (справжнє ім'я – О. Кандиба), який упродовж 1907–1917 рр. видав чотири збірки віршів. У поезіях, написаних на Батьківщині, а згодом і за кордоном, поет переймався тяжкими випробуваннями, що випали на долю народу, висловлював надію на світле майбутнє, збудоване на гуманістичних засадах.

Жвавий інтерес викликав цикл віршів *М. Чернявського*. Твори, в яких поет засуджував антиукраїнську політику самодержавства й угодовську позицію українського панства, перегукувалися із поезіями *Лесі Українки*.

Поетеса залишилася митцем-громадянином, гостро реагуючи на явища навколишнього життя («Пісні про волю», «Казка про Оха-чудотвора»), талановито висвітлювала загальнолюдські, філософські, релігійні й історичні теми («На руїнах», «Камінний господар», «У пущі», «Бояриня»). Водночас вона була тонким, проникливим ліриком («Лісова пісня»).

Видатним українським прозаїком був *М. Коцюбинський*. Вихований на кращих зразках творчості Панаса Мирного та І. Нечуя-Левицького,

На відкритті пам'ятника Івану Котляревському в Полтаві. Зліва направо перший ряд: Михайло Коцюбинський, Леся Українка, Гнат Хоткевич; другий ряд: Василь Стефаник, Олена Пчілка, Михайло Старицький, Володимир Самійленко. 1903 р.

він відточував свій талант під впливом новітніх європейських літературних стилів («Fata morgana», «Тіні забутих предків», «Сміх», «Intermezzo»).

Одним із перших відтворив з демократичних позицій революційні події в Україні початку XX ст. *Г. Хоткевич*. Він яскраво показав прагнення українського народу до свободи, соціального і національного визволення (драматичні твори «Лихоліття», «Вони», «На залізниці», цикли оповідань і нарисів). Письменник майстерно змалював історичне минуле Гуцульщини (повісті «Камінна душа», «Довбуш», збірка новел «Гірські акварелі» тощо).

На початку XX ст. величезну популярність як письменник мав *В. Винниченко*. 1902–1906 рр. було видано його твори «Голота», «Солдатики», «Голод», «Малорос-європеєць» та ін.

Документи і матеріали

Для драматургії початку XX ст. велике значення мали твори В. Винниченка («Дисгармонія», «Великий Молох»). Висока культура белетризування, актуальна проблематика, імпресіоністична манера змалювання внутрішніх переживань героїв – усе це вабило і читачів, і глядачів. «Кого у нас читають? Винниченка. Про кого скрізь йдуть розмови, як тільки річ торкається літератури? Винниченка. Кого купують? Знов Винниченка», – зазначав у 1909 р. М. Коцюбинський. Винниченку належить 23 п'єси. Першу («Дисгармонія») він написав у 1906 р. Український театр у цей час переживав стагнацію, залишаючись етнографічним, романтично-сентиментальним, водевільно-розважальним. Саме з драматургією В. Винниченка передові театральні сили пов'язували надію на вихід українського театру на європейську сцену.

Історія української та зарубіжної культури. – С. 222.

Наростання соціальної активності під час революції 1905–1907 рр. не оминув у своїх творах *І. Франко*. Про це свідчать написані тоді казка «Будяки», поема «Мойсей», вірші «Сійте більше», «Блаженний муж», вольні вірші, статті «Сухий пень», «Одвертий лист до галицько-української молодіжі», «Щирість тону і щирість переконань», «Нова історія російської літератури» та ін. Вони сповнені віри в перемогу українського народу, в торжество історичної справедливості.

Документи і матеріали

Завдяки його (*І. Франка)* багатогранній діяльності літературне та філософське осмислення знайшло своє втілення у визвольному прагненні українського народу, було визначено місце української літератури серед інших літератур слов'янства і світу, запропоновано самобутнє вирішення важливих суспільних, етико-філософських проблем, створено естетичні цінності, що підіймали українську літературу на світовий рівень.

Історія української та зарубіжної культури. – С. 214.

На Буковині (з 1891 р. оселилася в Чернівцях) творила одна з найяскравіших українських письменниць *О. Кобилянська*. Вершиною її творчості літературознавці називають повість «Земля».

Персоналії

Кобилянська Ольга (1863–1942)

Письменниця, громадська діячка. Народилася в м. Гурі-Гуморі на Буковині (тепер Румунія) в багатодітній сім'ї дрібного урядовця. Навчалася в німецькій школі, а вже відомою письменницею відвідувала як вільна слухачка Чернівецький університет. Писати почала німецькою мовою, цікавилася ідеями Ніцше. Значною подією в житті юної О. Кобилянської було знайомство у 1881 р. з С. Окуневською та Н. Кобринською, високоосвіченими на той час жінками, активними учасницями жіночого руху в Галичині. О. Кобилянська була однією з ініціаторок створення у 1894 р. Товариства руських жінок на Буковині. Згодом ідеї емансипації яскраво виявилися в творчості письменниці. Перший художній твір О. Кобилянської був надрукований лише у 1894 р. Цьому передували майже п'ятнадцять років літературних спроб, сумнівів у правильності обраного шляху. Протягом 1898–1899 рр. О. Кобилянська побувала в Києві, Каневі, Гадячі, познайомилася з багатьма видатними діячами української культури, налагодила творчі контакти з І. Франком, В. Стефаником, М. Коцюбинським. Знайомство з Лесею Українкою переросло в багаторічну щиру дружбу. Розквіт художнього таланту О. Кобилянської знаменувала глибоко психологічна повість «Земля» (1902), основна проблема якої – влада землі – розкрита через драму братовбивства. В творах «Людина», «Він і вона», «Царівна», «Що я любив», «Некультурна», «Покора» О. Кобилянська порушує проблеми жіночої емансипації, формує культ сильної жіночої особистості, «аристократичного характеру». В українській літературі кінця XIX – початку XX ст. О. Кобилянська є постаттю яскравою і самобутньою. Творча спадщина письменниці, однієї з найвизначніших представниць нового соціально-психологічного напряму в вітчизняній прозі, увійшла до духовної скарбниці українського народу.

Майстер тонкого психологічного спостереження, *В. Стефаник* проникливо відтворював душевний стан людей з народу, низів суспільства («Камінний хрест», «Дорога», «Оповідання», «Синя книжечка»). Такий самий напрям у літературі обрали галицькі письменники *М. Черемшина* («Карби») та *Л. Мартович* («Стрибожий дарунок» та інші оповідання).

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в українську літературу прийшли письменники О. Маковей, М. Яцків, Д. Лукіянович, А. Крушельницький, які продовжували кращі традиції красного письменства. Справжньою гордістю українського народу став талановитий поет та історичний романіст *Б. Лепкий* – відомий інтелектуал, знавець багатьох мов.

4 На початку XX ст. в українській архітектурі відбувається становлення нового напряму – стилю *модерн*. Це було пов'язано зі спробою подолати «багатостильність» минулих років. Головною ознакою модерну стало застосування нових конструкцій з металу і залізобетону. Втім таке становище існувало лише в ідеалі: цегла залишалася основним матеріалом масового будівництва.

Документи і матеріали

Менше ніж через десять років після появи будівель бельгійця В. Гортуа в стилі модерн (1883–1894) у нього з'явилися послідовники в Україні. Більшість з них активно шукала національні моделі нового стилю (В. Кричевський, К. Жуков, С. Тимошенко, В. Троценко). Прикладом поєднання модерну і романтичної еклектики є творчість В. Городецького. Він вважав, що слід створювати зручні будинки з нових матеріалів і одночасно надавати їм вигляду в дусі стародавніх стилів.

Історія української та зарубіжної культури. – С. 225.

Персоналії

Городецький Владислав (1863–1930)

Архітектор. Народився в Києві в збіднілій польській дворянській родині. Закінчив Петербурзьку академію мистецтв (1890). Творчий діапазон майстра надзвичайно широкий – школи, палаци, господарські, транспортні, промислові і культові споруди. Серед споруд у Києві: в стилі неокласицизму – Музей старожитностей і мистецтва (тепер Національний художній музей), у стилі модерн – власний будинок (т. зв. будинок з химерами по вул. Банковій, 10), у стилі неоготики – Миколаївський костел, у формах мавританської архітектури – караїмська кенаса (тепер Будинок актора). Проектував будинки в Умані (гімназія і міська школа), Євпаторії (власна вілла). В. Городецький обирав для своїх споруд гаму кольорів, у якій домінував природний колір цементу – сірий. Часто використовувалися орнаменти

Будинок з химерами. Київ. Архітектор В. Городецький

зі східними мотивами, які нагадують різьблення по каменю, хоч насправді виліплені з міцного цементу. Діяльність Городецького не обмежувалась архітектурою. У Києві він мав приватну будівельну контору домової каналізації, був співзасновником Домобудівного товариства, співвласником цементного заводу «Фор», а також власником заводу вуглекислоти та штучного льоду в Сімферополі. Захоплювався малюванням, фотографією, повітроплаванням, мисливством, мандрівками. Був членом Київського відділення Товариства полювання та правильного мисливства й мисливських товариств Англії, Франції, Польщі. Організовував і брав участь у мисливських експедиціях в Середній Азії, Росії, Африці. Як майстер стрілецького спорту, здобув призи на міжнародних змаганнях в Остленді, Ніцці. З 1920 р. – за кордоном.

Костел Св. Миколая у Києві. Архітектор В. Городецький

Вітчизняні архітектори, використовуючи мотиви народної архітектури, створили прекрасні зразки українського модерну – будинок Полтавського земства (архітектори *В. Кричевський* і *К. Жуков*, розписи *С. Васильківського*, *М. Самокиша*, *М. Беркоса*, *М. Уварова*), будинок страхового товариства «Дністер» у Львові (*І. Левицький*), перший в Україні критий ринок – Бессарабський (*Г. Гай*), меморіальна Георгієвська церква під Берестечком на Волині (*В. Максимов*), Народний дім у Дрогобичі (*О. Лушпинський*).

Будинок Полтавського земства, 1903–1907 рр. Архітектор В. Кричевський, К. Жуков. Поштівка

Бессарабський критий ринок. Архітектор Г. Гай. 1915 р. Поштівка. Київ

На початку XX ст. в українській архітектурі розвивався *неокласицизм*. Важливу роль у його становленні відіграв видатний архітектор *П. Альошин* (1881–1961). За його проектом було споруджено Педагогічний музей (нині Будинок вчителя у Києві), будинок Ольгінської жіночої гімназії (сучасне приміщення НАН України). До зразків неокласицизму належить корпус нинішньої Центральної наукової бібліотеки ім. В. Вернадського та бібліотеки Київського університету на вул. Володимирській (архітектор *В. Осьмак*). Неокласицизм відіграв важливу роль у забудові не лише Києва, а й інших міст України. Йому віддають належне архітектори *О. Бекетов* в оформленні сільськогосподарського інституту в Хар-

Педагогічний музей. Архітектор П. Альошин. 1913 р. Київ

кові, *О. Красносельський* в ампірних формах дитячого пансіону у Катеринославі (нині Дніпропетровськ).

Початок XX ст. – один із яскравих періодів розвитку образотворчого мистецтва України, адже в ці самі роки відбулися розвиток *реалізму* та зародження найновіших мистецьких течій. Нова генерація українських живописців тієї доби висунула власні вимоги до мистецтва, суттєво відмінні від творчих настанов попередників.

Документи і матеріали

Побутова картина з її літературно розробленим сюжетом, зовнішньою оповідністю поступово втратила привабливість для молодих митців. У цих умовах у першому десятилітті XX ст. дедалі більшого значення набуває портретний живопис. Він вбирає в себе досвід парадного портрету XVII–XVIII ст., досягнення імпресіоністів у живописному засвоєнні пейзажу та інтер'єру, запроваджує у своїй декоративній системі барвистий світ народного мистецтва. Серед представників цього напрямку одне з провідних місць посідає Олександр Мурашко.

Історія української та зарубіжної культури. – С. 223.

Персоналії

Мурашко Олександр (1875–1919)

Живописець, педагог, громадський діяч. Походив з київської мистецької родини. Батько керував іконописною майстернею, брав участь у розписі Володимирського собору в Києві, дядько – М. Мурашко – був художником та відомим педагогом, засновником Київської рисувальної школи. Початкову фахову освіту О. Мурашко здобув саме в цій школі. Згодом навчався у Петербурзькій академії мистецтв у І. Рєпіна. За дипломну роботу «Похорон кошового» О. Мурашко був удостоєний звання художника з правом закордонної подорожі. Відвідав Париж, навчався у Мюнхені. Вже ранні роботи О. Мурашка позначені гостротою безпосереднього спостереження, артистизмом, яскравою декоративністю. Молодий митець вправно використовує навички, набуті у І. Рєпіна, й водночас опановує досвід сучасного європейського мистецтва. Серед найвідоміших його картин – «Паризьке кафе», «Портрет дівчини в червоному капелюсі», «Карусель», «Неділя», «Автопортрет». Художня критика писала про О. Мурашка: «Його фах – це світло». Можливо, цій прихильності митця до сонячного світла сприяло саме життя у теплому, сповненому сонця Києві. Прагнення підняти значення Києва як культурного центру, активізувати художнє життя міста спонукало О. Мурашка ініціювати створення Київського товариства художників (1916). У 10-х роках XX ст. до О. Мурашка приходить європейське визнання. Надіслана ним 1909 р. на X Міжнародну виставку в Мюнхені картина «Карусель» справила велике враження на художню громадськість, і журі присудило їй золоту медаль. Відтак ім'я О. Мурашка стає відоме у мистецьких колах різних країн, і його твори, що експонуються у Венеції, Берліні, Кельні, Дюссельдорфі, залишаються у картинних галереях та

Парижанки біля кафе. Художник О. Мурашко. Початок XX ст.

Сонячний день. Художник К. Костанді. 1910 р.

приватних колекціях Європи. «Селянська родина», «Праля», «Продавщиці квітів» – шедеври українського живопису. О. Мурашко трагічно загинув у розквіті свого таланту. В листі до М. Нестерова І. Рєпін писав: «Він – найбільш талановитий та оригінальний з усіх моїх учнів».

У царині образотворчого мистецтва працювали талановиті художники *І. Труш* (серія портретів діячів української культури – І. Франка, Лесі Українки, В. Стефаника, М. Лисенка), *К. Трутовський, К. Костанді, К. Устиянович, С. Васильківський*.

Значний вплив на творчість українських художників, які працювали в історичному жанрі, мала картина *І. Рєпіна* «Запорожці». На початку XX ст. український історичний жанр досяг значного розвитку і став характерним явищем національної культури. На історичну тематику створили картини *Ф. Красицький* («Гість із Запоріжжя»), *М. Самокиш* («Запорожці обідають»). Плідно працював у цьому жанрі *М. Івасюк* («В'їзд Богдана Хмельницького в Київ», «Іван Богун під Берестечком» та ін.).

Помітною подією в українській культурі стали підготовка й видання 1900 р. в Санкт-Петербурзі альбому «З української старовини», створеного істориком Д. Яворницьким та художниками М. Самокишем й С. Васильківським. Автори мали на меті представити «усі діяння українських козаків у докладній, живій і художній історії».

Задунайський запорожець. Акварель. Художник С. Васильківський. 1900 р.

Гість із Запоріжжя. Художник Ф. Красицький. 1916 р.

Символізм та модерн, що склалися на зламі XIX–XX ст., внесли істотні зміни у розуміння проблем художньої творчості. У розвиток світового авангарду помітний внесок зробили *О. Богомазов, М. Бойчук, К. Малевич.*

5 Розвиток українського театру початку XX ст. засвідчує спільність з модерністськими тенденціями Європи. Перші спроби підготовки професійних акторів пов'язані з діяльністю драматичної школи, заснованої 1904 р. у Києві при музичній школі *М. Лисенка.*

В'їзд Богдана Хмельницького в Київ. Художник М. Івасюк. 1912 р.

Олександр Костянтинович Богомазов. Автопортрет. 1911 р.

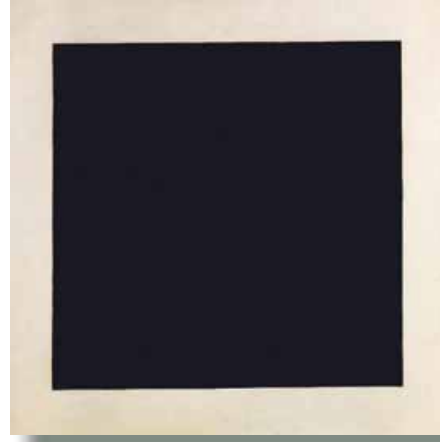

Чорний квадрат. Художник К. Малевич. 1915 р.

Творчою лабораторією став перший стаціонарний український театр на чолі з *М. Садовським*, заснований 1907 р. у Києві. М. Садовський розвивав кращі здобутки театру корифеїв у поєднанні з європейськими традиціями. У складі трупи працювали *М. Заньковецька, М. Старицька, Г. Борисоглібська.*

Викладачі та учні відділу української драми Музично-драматичної школи М. Лисенка в м. Києві. 1910 р.

Персоналії

Заньковецька (Адасовська) Марія (1854–1934)

Актриса, громадська діячка. Народилася в с. Заньки на Чернігівщині (звідси її псевдонім) в сім'ї збіднілих поміщиків. Навчалася в приватній школі, згодом – у жіночому пансіоні в Чернігові. Захоплювалася театральним мистецтвом, брала участь в аматорських концертах і виставах. На професійній сцені актриса дебютувала 1882 р. у ролі Наталки («Наталка Полтавка» І. Котляревського). Жінки в ролях акторки безправні, знедолені, розчаровані, безталанні. Зі сцени вона боролася за жіноче щастя. Неоціненним є внесок М. Заньковецької у становлення та розвиток національного театрального мистецтва, створення школи сценічної майстерності. 1897 р. на І Всеукраїнському з'їзді сценічних діячів у Москві М. Заньковецька виголосила промову, в якій вимагала ліквідувати принизливі обмеження, що їх зазнавав український театр. Плідна творча діяльність, великий драматичний талант принесли М. Заньковецькій світову славу. Її мистецтво високо оцінили А. Чехов, П. Чайковський, Л. Толстой, І. Рєпін.

Зіркою світового масштабу стала співачка *С. Крушельницька*.

Персоналії

Соломія Крушельницька в ролі Чіо-Чіо-сан в опері Дж. Пуччіні «Мадам Баттерфляй»

Крушельницька Соломія (1872–1952)

Співачка. Народилася на Тернопільщині в сім'ї священика. Закінчила Львівську консерваторію. В 1893 р. вперше виступила на оперній сцені Львова в опері «Фаворитка» Г. Доніцетті. Протягом 1893–1896 рр. вдосконалювала вокальну майстерність у професора Ф. Креспі в Мілані (Італія) та 1895 р. вивчала партії в операх Р. Вагнера у Відні. Мала виняткові природні вокальні дані, опанувала школу бельканто. З величезним успіхом співала на сценах провідних театрів світу. Виконала близько 60 партій в операх «Запорожець за Дунаєм» П. Гулака-Артемовського, «Аїда», «Трубадур», «Отелло» Дж. Верді, «Тоска» Дж. Пуччіні, «Лоенгрін», «Тангейзер», «Загибель богів», «Зігфрід», «Трістан та Ізольда» В.-Р. Вагнера, «Саломея» Р. Штрауса, «Євгеній Онєгін», «Пікова дама» П. Чайковського. Вершиною вокальної майстерності С. Крушельницької стало виконання партії Мадам Баттерфляй в однойменній опері Дж. Пуччіні. Музичні критики світу називали її «незабутньою Аїдою», «найчарівнішою Чіо-Чіо-сан» і «неперевершеною Саломеєю». Співачка була чудовою інтерпретаторкою українських народних пісень і все життя пропагувала твори вітчизняних композиторів (М. Лисенка,

Пам'ятна монета «Соломія Крушельницька», 1997 р.

А. Вахнянина та ін.). Відомий італійський музикознавець Р. Картопассі зазначав, що у перші десятиріччя XX ст. на оперних сценах світу царювали чотири видатні співаки: Баттістіні, Карузо, Тітто Руффо, Шаляпін. Досягти їхніх висот спромоглася лише українська співачка С. Крушельницька.

Музичне оформлення спектаклів здійснювали композитори М. Лисенко та К. Стеценко, художнє – В. Кричевський. Таким чином, створилися передумови розвитку українського театру-модерну.

Українська музика була невід'ємною складовою побутово-реалістичного і романтичного театру, доповнювала його психологічну дію, чіткіше окреслювала людські характери. З розвитком професійної української музики пов'язана народна пісенна творчість. Українська пісня звучить в усіх музичних творах, стає основою фортепіанної музики та камерних вокальних творів.

Особливий внесок у розвиток національної музичної культури зробив *М. Лисенко* (1842–1912) – видатний композитор, піаніст, хоровий диригент, фольклорист, теоретик музики і педагог. Композитор збагатив майже всі жанри української музики. Він є основоположником інструментальних жанрів в українській музиці, створив численні фортепіанні твори. З ім'ям Лисенка пов'язаний розвиток національної музичної освіти. 1904 р. він відкрив у Києві музично-драматичну школу. Тут працювали О. Машуга, О. Муравйов, М. Старицька.

Видатними творцями духовної музики на зламі XIX–XX ст. були *К. Стеценко* та *М. Леонтович*. Учень М. Лисенка К. Стеценко продовжив кращі традиції свого вчителя, черпаючи наснагу з народної пісенної скарбниці. Він є автором українського православного релігійного гімну «Боже великий єдиний, нам Україну храни». З метою популяризації літературної спадщини Т. Шевченка, І. Франка, П. Грабовського, Лесі Українки К. Стеценко написав ряд вокальних творів на їхні вірші.

Розвитку професійної музичної освіти сприяло відкриття консерваторій у Києві, Одесі, Харкові. Почали діяти одеський Український музично-драматичний театр, Харківський театр опери та балету. Значну роботу з розбудови музичної культури у Західній Україні провадили композитори І. Лаврівський, С. Воробкевич, А. Вахнянин, О. Нижаківський, Д. Січинський, В. Барвінський, С. Людкевич. У Львові 1903 р. заснована музична школа (з 1907 р. – Вищий музичний інститут, з 1939 р. – державна консерваторія ім. М. В. Лисенка).

6 Релігія і церква відігравали значну роль у суспільному житті Російської та Австро-Угорської імперій.

Нові суспільні явища змушували Російську православну церкву (РПЦ) шукати шляхів до її реформування. 1904 р. датовані перші обіцянки уряду ввести закон про віротерпимість. Це лякало православну церкву, яка єдина залишилася б під постійним контролем держави. Керівництво РПЦ звернулося до уряду з пропозицією про реформування

державно-церковних відносин. Вищий орган РПЦ – Священний Синод – у 1905 р. провів опитування священиків, які підтримали курс на реформи. Однак у демократизації церкви був серйозний супротивник в особі царя, який не бажав втрачати роль глави РПЦ (імператор поєднував у одній особі світську і духовну владу).

1906 р. було скликано Передсоборне присутствіє, яке уклало рекомендації щодо відокремлення церкви від держави, повноважень духовенства і т. ін. Головною вимогою було скликання Помісного собору РПЦ, який би обрав патріарха і надав юридичної сили всім документам, що визначали новий етап відносин між церквою і державою. 1912 р. відкрилася Передсоборна нарада, матеріали якої опубліковано у 5 томах. Церковні діячі просили дозволу відкрити Собор у 1913 р., з нагоди 300-річчя царювання династії Романових. Однак цар зволікав, аж поки не почалася війна. Отже, реформи 1905–1907 рр., які суттєво вплинули на перебіг світського життя, практично оминули Російську православну церкву.

На західноукраїнських землях церковне життя мало свої особливості. Після приєднання у 1895 р. Холмської єпархії, що належала до Греко-католицької церкви, до РПЦ в підпорядкування останньої перейшло 330 храмів та 246 тис. віруючих. Маніфест 1905 р. про віротерпимість різко змінив конфесійну ситуацію: 100 тис. холмщаків повернулося до своєї віри.

Видатне місце у національному відродженні на західноукраїнських землях належало Українській греко-католицькій церкві. Центральною фігурою не лише релігійного, а й національного руху в краї став митрополит *А. Шептицький*. Він відстоював культурно-освітні та національні інтереси українців за різних політичних режимів. 1901 р. А. Шептицького призначили віце-маршалком галицького сейму, і він автоматично став депутатом сенату (вищої палати) віденського парламенту. Вище духовенство на чолі з митрополитом використовувало всі політичні важелі, щоб вирівняти соціально-економічне й культурно-освітнє становище українців.

Персоналії

Шептицький Андрей (Роман-Марія-Олександр) (1865–1944)

Релігійний, громадський діяч, митрополит Галицький і архієпископ Львівський. Нащадок старовинного шляхетського роду, граф. Здобув освіту в польському Ягеллонському університеті (юридичний факультет), мав звання доктора права, філософії та теології. Був засновником Наукового інституту – єдиної на той час науково-богословської установи для греко-католиків, фундатором лікарні, школи та гімназії «Рідна школа», Українського національного музею у Львові. Великі кошти надавав на доброчинність. На його гроші українські бо-

гослови навчалися у Римі. А. Шептицький фінансував діяльність просвітницьких і спортивних товариств «Просвіта» й «Пласт», заснував українське видавництво, фінансував українські друкарні. Митрополит витратив на наукові та культурні заходи в Галичині мільйони доларів. Очоливши Українську греко-католицьку церкву, що була цілком латинізована, він за короткий час зробив її українською. Громадська і релігійна діяльність А. Шептицького була широко відома й в українських губерніях Російської імперії.
Коли російські війська увійшли в Галичину, главу церкви греко-католиків було заарештовано й заслано в Суздальський монастир. Повернувся він звідти лише після Лютневої революції 1917 р. Керована А. Шептицьким церква і надалі залишилася надійним оплотом українства західного регіону.
Помер А. Шептицький 1 листопада 1944 р. Похований у соборі Св. Юра у Львові.

Після революції 1905–1907 рр. в Російській імперії почали поширюватися християнські протестантські церкви, частина з яких вийшла з підпілля з прийняттям маніфесту про віротерпимість, інші ж виникали внаслідок падіння авторитету ортодоксального православ'я, (п'ятдесятництво, адвентизм, дещо пізніше – єговізм та ін.).

Запитання і завдання

1. ***Назвіть*** процеси, що мали вплив на розвиток культури України на початку XX ст.
2. ***Складіть*** план доповіді «Стан освіти на початку XX ст.».
3. ***Доберіть*** факти, які свідчать про розвиток науки в Україні на початку XX ст.
4. ***Розкажіть*** про розвиток живопису.
5. ***Проаналізуйте*** особливості розвитку літературного процесу в українських землях.
6. ***Назвіть*** імена видатних архітекторів початку XX ст. ***Схарактеризуйте*** головні ознаки архітектурних стилів.
7. ***Опишіть*** розвиток театрального процесу в українських землях.
8. ***Поясніть*** головні ознаки церковного життя в Україні на початку XX ст.
9. А. Шептицький. ***Розкажіть***, що вам відомо про життя та діяльність цієї історичної особи. ***Поміркуйте***, чому саме А. Шептицький стає однією з центральних фігур національного відродження в західноукраїнських землях на початку XX ст.

Підсумково-узагальнюючий урок до теми «Україна на початку XX століття»

1. ***Співвіднесіть*** дату утворення з назвою політичної партії.

   1) 1900 р.; а) Українська соціал-демократична робітнича партія;
   2) 1902 р.; б) Революційна українська партія;
   3) 1905 р.; в) Народна українська партія.

2. ***Вкажіть*** ім'я історичного діяча, який висунув гасло «однієї, нероздільної, вільної, самостійної України від Карпат аж по Кавказ».

   1) В. Липинський; 2) М. Міхновський; 3) І. Франко.

3. ***Дайте*** відповідь.

   Який із суспільних рухів в українських землях XIX ст. є наймасовішим?
   1) Робітничий; 2) масонський; 3) селянський.

4. ***Завершіть*** речення.

   На початку XX ст. для українського національно-визвольного руху найсприятливішими були
   1) 1903–1905 рр.; 2) 1905–1907 рр.; 3) 1910–1913 рр.

5. ***Виберіть*** правильну відповідь.

   У Наддніпрянській Україні основною формою монопольного об'єднання були
   1) картелі; 2) синдикати; 3) трести.

6. ***Позначте*** тлумачення, яке відповідає терміну.

   1) «Автономія» у перекладі з грецької мови означає
   а) незалежність; б) самостійність; в) самоврядування.
   2) «Модернізація» у перекладі з французької мови означає
   а) новітня; б) сучасна; в) оновлення.

7. ***Вкажіть*** правильну відповідь.

   Українські фракції в I та II Державних думах вимагали для України
   1) незалежності; 2) автономії; 3) федерації.

8. ***Назвіть*** автора українського православного релігійного гімну «Боже великий, єдиний, нам Україну храни».

   1) М. Лисенко; 2) К. Стеценко; 3) М. Леонтович.

9. ***Встановіть*** послідовність подій.

   1) Скликання I Державної думи;
   2) повстання на панцернику «Потьомкін»;
   3) Маніфест Миколи II про конституційні свободи;
   4) створення Революційної української партії.

10. ***Доберіть*** імена авторів до зазначених їхніх творів.

    1) В. Стефаник; а) «Камінний господар»;
    2) І. Франко; б) «Тіні забутих предків»;

3) Леся Українка; в) «Довбуш»;
4) Г. Хоткевич; г) «Земля»;
5) М. Коцюбинський; д) «Синя книжечка»;
6) О. Кобилянська. е) «Мойсей».

11. ***Назвіть*** риси, властиві політичному розвиткові українських земель на початку XX ст.

1) Більшість політичних сил виступала за незалежність українських земель;
2) закриття царською владою «Просвіт»;
3) виникнення політичних партій;
4) найвпливовішою силою були більшовики;
5) рушійною силою національно-визвольного руху була інтелігенція;
6) рушійною силою національно-визвольного руху було духовенство.

12. ***Знайдіть*** у наведених твердженнях помилки та виправте їх.

1) В. Винниченко – художник, автор твору «Малорос-європеєць»;
2) О. Мурашко – поет, автор твору «Паризьке кафе»;
3) Д. Січинський – письменник, автор твору «Роксолана»;
4) Д. Багалій – композитор, автор твору «История города Харькова»;
5) С. Крушельницька – письменниця, автор твору «Земля»;
6) М. Садовський – художник, автор твору «Запорожці пишуть листа турецькому султану».

13. У 1907 р. видатний польсько-єврейський ліберал В. Фельдман писав: «У XX столітті багато народів постало з попелу, але відродження небагатьох відбувалося так швидко й енергійно, як відродження українців Австрії... Їхнє несподіване й бурхливе зростання в основному сталося завдяки тому, що вони навчилися самодопомозі та впертій боротьбі за свій кожен здобуток».

Доберіть факти на підтвердження справедливості такої оцінки.

14. На початку XX ст. активізувався національний рух в Україні. Посилилась активність політичних сил, набрала сили тенденція до їх згуртування, розгортався процес самовизначення утворених політичних осередків.

Порівняйте процес розвитку політичного етапу національно-визвольного руху в Наддніпрянщині та західноукраїнських землях. ***Поясніть***, як ви розумієте вислів: «... розгортався процес самовизначення утворених політичних осередків».

15. М. Міхновський в брошурі «Самостійна Україна» вказує на нового лідера національного руху – інтелігенцію третьої хвилі, яка, на відміну від першої (Чарторийські, Вишневецькі, Тишкевичі та ін.) та другої (Безбородьки, Прокоповичі та ін.), служить своєму народові.

Чи згодні ви з таким висновком М. Міхновського? Відповідь аргументуйте.

Тема 2

УКРАЇНА В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

...Український фактор, «українське питання» стануть вагомою причиною розвалу під час війни обох імперій – Романовської та Габсбурзької, приведуть до логічної появи на карті світу Української держави. Однак цьому передуватимуть роки неймовірних людських випробувань, численних страждань і бідувань.

Історія України / За ред. В. А. Смолія. – К., 1997. – С. 178.

§9 «Українське питання» напередодні війни

1. *«Українська карта».*
2. *Ставлення українських політичних сил та населення обох імперій до війни.*
3. *Створення Союзу визволення України.*
4. *Заснування Головної української ради.*
5. *Формування легіону Українських січових стрільців.*

***Пригадайте** характерні риси національно-визвольного руху в українських землях на початку XX ст.*

1 Початок XX ст. став часом надзвичайного загострення суперечностей між розвиненими країнами світу. Кризові явища набули найбільшого розвитку в Європі. Утворення двох військових блоків – Троїстого (згодом Четверного) союзу й Антанти – знаменувало глобальне протистояння країн, кожна з яких мала власні геостратегічні інтереси й прагнула досягти їх дипломатичними та військово-політичними засобами.

Перша світова війна: об'єкти протиріч

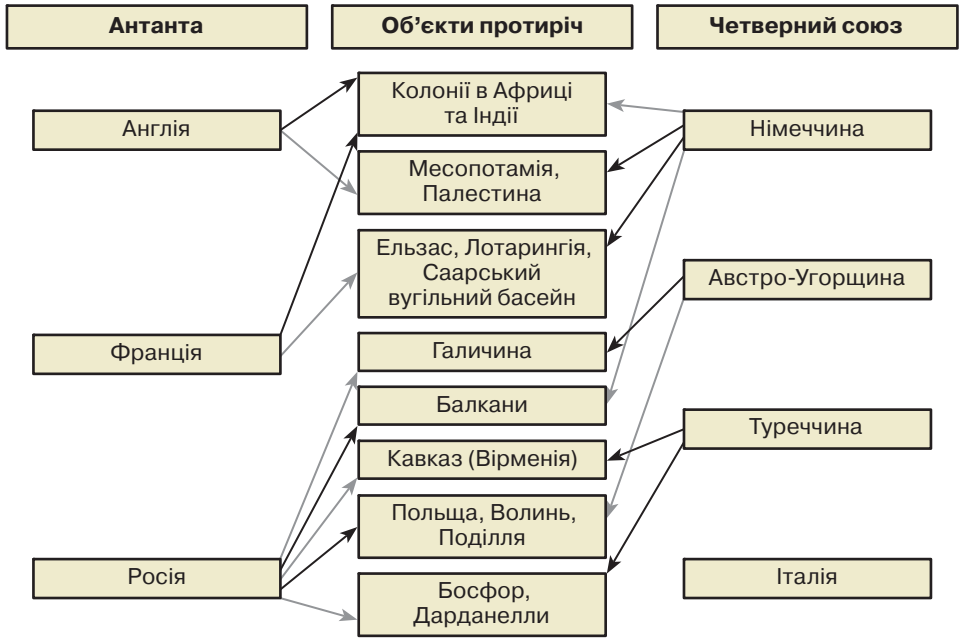

***Які** українські землі потрапили у сферу інтересів Росії та Австро-Угорщини?*

Україна опинилася в епіцентрі подій, пов'язаних з Першою світовою війною, внаслідок того, що займала вигідне географічне положення і мала значний військово-економічний потенціал і людські ресурси.

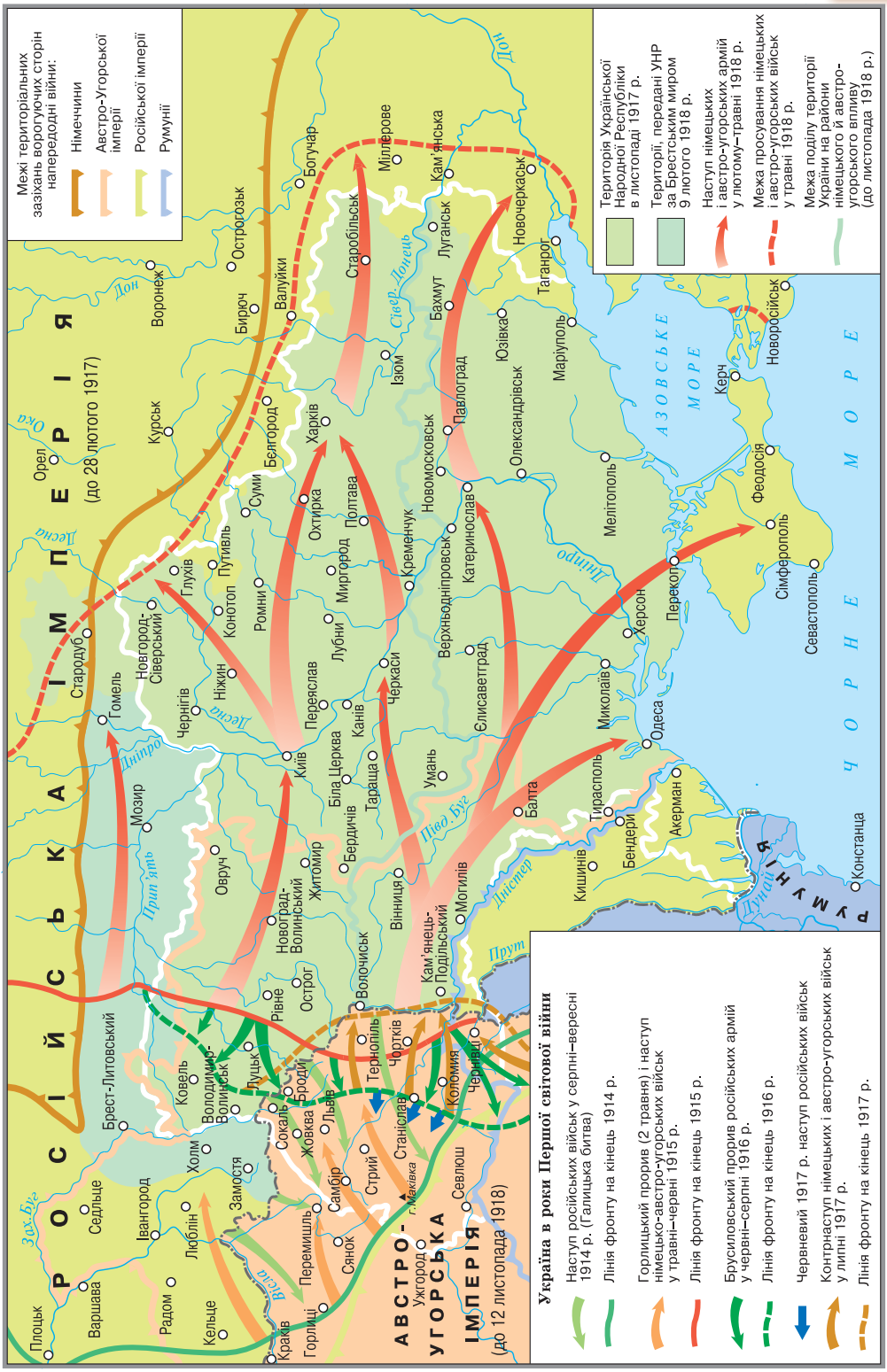
Межі територіальних зазіхань ворогуючих сторін напередодні війни:
Німеччини
Австро-Угорської імперії
Російської імперії
Румунії
Територія Української Народної Республіки в листопаді 1917 р.
Території, передані УНР за Брестським миром 9 лютого 1918 р.
Наступ німецьких і австро-угорських армій у лютому–травні 1918 р.
Межа просування німецьких і австро-угорських військ у травні 1918 р.
Межа поділу території України на райони німецького й австро-угорського впливу (до листопада 1918 р.)
Україна в роки Першої світової війни
Наступ російських військ у серпні–вересні 1914 р. (Галицька битва)
Лінія фронту на кінець 1914 р.
Горлицький прорив (2 травня) і наступ німецько-австро-угорських військ у травні–червні 1915 р.
Лінія фронту на кінець 1915 р.
Брусиловський прорив російських армій у червні–серпні 1916 р.
Лінія фронту на кінець 1916 р.
Червневий 1917 р. наступ російських військ
Контрнаступ німецьких і австро-угорських військ у липні 1917 р.
Лінія фронту на кінець 1917 р.
РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ
(до 28 лютого 1917)
АВСТРО-УГОРСЬКА ІМПЕРІЯ
(до 12 листопада 1918)
РУМУНІЯ
АЗОВСЬКЕ МОРЕ
ЧОРНЕ МОРЕ
Дніпро
Дон
Волга
Північ. Донець
Північ. Буг
Дністер
Прут
Дунай
Західн. Буг
Прип'ять
Десна
Ока
Висла
Орел
Воронеж
Курськ
Бирюч
Острогозьк
Валуйки
Богучар
Старобільськ
Міллерове
Кам'янська
Луганськ
Новочеркаськ
Таганрог
Маріуполь
Бахмут
Юзівка
Олександрівськ
Павлоград
Ізюм
Харків
Бєлгород
Суми
Путивль
Глухів
Конотоп
Ромни
Охтирка
Полтава
Миргород
Лубни
Новомосковськ
Катеринослав
Кременчук
Верхньодніпровськ
Єлисаветград
Мелітополь
Керч
Феодосія
Новоросійськ
Сімферополь
Севастополь
Перекоп
Херсон
Миколаїв
Одеса
Тирасполь
Бендери
Акерман
Кишинів
Балта
Умань
Черкаси
Канів
Переяслав
Київ
Біла Церква
Тараща
Бердичів
Житомир
Вінниця
Могилів
Мозир
Стародуб
Гомель
Новгород-Сіверський
Чернігів
Ніжин
Овруч
Новоград-Волинський
Острог
Рівне
Волочиськ
Кам'янець-Подільський
Тернопіль
Чортків
Луцьк
Володимир-Волинський
Ковель
Брест-Литовський
Холм
Замостя
Сокаль
Броди
Жовква
Львів
Самбір
Стрий
Станіслав
Коломия
Чернівці
Сянок
Перемишль
Горлиці
Ужгород
Севлюш
Г. Маковка
Краків
Кельце
Радом
Люблін
Івангород
Варшава
Седльце
Плоцьк
Зах. Буг
Констанца

Плакат часів Першої світової війни. Напис на плакаті: «Подивимось, як підуть справи»

Напередодні Першої світової війни абсолютна більшість українських земель перебувала у складі Російської й Австро-Угорської імперій. У планах обох держав було розширення підлеглих територій, передусім за рахунок українських земель.

Росія планувала приєднати Східну Галичину, Північну Буковину та «Карпатську Русь» (Закарпаття). Російський уряд вважав, що має моральне право і навіть зобов'язання перед слов'янськими народами захищати їхні інтереси. Проте дипломатична риторика *панславізму*[1] приховувала загарбницькі цілі. Насправді ж під гаслом об'єднання «єдинокровних братів-русинів» планувалося відсунути кордони Російської імперії до карпатських перевалів.

Австро-Угорщина не тільки не допускала можливості втратити регіони, на які претендувала Росія, – вона прагнула власного територіального розширення за рахунок Волині та Поділля. Австро-угорські дипломати декларували «цивілізаційну» місію об'єднання Заходу і Сходу Європи. Посол Австро-Угорщини у США К. Думба в поданому на адресу американського уряду меморандумі визначав цілі його держави на Балканах і на Сході як «переважно комерційні й культурні за характером. Вони є політичними тільки з огляду на географічне розташування дуалістичної імперії, що накладає на її державних діячів тягар підтримки територіальної єдності та забезпечення умов поширення промислової продукції». Дипломат зауважував посилення слов'янського елементу у «політичному й економічному житті імперії».

Німеччина серед інших завдань майбутньої війни висунула і таке: розчленування Росії на частини, загарбання Польщі, Білорусі, України, прибалтійських губерній для розселення там своїх колоністів. Прагнучи утвердити себе як домінуючий міжнародний чинник, Німеччина планувала створення Мітельєвропи («Середньої Європи»), до якої прагнула інкорпорувати (від лат. *incorporatio* – приєднання, включення) й Австро-Угорщину.

Габсбурзькі плани щодо Балкан і кайзерівські стосовно Близького Сходу привертали особливу увагу до «українського питання». Австро-Угорщина хотіла відтіснити Росію від своїх кордонів та від узбережжя Чорного моря, звівши «охоронний вал» на шляху здійснення її панславістської політики, усунути небезпеку інтервенції на Балканах і в Туреччині. Тому створення буферних держав із західних частин Російської імперії, зокрема й України, набувало особливого значення.

На приєднання до своєї території українських земель Бессарабії і частини Буковини за сприятливого розвитку воєнного конфлікту сподівалася Румунія.

[1]Панславізм – культурна й політична течія серед слов'янських народів, в основі якої лежать уявлення про етнічну і мовну спорідненість слов'ян, необхідність їх політичного об'єднання.

Сили, що розраховували на відродження польської державності в ході війни, беззастережно включали до майбутнього утворення галицькі та західноукраїнські землі як «історично польські».

Документи і матеріали

Посилена увага до «українського питання» пояснювалась не лише далекосяжними планами територіальних надбань, але й стратегічними розрахунками на ближчу перспективу – майбутні військові суперники прагнули підірвати потенціал, могутність противної сторони через свідоме провокування у її стані сепаратистських рухів. ... Наприклад, значну увагу до України напередодні війни виявили міністерства закордонних справ і преса Англії та Франції. Вони прагнули так «зрежисерувати» прийдешні події, щоб в результаті розгортання українського сепаратистського руху ослаблялася Австро-Угорщина. Швеція ж, навпаки, слідом за Німеччиною, чекала на такий результат вже щодо Росії.

Історія України / За ред. В. А. Смолія. – С. 177–178.

Лише українців ніхто не запитував, чого вони прагнуть та чого чекають від урядів європейських країн.

2 З початком світової війни представники українського національного руху розділилися на декілька таборів. До *першого* належали діячі українських партій і організацій, які виступали на *підтримку* воєнних зусиль *царського уряду*. За оцінкою письменника й громадського діяча В. Винниченка, «це були ті з українців, які корінням свого особистого життя... зрослися з життям руським».

Представники *другого табору* орієнтувалися на «*німецький штик*». Звичайно, в межах Наддніпрянської України вони перебували у латентному (від лат. *lateens* – прихований, який не проявляє себе) стані. Розрахунок тут був на те, що під час війни буде знищено основу національного гніту – царизм. Натомість німецьке панування здавалося їм прийнятнішим.

Представники *третього напряму* політично активного українства дотримувався не російської і не німецької орієнтації, а власної, з *опорою на власний народ*. За оцінкою В. Винниченка, таких поглядів дотримувались переважно соціалістичні течії, зокрема УСДРП (Українська соціал-демократична робітнича партія).

Однак соціалісти переживали складні часи, їхні партії роздирали внутрішні суперечності. Так, більша частина представників УСДРП пройнялася відверто оборонськими настроями. Спеціальна декларація, якою вони відгукнулися на початок війни, закликала у виборі між Росією та Австро-Угорщиною стати на бік Росії, «сприяти успішному виконанню російською армією надзвичайно важливого завдання, яке випало на її долю», викривала лукаву політику Відня щодо українців.

Невелика група УСДРП на чолі з Л. Юркевичем (псевдонім – Рибалка) з початку світової війни зайняла центристську позицію. Її члени відмежувались як від русофілів, так і від германофілів. Започаткували видання у Женеві часопису «Боротьба». На його сторінках відстоювали погляди на українське питання з позицій «інтернаціонального соціалізму».

На території Галичини також виникли політичні об'єднання, що обстоювали українські інтереси. Одне з них створили емігранти з Над-

дніпрянщини А. Жук, В. Степанківський, а також В. Липинський і В. Кушнір, які спочатку організували видання у Львові періодичного органу «Вільна Україна», а потім створили *Український інформаційний комітет* (УІК). Його політичне кредо формулювалося так: для забезпечення всебічного культурного й економічного розвитку українського народу необхідно вибороти незалежність, а останню можна здобути тільки шляхом революції. Поразка Російської імперії у війні розглядалася діячами УІК як можливість приєднання українських губерній до Австро-Угорщини, злуки їх з Галичиною та Буковиною й утворення окремої національно-територіальної одиниці. Очолив комітет почесний британський консул у Львові професор Р. Залозецький-Сас, який мав тісні зв'язки в політичних колах Австро-Угорщини й інших європейських держав. Надалі планувалося створити окрему політичну організацію, залишивши комітет органом пропаганди української справи.

Маючи на думці об'єднання Галичини й Наддніпрянщини, УІК прагнув до співпраці з єдиною організацією самостійницької орієнтації в Наддніпрянській Україні – Українською народною партією. Проте його плани були змінені: під час переговорів у Відні урядовці показали Р. Залозецькому-Сасу відозву УНП з приводу війни, яка була спрямована проти балканської політики Габсбургів. На думку австрійців, це свідчило про марність сподівань на підтримку наддніпрянців у війні з Росією. У цілому ж офіційний Відень вітав створення УІК та був готовий до діалогу з ним.

Водночас проросійські сили, об'єднані довкола Руської народної партії та «Общества им. Мих. Качковского», цілковито орієнтувалися на Росію як єдиного захисника та консолідуючу силу всього слов'янства. У серпні 1914 р. галицькі діячі москвофільського напряму (Ю. Яворівський, В. Дудикевич та ін.) заснували «Карпато-русский освободительный комитет». Діяльність проросійськи орієнтованих кіл викликала репресії з боку австрійських каральних органів, іноді навіть щодо невинних.

Українська інтелігенція, що мешкала в межах «єдиної і неділимої», очікувала, що війна створить умови для піднесення національного руху й сприятиме демократичному розв'язанню «українського питання». Проте українська громадськість у Росії не була одностайною в оцінці перспектив і політичних орієнтирів. Так, редактор журналу «Украинская жизнь» С. Петлюра у статті «Війна і українці» запевняв, що серед українців немає австрійської орієнтації і вони сповнені бажання виконати свій громадянський обов'язок перед Росією. Водночас він висловлював сподівання, що після завершення війни ставлення царського уряду до українців зміниться на краще і «українське питання» буде поставлене на порядок денний. Керівництво ж Товариства українських поступовців (ТУП) у вересні 1914 р. закликало українців не ставати на бік жодної воюючої держави, а дотримуватися нейтралітету.

3 4 серпня 1914 р. з ініціативи А. Жука у Львові відбулася нарада емігрантів з Наддніпрянської України, в якій узяли участь Д. Донцов, О. Назарук та інші. Наслідком цієї зустрічі було створення ***Союзу визволення України (СВУ)***, який мав уособлювати безпартійну політичну репрезентацію Центральної та Східної України. Головою СВУ було обрано Д. Донцова.

Персоналії

Донцов Дмитро (1883–1973)

Громадсько-політичний діяч, публіцист. Походив з козацько-старшинського роду. Навчався у Петербурзькому та Віденському університетах. Захистив докторську дисертацію у Львівському університеті, здобув ступінь доктора права. Член Української соціал-демократичної робітничої партії, перший голова Союзу визволення України, з якого вийшов у 1915 р. Один з керівників Української хліборобсько-демократичної партії. У 1919–1921 рр. – у Швейцарії. Від 1922 р. мешкав у Львові, був одним із засновників Української партії національної роботи і редактором її друкованого органу «Заграва». 1939 р. заарештований і ув'язнений у польському концтаборі. Після звільнення емігрував до Німеччини, а звідти до Бухареста. Під час Другої світової війни мешкав у Берліні, Львові, Празі. Від 1947 р. в еміграції у Канаді. Викладав українську літературу в Монреальському університеті, співробітничав в українських виданнях. Критично оцінюючи невдачі національної революції та національно-визвольного руху, звертав особливу увагу на формування політичної еліти. Автор численних творів: «Українська державна думка і Європа» (1919); «Підстави нашої політики» (1921); «Націоналізм» (1926); «Де шукати наших традицій» (1938) та ін.

У відозві «До українського народу в Росії» на Російську імперію покладалася вся відповідальність за розпочату війну. Політична програма СВУ була обґрунтована в документі «Наша платформа». Реалізацію своїх національних прагнень Союз пов'язував з поразкою Росії у війні та поваленням царизму.

Документи і матеріали

У результаті розгрому Російської імперії СВУ сподівався домогтися «державної самостійності України» у формі конституційної монархії з демократичним політичним внутрішнім устроєм, однопалатною законодавчою системою, громадянськими мовними і релігійними свободами, самостійною українською церквою. Союз не виключав можливості залишення у складі Австро-Угорщини частини етнічних українських земель і в такому разі розраховував на створення осібного автономного краю (коронного краю).

Історія України / За ред. В. А. Смолія. – С. 180.

У спеціальному зверненні СВУ «До громадянської думки Європи» йшлося про агресивні плани Російської імперії щодо Галичини, лунало прохання до усього світу про допомогу.

Документи і матеріали

Великі жертви, які наш народ приніс в своїй боротьбі з Росією в протягу соток літ, дають нам моральне право жадати уваги та зрозуміння цивілізованого світу до тої справи, для незалежності України.

До громадянської думки Європи// Українська суспільно-політична думка у 20 столітті. – Т. 1. – С. 220.

④ На підавстрійських землях виникло кілька об'єднань, які по-різному бачили шляхи розв'язання національного питання. Ще напередодні війни велися переговори з віденськими політичними й урядовими колами про поділ Галичини на західну (польську) та східну (українську) частини за національною ознакою. Українські діячі не втрачали надії досягти цього і після початку війни. У перших числах серпня 1914 р. представники Української національно-демократичної, Радикальної й Соціал-демократичної партій створили у Львові ***Головну українську раду (ГУР)***, що мала перебрати на себе функції єдиного представницького органу краю. Очолив цей орган К. Левицький.

Персоналії

Левицький Кость (1859–1941)

Громадсько-політичний діяч. Освіту здобув у Львівському університеті. 1899 р. – співзасновник Української національно-демократичної партії, згодом її голова. Обирався послом до австрійського парламенту і польського сейму. В листопаді 1918 р. очолив перший уряд ЗУНР. У часи польської окупації Галичини був членом центрального уряду у Відні. Після повернення до Львова займався громадською діяльністю. 1939 р. після вступу радянських військ у Галичину був заарештований, 20 місяців перебував у в'язниці. У липні 1941 р. став засновником і головою Української Національної Ради у Львові. Автор історико-політичних і правознавчих праць, серед них «Історія політичної думки галицьких українців, 1848–1914»

Освячення прапора УСС

Прапор Українських січових стрільців

Відзнака Українських січових стрільців. 1914–1918 рр.

(1926); «Історія визвольних змагань галицьких українців в часи світової війни, 1914–1918», «Великий зрив» (1931).

3 серпня 1914 р. було проголошено «Маніфест Головної української ради». У цьому документі ГУР вказувала на загарбницьку мету політики Росії щодо Західної України та чітко окреслювала власну позицію: «Представники українського народу Галичини, всіх політичних напрямів, яких злучить один національний ідеал, зібралися в Головну Українську Раду, яка має бути висловом однієї думки і одної волі українського народу. Коли не можемо війни відвернути, то мусимо старатися, щоб кров батьків принесла добро дітям».

5 Головна Українська Рада почала переговори з габсбурзьким урядом щодо створення національного збройного формування з українців. У середині серпня Відень ухвалив відповідне рішення. Спочатку йшлося про український легіон. Зрештою, до легіону ***Українських січових стрільців (УСС)*** увійшли 10 сотень по 250 вояків. З них 2 сотні як резерв дислокувалися в Закарпатті під командою Г. Коссака.

Формування легіону мало на меті не лише продемонструвати лояльність до Австро-Угорщини, а й створити інструмент українського представництва, який мав стати серйозним чинником дипломатії та політики під час війни і після її закінчення.

Запитання і завдання

1. Використовуючи мапу на с. 73, ***позначте*** назви держав, що претендували на українські землі під час Першої світової війни. ***Визначте*** місце «українського питання» у їхніх планах.
2. «Українська ідея», «українське питання». ***Вкажіть*** головні ознаки цих понять. ***Якого*** змісту набуло «українське питання» на початку Першої світової війни?

3. Використовуючи наведену інформацію, ***вкажіть*** організації та формування, утворені на початку Першої світової війни, ***назвіть*** причини їх утворення.
ТУП; УСС; УНП; ГУР; УНДП; УІК; «Карпато-русский освободительный комитет».
4. ***Окресліть*** головні, на ваш розсуд, події українського національного руху на початку Першої світової війни. ***Поміркуйте***, чому політична еліта українства мала різні погляди на події Першої світової війни.
5. ***Де і коли*** було утворено СВУ? ***Схарактеризуйте*** програмні завдання СВУ.
6. ***Поясніть***, які особливості національно-визвольного руху відображено в політичних заявах Українського інформаційного комітету.
7. «Війна докорінно змінила національно-політичну ситуацію для українців, які опинилися між двома ворогуючими країнами. Тепер змагання за українську державність переходило із загальнотеоретичної у конкретно-політичну площину». ***Як*** ви розумієте вислів «змагання за українську державність переходило із загальнотеоретичної в конкретно-політичну площину»? ***Оцініть*** сутність змін, що відбулися в національно-визвольному русі з початком Першої світової війни.

§10 Воєнні дії на території України в 1914–1917 рр.

1. *Захоплення російськими військами Східної Галичини і Північної Буковини.*
2. *Антиукраїнська політика окупаційної влади.*
3. *Контрнаступ німецько-австрійських військ.*
4. *Бойовий шлях легіону Українських січових стрільців.*

***Поміркуйте**, чому «українське питання» перетворилося на актуальну проблему міжнародного життя.*

1 У Російській імперії готувалися до війни заздалегідь. Тому на момент оголошення війни Німеччиною (1 серпня 1914 р.) вже було організовано два фронти – Північно-Західний (проти Німеччини) та Південно-Західний (проти Австро-Угорщини). Останній проходив по українських землях і мав довжину понад 400 км. Російське та австрійське військові командування розгорнули один проти одного по чотири армії. Українці обох імперій виконували свій військовий обов'язок і воювали в арміях тих держав, де народилися й жили.

На фронті події розвивалися на користь росіян. Російська армія швидко просувалася на захід. Австрійські війська, щоб зірвати наступ росіян, 17 серпня 1914 р. захопили Кам'янець-Подільський. Однак 18–19 серпня війська 8-ї та 3-ї армій Південно-Західного фронту, форсувавши р. Збруч, увійшли на територію Східної Галичини. Розпочалася 33-денна битва (10 серпня – 13 вересня 1914 р.), що увійшла в історію як ***Галицька*** – одна з найкривавіших бойових операцій. У боях з обох сторін брали участь вісім армій, понад 100 дивізій, більше як 1,5 млн солдатів і офіцерів. Дізнавшись про російський наступ, австрійці залишили Кам'янець-Подільський, не завдавши йому ніякої шкоди. 19 серпня 1914 р. росіяни розгорнули наступ на Львів, який узяли

Солдати російської армії у поході. 1914 р.

3 вересня, незважаючи на запеклий опір австро-угорської армії. У той самий час на території Галичини на кордоні з Буковиною починаючи з 6 серпня, зав'язалися бої місцевого значення російської та австрійської прикордонної охорони. Це був другорядний театр воєнних дій. 23 серпня в районі с. Рідківці відбулася перша на території Буковини битва між австро-угорськими і російськими військами. Останні зазнали невдачі й на деякий час залишили край. Проте стрімкий наступ 3-ї та 8-ї армій у Галичині змусив австрійців у ніч з 30 на 31 серпня залишити Буковину. 2 вересня 1914 р. Чернівці були без бою взяті російською армією.

На середину вересня російські війська вийшли на рубіж р. Віслока за 80 км від Кракова, а 25 вересня прорвалися через Ужоцький перевал у Карпатах і ввійшли на територію Угорщини, де їх зупинили австро-угорські війська. Російські війська відступили у рівнинні райони Східної Галичини, де було створене тимчасове військове генерал-губернаторство Галичини. Генерал-губернатором Галичини було призначено графа О. Бобринського. Виголошуючи промову у Львові, він стисло виклав власне бачення ситуації: «Східна Галіція і Лемківщина – давно неподільна частина однієї, великої Росії; на тих землях місцеве населення завжди було російське, тому адміністрація має бути основана на російських началах. Я буду тут заводити російську мову, закон і устрій...».

2 Незабаром після вступу російських частин до Львова (21 серпня) були закриті всі українські й польські періодичні видання, університет, школи, книгарні. Бібліотекам було заборонено видавати українські книжки. Галицькі урядовці підлягали звільненню, а на їхні посади призначалися росіяни.

Організований жандармський відділ розпочав переслідування українських громадських діячів. Упродовж кількох місяців було проведено

Російські війська біля Львівського вокзалу. 1915 р.

близько 1000 обшуків та 1200 арештів. Лише через київські в'язниці пройшли 12 тис. галичан, депортованих у глиб Російської імперії.

Попри всі заяви про терпимість (*толерантність*) у справах віросповідань російська адміністрація проводила заходи щодо зміцнення позицій православ'я в регіоні. Інколи це набувало форм переслідування греко-католицького духовенства. Здійснення цієї акції Священний Синод покладав на архієпископа волинського Євлогія. За його розпорядженням на греко-католицькі парафії, тимчасово залишені свяще-

Російські солдати в Галичині. 1914 р.

никами (частина виїхала на захід; кілька десятків священиків були ув'язнені російськими властями), призначалися православні настоятелі. Вони обійняли близько 200 парафій. Випробування, що випали на долю греко-католицьких служителів культу та віруючих, повною мірою розділив їхній архіпастир – митрополит Андрей Шептицький, якого було заарештовано і вивезено до Курська, а потім – до монастирської в'язниці в Суздалі, де він перебував аж до революції 1917 р.

Прагнучи зміцнити свої позиції в краї, російські правлячі кола оприлюднили кілька декларацій. У серпні 1914 р. головнокомандуючий царською армією, великий князь Микола Миколайович звернувся до польського населення з відозвою, в якій обіцяв, що російські війська забезпечать відродження об'єднаної Польщі під скіпетром Романових. У маніфесті російського князя до народів Австро-Угорщини наголошувалося: «Росія, яка вже не раз проливала кров за визволення народів від чужого ярма, не шукає нічого іншого, як тільки повернення права й справедливості. Вам, народи Австро-Угорщини, вона також несе тепер свободу та здійснення ваших народних сподівань». Звинувачуючи Відень у розпалюванні національної ворожнечі, автор маніфесту запевняв, що російський уряд прагне лише одного: «щоб кожний з вас міг розвиватися і жити в добрі, зберігаючи дорогоцінну спадщину батьків, мову й віру, і з'єднаний з рідними братами жив у спокої та згоді із сусідами, шануючи їх самобутність». Однак, керуючись прагненням об'єднати слов'янські народи, уряд Російської імперії здійснював у Галичині відповідну політику.

Документи і матеріали

Можна без перебільшення сказати, що українське населення Галичини і Буковини переживало страшне лихоліття. З одного боку, його мордували росіяни..., з другого – над ним знущалися австрійці і мадяри, звинувачуючи у русофільстві. В той саме час українці мусили воювати саме за тих, хто знущався над їхніми сестрами і братами, – одні в австрійській, а інші в російській арміях. Часом близькі родичі мусили стріляти одне в одного. Це, без сумніву, була справжня національна трагедія.

Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії. – С. 69.

***Чому** Перша світова війна стала справжньою трагедією для українського народу?*

3 На рубежі 1914–1915 рр. на Південно-Західному фронті спостерігалося затишшя. Австро-німецьке командування готувалося завдати удару по російських військах з району Карпат. Для цього у січні 1915 р. було створено Південну армію під командуванням генерала О. фон Лінзінґена.

22–24 січня 1915 р. німецько-австрійські війська розгорнули наступ, завдаючи ударів з Ужгорода на Самбір та з Мукачевого на Стрий. Кінцевою метою цього наступу був вихід на лінію Перемишль–Стрий, а потім просування військ у напрямку Львова. Російська армія під натиском противника відступила до річок Дністер та Прут. 17 лютого вона без опору здала столицю Буковини – Чернівці. 25 березня російські війська пішли

Вояки австро-угорської армії. 1914 р.

у новий наступ на Карпати. Розгорілися кровопролитні бої, які не принесли перемогу жодній із сторін.

У той час як основні сили росіян зосереджувалися біля підніжжя Карпат, німецько-австрійські війська готували удар у Галичині. 2 травня о 10 годині ранку вони розпочали масований артобстріл росіян і менше як за два місяці вже увійшли до Львова. Російські війська з втратами відступали з Галичини. Залишаючи західноукраїнські землі, вони вдалися до тактики «спаленої землі», прагнучи позбавити противника продовольства.

Залишки одного з українських сіл, спаленого за наказом командування під час відступу російських військ. 1915 р.

Українські січові стрільці на горі Маківці 1915 р.

Документи і матеріали

У зв'язку з відступом російського війська на схід виселяли людей з Холмщини, Волині, Поділля. Села палили, щоб залишити ворогові пустелю. Люди йшли з малими дітьми, із злиденним майном, гнали худобу, для якої не було фуражу, і вона дохла по дорозі. Коли валка доходила до залізничної станції, людей напхом садовили у вагони і днями–тижнями везли на Урал, до Пермі тощо. Коли нарешті відкривали вагони, то були випадки, що знаходили там самі трупи. Так у XX ст. Україна зазнала того ж лиха, що перенесла у 1670-х роках під час «великого згону». До жаху руїни приєдналися пошестя тифу, червінки, які косили «виселенців».

Історія України / За ред. В. А. Смолія. – С. 182.

Слідом за військовими залишили свої домівки близько 100 тис. біженців, серед яких були не лише проросійськи настроєні діячі, а й прості селяни, яких намовили перейти з греко-католицької віри у православну. Боячись помсти з боку австрійців та угорців, вони зі своїм нехитрим скарбом вирушали на схід назустріч новим випробуванням. Ті, хто залишався, наражав себе на небезпеку нових репресій з боку габсбурзьких властей.

4 Вперше Українські січові стрільці зустрілися з противником під час так званої Карпатської битви (січень–квітень 1915 р.). Особливо вони відзначилися у боях за гору Маківку (квітень–травень 1915 р.). Бійці УСС тричі штурмували гору і на деякий час захопили її, втративши 120 вояків. Росіяни знову повернули собі Маківку, проте ця перемога не стала для них вирішальною. Далі легіон УСС був задіяний у боях під Болеховом, Галичем, Завадовом і Семиківцями, Бережанами в районі гори Лисоня та біля с. Конюхи. У ході воєнних дій 1914–1917 рр. легіон УСС значно скоротився через численні втрати. Нерідко героїзм січових стрільців рятував становище на скрутних ділянках фронту.

Документи і матеріали

Під час боїв, в яких відзначилися українські січові стрільці, австрійським похвалам не було кінця, під час же затишшя на фронті австрійським зневагам теж не було кінця: тоді українські січові стрільці бували для австрійців лише «рутенськими зрадниками».

Кучабський В. Від первопочинів до проскурівського періоду// Історія січових стрільців. – К., 1992. – С. 25.

Запитання і завдання

1. Використовуючи мапу на с. 73, ***розкажіть*** про перебіг воєнних дій на початку Першої світової війни в українських землях.
2. Спираючись на текст підручника, розпочніть ***складати*** хронологічну таблицю «Перша світова війна і українські землі».
3. ***Опишіть*** бойовий шлях легіону Українських січових стрільців. ***Прокоментуйте*** уривок з роботи В. Кучабського.
4. ***Проаналізуйте*** особливості політики російської адміністрації на західноукраїнських землях у роки Першої світової війни.
5. ***У чому*** полягав трагізм Першої світової війни для українського народу. ***Висловіть*** власне бачення значення воєн у житті суспільства.
6. «...Напруга навколо “українського питання” впродовж усієї імперіалістичної війни не вщухала. Навпаки, від часу до часу вона досягла крайніх меж, об’єктивно примножуючи та розширюючи передумови для прийдешнього вибуху українського руху...». Використовуючи факти, ***доведіть*** правильність цього висловлювання. ***Дайте*** власне трактування поняття «українське питання».

§11 Посилення економічної та політичної кризи в Російській та Австро-Угорській імперіях. Життя на фронті і в тилу

1. *Наростання економічних і продовольчих труднощів. Життя на фронті і в тилу.*
2. *Соціальні протести.*
3. *Становище жінок, дітей, біженців і військовополонених.*
4. *Діяльність громадських товариств для допомоги жертвам війни й участь у них української інтелігенції.*

***Поміркуйте**, які форми соціального протесту були характерні за воєнних часів.*

1 Війна надзвичайно загострила кризові явища в суспільстві. Половина працездатного населення України змушена була одягнути військові шинелі. Багато з мобілізованих не повернулися додому або ж дістали поранення, що зробили їх інвалідами.

Документи і матеріали

До армії було мобілізовано близько половини працездатного чоловічого населення України: по Волинській губернії 49,9 %, Київській – 51,8 %, Полтавській – 49,4 %, Харківській – 49,1 %, Чернігівській – 50,6 %. Трохи меншим був відсоток мобілізованих чоловіків у Катеринославській губернії (34,2 %), промисловість якої прямо підпорядковувалась військовим потребам.

Солдатенко В.Ф. Україна в революційну добу: Іст. есе-хроніки: У 4 т. Т. 1: Рік 1917. – Х., 2008. – С. 88.

***Зробіть** висновок щодо участі українського народу в подіях Першої світової війни. **Яке** це мало значення для подальшої долі українців?*

Події 1914–1917 рр. особливо тяжко вразили село. Внаслідок воєнних мобілізацій у селянських господарствах України залишилося менш як 39 % працездатних чоловіків. У 1916 р. посівні площі в країні скоротилися на 1,9 млн десятин порівняно з 1913 р., а валовий збір сільськогосподарської продукції – на 200 млн пудів (на 27 %). Трагічні наслідки мала хлібна криза 1916 р. У великих промислових центрах різко скоротилося постачання продуктів харчування, що породило спекуляції, крадіжки та корупцію. У листопаді 1916 р. в Російській імперії було запроваджено продрозкладку, тобто примусове вилучення продовольства в селян за фіксованими цінами. Але ці заходи не були ефективними – продуктів у містах не більшало. Товарообмін між містом і селом практично припинився.

Документи і матеріали

Руйнація економіки призвела до швидкого зростання цін на продукти харчування та предмети повсякденного вжитку. На початок 1917 р. середній рівень цін на продукти у промислових районах України порівняно з 1913 р. зріс на 113–130 %, а на окремі продукти, такі як олія, – навіть на 170 %. Зростання індексу цін на одяг та взуття за той же час було ще стрімкішим – на 230 %. Спроби владних структур взяти ситуацію із цінами під контроль завершилися провалом. Не дали, зокрема, очікуваного ефекту спроби врегулювати продовольче питання надзвичайними заходами: урядові заготівлі, реквізиції, примусова хлібна розкладка (введена восени 1916 р.). Небачено активізувалися чорний ринок і спекуляція.

Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу. – С. 90.

Складною і суперечливою була ситуація в промисловості. З одного боку, на початку війни промислове виробництво в Україні зростало, оскільки підприємства виконували вигідні державні замовлення для армії. Це дозволило їм наростити обсяги продукції. Але водночас відбулося порушення внутрішніх і зовнішніх торгових зв'язків, зростання військового і скорочення цивільного виробництва (легкої, харчової, будівельної і лісової галузей), загострення хронічних транспортних і фінансових проблем.

Великі маси біженців і вигнанців з прифронтових регіонів посилили й без того значний розлад на залізницях, викликаний відступом царських військ улітку 1915 р. і евакуацією промислового устаткування,

адміністративних установ, навчальних і культурних закладів. Окрім того, з Правобережної України вивозили хлібні й цукрові запаси, велику рогату худобу й інші цінні вантажі.

Транспортна криза загрожувала повною зупинкою металургійних підприємств. З кінця 1916 р. через брак вугілля дедалі частіше припиняли роботу окремі заводські підрозділи, а то й цілі підприємства.

Документи і матеріали

Протягом 1914–1916 рр. в Україні закрито понад 1400 підприємств. Було задуто 26 доменних печей. Це в той час, коли для задоволення мінімальних потреб населення щомісяця не вистачало 6 млн пудів металу. ...Навіть стратегічно важлива вугільна галузь отримувала лише п'яту–десяту частку своїх потреб металу. Що вже казати про сільськогосподарське машинобудування, реманент, металеві предмети першої необхідності, виробництво яких майже повністю припинилося.

Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу. – С. 88–89.

Економічне становище України в роки Першої світової війни

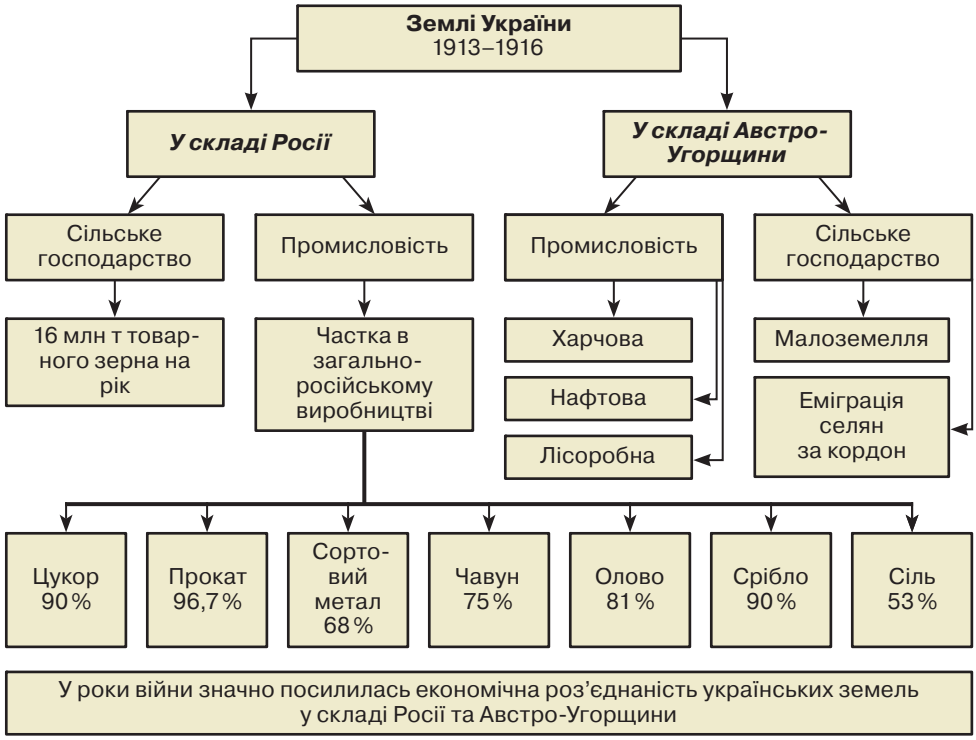

***Проаналізуйте** наведені статистичні дані. **Зробіть** висновок.*

Перипетії Першої світової війни позначилися й на соціальній сфері. Тривало розшарування села. Малоземелля та безземелля стали причиною інтенсивної міграції селян до міст, їхньої пролетаризації та люмпенізації. Селянство потерпало під тягарем державних податків, що збільшилися вдвоє, земських і мирських поборів, шляхової, гужової та інших повинностей.

Руїни однієї з вулиць Тернополя часів Першої світової війни

Воєнні умови ускладнили становище найбідніших верств українських міст. У найбільшій скруті опинилися працівники освіти, медицини, рядові службовці, тобто ті, чиїм єдиним джерелом існування була заробітна плата.

Мілітаризація промисловості супро-воджувалась обмеженням дії робітничого законодавства, введенням обов'язкових понаднормових робіт. Дефіцит робочої сили в містах частково покривався за рахунок прийому на роботу жінок, підлітків, військовополонених і селян.

Значного удару економіці західноукраїнських земель завдала війна. Особливої шкоди було завдано промисловості, яка майже повністю була зруйнована внаслідок фактично безперервних бойових дій – адже по цих теренах кілька разів проходила лінія фронту.

Так на 1 січня 1914 р. у Галичині, на Буковині та в Закарпатті проживало 4157 тис. українців, з яких 3731 тис. – у сільській місцевості. Тобто в селах мешкало 90 % усього українського населення, більшість якого була зайнята в аграрному секторі. Через мобілізацію значної частини чоловіків до австро-угорської армії та добровільного вступу молоді до легі-

Російські війська в зруйнованому Бучачі. 1916 р.

ону Українських січових стрільців суттєво зменшилися трудові ресурси на селі. Нестача робочої, а також тяглової сили та техніки призвела до скорочення посівних площ, низьких врожаїв, падіння обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та зростання цін. Великих втрат зазнавало селянство й від реквізицій, здійснюваних австрійськими й російськими властями.

Тяжкі моральні та матеріальні випробування випали на долю цивільного населення краю. Активні бойові дії на західноукраїнських землях призвели до значних руйнувань населених пунктів. На Буковині, наприклад, за роки війни було зруйновано майже 40 тис. житлових і господарських будівель. Окрім того, ці території переходили, подекуди неодноразово, від однієї воюючої сторони до іншої. І хоча кожна з них встановлювала свої порядки, основні методи поводження з місцевими жителями були фактично однаковими. Процвітали мародерство, пограбування, підпали майна, спекуляція, знущання з людей. Австрійська та російська адміністрації намагалися врегулювати економічне і соціальне становище, проте їхні зусилля не приносили відчутних результатів. Населення дедалі більше виснажувалося, поширювався голод. Унаслідок скупчення великої кількості війська, втрати житла, відсутності одягу, палива, проживання в антисанітарних умовах постійними стали епідемії. Люди гинули тисячами. Загрозливих обсягів досягла дитяча смертність.

Війна призвела до знищення сільського господарства, виснаження краю та подальшого погіршення становища населення.

2 До 1917 р. сили воюючих сторін були вичерпані. Тотальні мобілізації, жорстка податкова система, військові реквізиції, смерть і масове каліцтво працездатних громадян виснажували економічний потенціал населення й сприяли поширенню активного протесту проти війни як у Наддніпрянській, так і в Західній Україні. Популярними стали вислів «кому війна, а кому рідна мати» та гасло «Геть з війною!».

Значних масштабів набула страйкова боротьба. За період з жовтня 1915 р. по вересень 1916 р. в Україні відбулося 225 страйків, що охопили 210 тис. робітників. Серед робітників набули поширення соціально-економічні та політичні гасла, які висували партії соціалістичного спрямування – УСДРП, РСДРП та інші.

Активізувався селянський рух. Траплялися випадки погромів і підпалів поміщицьких господарств. Усього протягом серпня 1914 – грудня 1916 р. відбулося більше як 160 виступів селян і батраків. Переповнювалася чаша терпіння й у населення Західної України, змученого безперервними кривавими боями. Дії воюючих сторін і тяжкі матеріальні умови викликали невдоволення селян і спонукали їх до різноманітних акцій протесту – захоплення продовольства, сутичок з поліцією, відмови працювати в панських господарствах, несплати оренди тощо. У Галичині та на Буковині розгорнулася активна боротьба проти примусових робіт. Щоб не йти на них, селяни тікали в гори та ліси. Окупаційні власті, як австро-угорські, так і російські, нещадно розправлялися з утікачами – штрафували їх, притягали до суду, кидали до в'язниць.

Народні рухи в Україні (липень 1914 – лютий 1917)

Рух народних мас у роки війни був прямим наслідком різкого погіршення економічного та соціального становища українців

Виступи

Робітників		Селян		
Усього виступів *375*	Взяло участь (тис. чол.) *286,3*	Усього виступів *349*	Охоплено сіл *612*	У них населення (тис. чол.) *180*

Розруха, голод, активізація народних рухів в Україні, яка опинилась в епіцентрі Південно-Західного фронту між Росією та Австро-Угорщиною, прискорили падіння російської монархії та початок національної української революції

***Вкажіть** головну причину зростання народних рухів у роки Першої світової війни.*

Затяжний характер бойових дій, значні людські втрати, а також активна пропагандистська робота обумовлювали посилення антивоєнних настроїв і в солдатському середовищі, особливо Південно-Західного і Румунського фронтів, дислокованих в Україні. Мобілізованих на фронт солдатів військове керівництво використовувало як «гарматне м'ясо».

Братання на російсько-німецькому фронті, 1917 р.

Сестра милосердя. Фото невідомої

Вони поневірялися в окопах, масово гинули в боях, від ран та епідемій. Для більшості з них залишалася незрозумілою мета цієї війни. Тому на останньому її етапі звичними явищами в російських військах стали відмова продовжувати війну, братання на фронті, невиконання наказів командування.

Активну антивоєнну позицію зайняло українське студентство. Акції громадянської непокори, в яких брали участь представники інтелігенції та студенти, відбувалися в найбільших містах України.

3 Війна загострила соціальні проблеми, головною з яких стала проблема *виживання як такого*. Люди масово втрачали свій довоєнний соціальний статус.

Істотно змінилося становище *жінок* у суспільстві. На їхні плечі ліг увесь тягар виробництва та турботи про сім'ю. Чисельність жінок у промисловості зросла з 15 тис. у 1914 р. до 133 тис. у 1917 р. Вони ж були основною робочою силою й у сільському господарстві. Багато жінок, насамперед городянок, закінчували курси сестер милосердя («сестер-жалібниць»), після чого працювали в шпиталях і лазаретах, надавали медичну допомогу пораненим на фронті. Деякі українські жінки вступали до війська й воювали як на боці Росії, так і Австро-Угорщини. Одна з таких жінок – *О. Степанів*, вояк легіону Українських січових стрільців.

Олена Степанів. Листівка «Українського видавництва» у Відні

Воєнні дії, голод та інфекційні хвороби спричинили зростання чисельності *дітей-сиріт* і *безпритульних*. Незважаючи на свій юний вік, деякі діти, поряд з дорослими, працювали в медичних закладах і навіть брали участь у бойових діях. Вони підносили патрони, передавали команди і повідомлення по окопах, ходили в штикові атаки, виносили поранених, гинули й потрапляли у полон. Війна принесла цим дітям не лише поранення й нагороди: вона завдала їм тяжких психологічних травм.

Поширеним явищем в українських землях у 1914–1917 рр. стало *біженство*. Уперше примусові переселенські заходи були застосовані австрійською владою в Галичині і Буковині. Серед українців переважали не добровільні, а примусово евакуйовані біженці. Для виселенців були організовані спеціальні табори. Австрійський уряд приділяв увагу

біженцям. У січні 1915 р. офіційне визнання влади і фінансову підтримку отримав створений восени 1914 р. «Український комітет допомоги». Навесні 1916 р., з ускладненням ситуації на фронті, в Австро-Угорщині виникло декілька організацій, які надавали допомогу біженцям, у тому числі й з українських земель. На відміну від виселенців, у жахливих умовах опинилися «політично неблагонадійні» українці, яких помістили до концентраційних таборів.

Учні Одеської гімназії Женя і Коля, які працювали разом із сестрами милосердя на приймальному пункті солдатів, що тимчасово вибули з фронту

У 1915 р. до евакуаційних заходів змушена була вдатися вже російська влада. Проте масштаби евакуацій були значно більшими за австрійські. Лише з Галичини виїхали чи були вивезені приблизно 100 тис. осіб. Однак під час переселення траплялися службові зловживання. У зв'язку з наступом австро-угорських і німецьких військ навесні–влітку 1915 р. відповідні заходи почали здійснювати у Волинській та Подільській губерніях. Вище російське командування віддало наказ, згідно з яким залишена територія «мала бути перетворена на пустелю», що означало масове виселення людей, а також вивезення або знищення продовольчих запасів. Це вкрай загострило проблему біженців, у розв'язанні якої зусиль царського уряду було недостатньо.

Ще однією категорією постраждалих за воєнних часів стали *військовополонені*. Вони утримувалися в жахливих умовах таборів і використовувалися на примусових роботах у промисловості й сільському господарстві. Звичними стали щоденні смерті полонених з різних причин, зокрема через погане харчування та інфекційні захворювання.

Австрійські військовополонені

Поїзд з російськими військовополоненими в Карпатських горах. 1915 р.

Російські полонені в Ковелі. Поштівка, 1916 р.

На допомогу владі, як австрійській, так і російській, у розв'язанні соціальних проблем, породжених війною, приходили різноманітні *благодійницькі організації*.

4 Численні страждання, які принесла в українські землі війна, дали поштовх до сплеску громадської доброчинності й виникнення розгалуженої мережі товариств для допомоги як воїнам, так і цивільному населенню. У кожному українському губернському й повітовому центрі були створені комітети зі збору пожертвувань, попечительства з опіки постраждалих на фронті воїнів та їхніх родин, дітей-сиріт, скалічених тощо. Провідною громадською військово-медичною організацією в роки Першої світової війни було *Товариство Червоного Хреста*. Воно надавало допомогу біженцям і військовополоненим, боролося з голодом та епідеміями. Одним з найважливіших його завдань тоді була *реевакуація* (повернення на колишнє місце проживання) військовополонених усіх армій, що воювали на території України.

Різдвяна ялинка у шпиталі. Київ, 1916–1917 рр.

На громадські кошти засновували шпиталі, притулки, облаштовували санітарні поїзди, виготовляли ліки. Люди жертвували гроші, одяг, продукти харчування. Багато громадян, насамперед молодь, безплатно працювали в різних лікувальних та благодійних закладах.

В університетах, гімназіях і училищах великих міст влаштовувалися лазарети для поранених солдатів.

Істотною була й участь церкви в допомозі жертвам війни. У парафіях створювалися ради з питань допомоги сім'ям тих, хто знаходився на фронті, при монастирях і релігійних братствах відкривалися лазарети і т. п.

Займаючись доброчинністю, представники української інтелігенції, студентства, буржуазії прилучалися до громадської діяльності, набували навичок безкорисливої спільної роботи задля громадського добра. У підсумку це призводило до зростання українського впливу в громадському житті. У керівних органах найбільших благодійних громадських організацій, які діяли на території України в цей період, працювало багато майбутніх діячів Української революції.

Запитання і завдання

1. ***Схарактеризуйте*** стан сільського господарства в роки війни.
2. Використовуючи схему на с. 88, статистичні дані (документи на с. 87–88), ***проаналізуйте*** причини скорочення промислового виробництва в українських землях.
3. ***Розкажіть*** про розвиток доброчинності в роки Першої світової війни. ***Висловіть*** своє бачення цієї проблеми.
4. ***Поясніть***, чому в роки війни зростали робітничий і селянській рухи? Під ***якими*** гаслами виступали робітники?
5. Війна та прорахунки уряду призвели до ще більшої кризи в усьому суспільстві. ***Спрогнозуйте*** перспективи розвитку історичної ситуації, що склалася в українському суспільстві за роки війни.

§12 Зміни в «українському питанні»

1. *Радикалізація національного руху в Наддніпрянській Україні.*
2. *Діяльність Союзу визволення України.*
3. *Загострення українського питання в Австро-Угорщині. Проголошення автономії Галичини.*

***Який** вплив мали події Першої світової війни на розвиток визвольного руху в українських землях?*

1 Прагнучи в умовах війни заручитися підтримкою народів багатонаціональної Російської імперії, уряд дещо пом'якшив політику в національному питанні. Це стосувалося й українців. Якщо на початку війни уряд заборонив діяльність національних громадських та політичних об'єднань, то з кінця 1915 р. відновили діяльність українські наукові товариства, книгарні, кооперативи, почали виходити газети. ТУП перетворилося на координаційний політичний центр українських сил, пропагуючи ідею конституційного правління в Російській імперії й автономію для України. Свідченням пом'якшення позиції царизму став також дозвіл на діяльність у регіоні розгалужених громадських організацій – «Воєнно-промислового комітету», «Союзу міст», «Земського союзу»,

«Комітету допомоги населенню Півдня Росії, що постраждало від воєнних дій». Отримуючи фінансове забезпечення з державної скарбниці, товариства організовували виробництво військового спорядження, облаштовували санітарні поїзди, шпиталі, надавали допомогу біженцям.

Українські діячі ще до того, як російські війська відступили з Галичини, спорядили спеціальну місію, котра доповіла депутатам Державної думи в Петрограді про події в краї. П. Мілюков назвав безчинства росіян у Галичині «європейським скандалом». Делегації було обіцяно внести петицію українців на розгляд Думи, щойно вона відновить засідання. Однак член делегації Д. Дорошенко писав: «Особливого співчуття й зрозуміння нашого горя ми, розуміється, не найшли. Занадто вже велика різниця була між психологією російського поступовця, трудовика чи кадета чи соціал-демократа, для котрих розгром українського життя в Галичині був лише дрібним епізодом або просто зручною нагодою, щоб ущипнути уряд, і нас, українців, для котрих зруйнування кожної сільської читальні в Галичині або обернення української гімназії в стайню для коней були ударами по живому тілу».

І все-таки «крига скресла». На конференції партії кадетів (червень 1915 р.) було визнано право українців на широке культурне самовизначення. 27 серпня 1915 р. українська делегація у складі депутата Думи професора Є. Іванова, письменниці С. Русової та журналіста Ф. Матушевського вручила міністру освіти Росії графу П. Ігнатьєву меморандум про потреби освіти в Україні й поставила вимогу запровадження національної мови в народних школах. На початку лютого 1916 р. думські депутати М. Чхеїдзе та П. Мілюков отримали петицію від громадських діячів Полтавщини, в якій ставилося кілька вимог.

Документи і матеріали

– Український народ у Росії має бути рівний у правах з російським;
– дозвіл викладання українською мовою в народних школах;
– свобода української преси і видавничої справи;
– вільна діяльність українських культурно-просвітніх товариств;
– законодавче закріплення гарантій держави для національно-культурного розвитку українського народу.

Вимоги, викладені у петиції від громадських діячів Полтавщини // Реєнт О. У робітнях історичної науки. – К., 1999. – С. 19.

Вимоги автономії України, надання всіх демократичних свобод, повернення в край політичних в'язнів містили петиції, надіслані робітниками Києва, Катеринослава, Харкова, Одеси, Полтави, Чернігова на адресу депутатів О. Керенського та М. Чхеїдзе.

Документи і матеріали

Відтак із продовженням війни не викликало сумніву, що українці, як і інші народи, неухильно стають дедалі заповзятливішими у здійсненні власних цілей і щораз менше проймаються долею імперій, які протягом століть панували над ними.

Субтельний О. Україна: історія. – К., 1993. – С. 423.

***Які** фактори сприяли розвитку національної самосвідомості?*

Таку активність важко було залишити поза увагою. Усе це свідчило, що громадськості України вдалося привернути увагу Думи, царського уряду та російського суспільства до «українського питання».

Навесні 1916 р. російські війська розпочали наступальну операцію, яка дістала назву ***Брусиловський прорив*** (за прізвищем командувача Південно-Західного фронту генерала О. Брусилова). У ході цього наступу вони потіснили австро-угорську армію і знову зайняли Буковину та Південну Галичину. На цьому значні наступальні операції на теренах України припинилися. Режим «другої окупації» був значно м'якший, ніж за півтора року до того. Призначений генерал-губернатором краю Ф. Трепов на перше місце ставив не політичні міркування, а інтереси армії. Репресивні акції, що були не такими масовими, як раніше, здійснювала в основному армійська контррозвідка. У школах і гімназіях не заборонялося навчання українською мовою.

Олексій Брусилов, генерал, з березня 1916 р. головнокомандувач Південно-Західного фронту

Брусиловський прорив істотно вплинув на перебіг та підсумки Першої світової війни.

2 Серед українських політичних організацій в Австро-Угорщині активною діяльністю відзначався СВУ. Після напружених переговорів з австрійськими цивільними та воєнними чиновниками вдалося досягти домовленості про те, що Союз дістане право доступу до таборів військовополонених, де зможе проводити роботу з українцями. Одним із напрямів роботи СВУ стало розміщення полонених російської армії, що

Вступ російської армії до Чернівців. Листопад 1916 р.

були родом з України, в окремих таборах: у Фрайштадті (Австрія), Раштаті, Зальцведелі й Вецлярі (Німеччина). У кожному з тих таборів було організовано випуск часописів «Розвага», «Просвітній листок», «Розевіт» та ін. У Вецлярі з'явилася брошура М. Міхновського «Самостійна Україна». Інтенсивна ідейно-виховна робота Союзу в таборах сприяла піднесенню національної свідомості полонених, багато з яких згодом стали активними учасниками визвольної боротьби.

СВУ взяв на себе також репрезентацію українських інтересів у Центральних державах та вів з ними переговори. У Берліні інтереси українців захищав О. Скоропис-Йолтуховський, в Італії – О. Семенов, у Швейцарії – П. Чикаленко, у Швеції й Норвегії – О. Назарук, у Болгарії – Л. Ганкевич, у Туреччині – М. Меленевський. Союз визволення України видав 25 брошур про Україну десятьма мовами, а також організував вихід двох часописів: «Українські новини» німецькою мовою у Відні та «Український огляд» французькою в Лозанні. СВУ діяв протягом усієї війни й передав свої повноваження Центральній Раді як легітимному державному органу народу України.

3 Перша світова війна стала каталізатором посилення боротьби на захист інтересів українства в Австро-Угорській імперії. Були здійснені спроби створення національних представницьких інституцій. У травні 1915 р. у Відні виникла ***Загальна українська рада (ЗУР)***, до якої ввійшли члени галицької Головної української ради, а також представники Буковини й СВУ. У програмі очолюваної К. Левицьким, ЗУР вказувалося, що вона «прагне до розбудови самостійної держави на українських землях під російською займанщиною і створення краю з територіально-національною автономією у підавстрійських Буковині, Галичині та Закарпатті».

4 листопада 1916 р. Франц-Йосиф I і Вільгельм II проголосили відновлення Польщі як держави під німецьким протекторатом у межах колишнього Царства Польського, створеного відповідно до рішення Віденського конгресу й ліквідованого внаслідок повстань 1830 та 1863 рр. Австрійський цісар також проголосив, що надає Галичині «право самостійного уладжування своїх крайових справ», а місцевому населенню – «запоруку національного й економічного розвитку». Це рішення суперечило вимозі поділити Галичину на західну і східну частини, що могло б гарантувати українцям вільний національний розвиток.

Політична криза спричинила саморозпуск ЗУР. Після цього керівництво українськими силами перебрала на себе група національно-демократичних депутатів австрійського парламенту на чолі з Є. Петрушевичем. Після відставки К. Левицького він став головою Української парламентарської репрезентації (УПР), яка перебрала на себе функції захисту інтересів України. УПР заявила Відню протест, у якому ставилася вимога «реституувати[1] староукраїнське королівство Галицько-Володимирське і разом з українською Північною Буковиною, а евентуально[2] також іншими українськими областями монархії влучити, як

[1] Реституувати (від *restitutio* – відновлення) – відновити, повернути до початкового стану.

[2] Евентуальний – можливий за певних умов, за відповідних обставин.

окремий державний організм, в загальнодержавний зв'язок...» Австро-Угорщини. Якщо віденський уряд передасть Польщі хоча б якусь частку цих земель, то «український нарід Галичини» домагатиметься, «щоби Східну Галичину вважати з міжнародного погляду спірною областю й українському народові шляхом запорученого свобідного голосування населення Східної Галичини в дусі права самовизначення дати змогу самому рішити, до якої з держав край має належати».

Ці вимоги отримали додаткове підкріплення завдяки новим принципам міжнародних відносин, проголошеним американським президентом В. Вільсоном 18 грудня 1916 р. Відомі під назвою «Чотирнадцять пунктів», вони визнавали як один з наріжних каменів повоєнного устрою право народів на самовизначення.

СВУ надіслав на ім'я В. Вільсона листа, в якому висловив сподівання на підтримку вимог українців Сполученими Штатами Америки.

Перша світова війна, звичайно, вплинула на перебіг модернізаційних процесів в Україні. Вона підірвала існуючий європейський устрій, кардинально змінила геополітичну ситуацію. Падіння імперій, зміна балансу сил давали шанс поневоленим народам реалізувати право на власну державність, національне самовизначення. Війна стала каталізатором націотворчих процесів, зростання масової національної свідомості. Вона створила передумови для Української національної революції, результатом якої стала поява першої за кілька століть незалежної держави.

Запитання і завдання

1. ***Яка*** подія дістала назву «європейського скандалу»? ***Поясніть,*** чому?
2. ***Розкажіть*** про режим «другої окупації».
3. ***Хто*** ці історичні постаті: К. Левицький, Є. Петрушевич? ***Проаналізуйте*** їхню діяльність за часів Першої світової війни.
4. ***Доберіть*** факти, що свідчать про радикалізацію українського національного руху в роки Першої світової війни.
5. ***Поясніть***, використовуючи мапу на с. 73, чи існує зв'язок між проголошенням відновлення Польської держави і політикою провідних європейських держав щодо створення буферних країн (територій). Відповідь ***аргументуйте***. ***Дайте*** власну оцінку цій події.

Підсумково-узагальнюючий урок до теми «Україна в роки Першої світової війни»

1. ***Завершіть*** речення (необхідне позначте).

   У 1914–1917 рр. бойові дії на території українських земель відбувалися в районі:
   1) Східної Галичини;
   2) Східної Галичини, Волині, Північної Буковини;
   3) Східної Галичини, Волині, Київщини.

2. ***Виберіть*** правильне твердження.

   Союз визволення України – це політична організація, створена
   1) у західноукраїнських землях українцями за допомогою Росії з метою антиавстрійської пропаганди;
   2) емігрантами з Наддніпрянщини в серпні 1914 р.; ставила за мету пропаганду ідеї самостійної України;
   3) у Західній Україні австро-угорською владою з метою антиросійської пропаганди.

3. ***Вкажіть*** територію, на якій почалося формування легіону Українських січових стрільців.

   1) в Росії з військовополонених галичан;
   2) в Австро-Угорщині з місцевих українців на добровільних засадах;
   3) в Австро-Угорщині з полонених українців Російської імперії.

4. ***Позначте*** назви держав, найбільше зацікавлених у розв'язані «українського питання».

   1) Німеччина; 2) Великобританія; 3) Росія; 4) Австро-Угорщина; 5) Франція.

5. ***Дайте*** відповідь (необхідне позначте).

   Українські землі напередодні Першої світової війни входили до складу
   1) Російської імперії;
   2) Австро-Угорської імперії;
   3) Російської і Австро-Угорської імперій.

6. ***Назвіть*** у переліку імен діячів українського національного руху.

   1) В. Дорошенко; 2) Д. Донцов; 3) О. Бобринський; 4) С. Петлюра; 5) В. Винниченко; 6) К. Левицький; 7) П. Струве; 8) П. Мілюков.

7. ***Встановіть*** хронологічну послідовність.

   1) битва біля г. Маківка;
   2) Брусиловський прорив;
   3) Галицька битва.

8. ***Поясніть*** значення понять «українська ідея», «українське питання». ***Якого*** змісту набуло поняття «українське питання» в роки Першої світової війни?

9. 10-ті роки XX століття. Людство напередодні Першої світової війни. Уявіть, що ви – журналіст. Вам треба написати матеріал з «українського питання». Ви маєте змогу поспілкуватися із зацікавленими сторонами.

*До представників **яких** країн насамперед ви б звернулися, з **якими** запитаннями, **яку** інформацію могли б почути та занотувати?*

10. «Для всіх українців повинна бути цілковита державна самостійність України одинокою наконечною ціллю, хоч розвиток може вимагати переходу через саме подані низші ступені самостійності. Бо самостійність і тільки самостійність зробить українців правдивими господарями на Україні», – ішлося у книжці вченого-українознавця С. Рудницького «Чому ми хочемо самостійної України» (1916).

***Проаналізуйте** уривок та **висловіть** власну точку зору. **Які** зміни в ідеології українських організацій відбулися у роки Першої світової війни?*

11. «Українському політичному табору у перші місяці війни бракувало позитивної програми. Він перебував у повній політичній розгубленості, викликаній антиукраїнськими репресіями та завоюванням російською армією Галичини, Буковини й Закарпаття», – пише український історик Я. Грицак.

***Розкрийте** на прикладах відомих вам фактів зміст цієї цитати. **Як** ви вважаєте, **які** уроки з подій Першої світової війни зміг здобути український національно-визвольний рух?*

12. «Ми українські поступовці, стоїмо на основі автономного устрою тих держав, з якими нас поєднала була історична доля; державу ми розуміємо як вільну спілку рівноправних та рівноцінних націй, серед яких не повинно бути ні гнобителів, ні гноблених. Отже, боролись ми і боротимемось за демократичну автономію України, гарантовану такою ж федерацією рівноправних народів, за цілковите забезпечення культурно-національних вартостей і політичних прав українського народу, за добрі способи йому самостійно розвиватися і поступоватись економічно, а єдиним простим шляхом до цього вважаємо націоналізування всіх форм приватного і громадського життя: школи, суди, церкви, адміністративних і громадських установ, органів самоврядування і таке інше».

З декларації «Наша позиція» Ради ТУП, грудень 1916 р.

*1) **Що** ви можете розповісти про час написання документа?*
*2) **Як** ви вважаєте, чому саме поступовці стали авторами документа такого змісту?*
*3) **Що** мали на меті поступовці, розробляючи цей документ?*
*4) **Спробуйте** сформулювати головне положення Декларації.*
*5) **Які** аргументи ви можете навести на спростування або підтвердження наведеної нижче характеристики?*
Поступовці були прибічниками:
– національно-територіальної автономії;
– культурно-національної автономії;

– незалежності України.

*6) **Висловіть** власну оцінку цього історичного документа.*

13. Українські партії Галичини в роки Першої світової війни висунули гасло незалежності для Наддніпрянської України, тим часом щодо західноукраїнських земель вони задовольнилися лише вимогою автономії в складі Австро-Угорщини.

***Як** ви можете пояснити цей факт? **Хто** з діячів українського національного руху підтримував це гасло?*

14. Аналізуючи політичну ситуацію, що склалася наприкінці 1916 р., М. Грушевський у такий спосіб сформулював своє бачення передумов Української революції:

«1. Період між двома революціями і Перша світова війна знаменувалися не згасанням українського руху, а його піднесенням;
2. Посилення антиукраїнських заходів царизму в роки війни спричинило до поширення, зокрема в західноукраїнських землях, стійких антиросійських настроїв;
3. Занепокоєння української громадськості з приводу підтримки Австро-Угорщиною польських змагань до відновлення їх власної держави, яка восени 1916 р. стала реальністю, сприяло активізації українських політичних сил у боротьбі за національну незалежність».

***Прокоментуйте** твердження М. Грушевського щодо передумов Української революції. **Визначте** особливості розвитку українського національного руху в Російській та Австро-Угорській імперіях у роки Першої світової війни.*

Тема 3

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ (березень 1917 – початок 1918 р.)

Українці прагнули в процесі революції віднайти самих себе, ... тобто стати повноцінною політичною нацією. Зробити цього без наявності власної державності (доба революції принесла тому нові вагомі докази) було неможливо.

Солдатенко В. Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920 рр.). – К., 1992.

§13 Лютнева демократична революція і Україна

1. *Ліквідація царського режиму і початок Української революції.*
2. *Утворення Центральної Ради. М. Грушевський.*
3. *Початок українізації армії.*

***Які** події обумовили створення Центральної Ради?*

1 На початку 1917 р. Петроград нагадував розворушений вулик. У мітингах і демонстраціях брали участь дедалі більше трудящих. Доведених до відчаю робітників підтримали солдати з 200-тисячного запасного контингенту, який чекав відправлення на фронт. Перебої з постачанням продуктів харчування стали тією іскрою, від якої спалахнула революційна пожежа. Сутички на вулицях північної столиці супроводжувалися жертвами як серед поліції, так і серед робітників. У зв'язку з тимчасовим припиненням діяльності Державної думи 27 лютого було створено її Тимчасовий комітет на чолі з М. Родзянком. Одночасно виникла Рада робітничих та солдатських депутатів. Так склалося *двовладдя*. 2 березня 1917 р. цар Микола II зрікся престолу. Влада перейшла до ***Тимчасового уряду*** на чолі з князем Г. Львовим, який мав діяти до скликання Установчих зборів.

Тимчасовий уряд проголосив політичні свободи слова: друку, право на зібрання та об'єднання, діяльність політичних партій. Влада на місцях перейшла до громадянських комітетів та губернських і повітових комісарів Тимчасового уряду. Перемога революції відкрила широкі можливості для легалізації діяльності різних політичних партій, створення

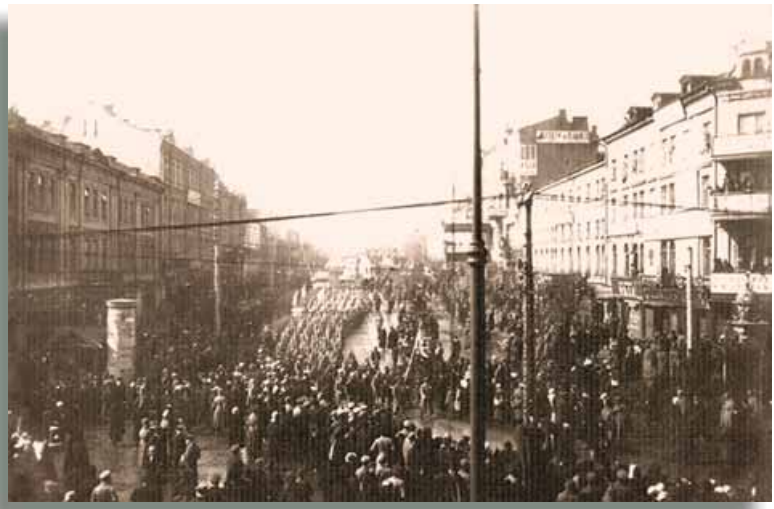

Одна з перших демонстрацій у Києві. Березень, 1917 р.

різноманітних громадських організацій, для активізації національно-визвольних процесів.

В Україні революція з початку березня набрала ознак національно-визвольного руху. Українські організації й ініціативні групи розгорнули масову діяльність у найбільших промислових центрах і навіть у столиці Російської імперії. Так, 15 березня відозвою «До українського громадянства, студентства, робітництва й українських офіцерів» заявив про себе Тимчасовий Український революційний комітет м. Петрограда. Через десять днів він підготував масову 20-тисячну маніфестацію в центрі Петрограда. Петроградські українські організації об'єдналися навколо створеної ними Української національної ради, яка згодом тісно співпрацювала з Українською Центральною Радою.

Хвиля національних зібрань (сходок, мітингів, маніфестацій) невдовзі прокотилася по Києву, Полтаві, Одесі, Катеринославі та інших містах, містечках і деяких селах. Учасники цих акцій поряд із загальнодемократичними висували й вимоги ліквідації національного гніту, рівноправності націй, вільного розвитку української мови та культури. Відновився вихід друком українських газет і журналів, творів художньої літератури, засновувалися та відновлювали діяльність культурно-освітні організації («Просвіти», клуби, народні будинки, бібліотеки, читальні, хорові та драматичні гуртки), було розгорнуто роботу щодо створення української школи.

2

Документи і матеріали

Звістка про падіння царського режиму досягла Києва 13 березня 1917 р. За кілька днів представники найголовніших установ і організацій міста утворили Виконавчий комітет, що мав утримувати порядок і діяти від імені Тимчасового уряду. Водночас осередком радикальних лівих стала Київська рада робітничих і солдатських депутатів. Але, на відміну від подій у Петрограді, у Києві на арену вийшла й третя дійова особа: 17 березня українці заснували власну організацію – Центральну Раду.

Субтельний О. Україна: історія. – К., 1996. – С. 425.

У другій половині дня 17 березня 1917 р. в українському клубі «Родина» відбулися збори, на яких були присутні представники кількох організацій. Після повідомлення С. Єфремова про «події останніх днів» розгорнулася дискусія, під час якої виникла думка про створення Центральної Ради як всеукраїнського керівного органу. Тут же було обрано ініціативну групу з десяти осіб. Але відносно принципу формування нової структури спалахнула кількаденна гостра полеміка.

Досвідчені поступовці розуміли, що спосіб формування представницького органу в майбутньому визначатиме його характер і спрямування. Отже, мова йшла про політичний вибір, про ціннісні орієнтири Центральної Ради – ліберально-демократичні чи соціал-демократичні.

У заснуванні Центральної Ради взяли участь представники різних суспільних верств і організацій: інтелігенція, військові, студенти, робітники, православне духовенство, члени Українського наукового товариства, Педагогічного товариства.

Тупівці були представлені Д. Дорошенком та В. Науменком, які обіймали посади заступника голови Ради, С. Єфремовим, Д. Матушевським, О. Волошиним; соціал-демократів репрезентували заступник голови Ради Д. Антонович, С. Веселовський, М. Вороний, М. Єремієв, І. Стешенко, В. Садовський. На посаду голови Центральної Ради було обрано ***М. Грушевського***. Така комбінація забезпечила на деякий час компроміс між різними політичними силами.

Персоналії

Грушевський Михайло (1866–1934)

Український історик, громадський і державний діяч; голова Центральної Ради (1917–1918). Народився в м. Холмі, виріс на Кавказі. Навчався в Тифліській гімназії, Київському університеті (історико-філологічний факультет). Працював в університеті під керівництвом В. Антоновича. Активний член київської Громади, голова Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка у Львові. З березня 1917 по квітень 1918 р. – голова Української Центральної Ради. Перший Президент УНР. Очоливши Центральну Раду, був глибоко переконаний, що нова українська державність має базуватися на принципах демократії і закону. Після її падіння М. Грушевський деякий час перебував у Кам'янці-Подільському, пізніше – у Празі, Відні, Женеві. У березні 1924 р. повернувся до Києва і розгорнув велику науково-організаційну роботу. 1929 р. обраний дійсним членом АН СРСР. Автор близько 2 тис. праць, зокрема багатотомної «Історії України-Руси», «Нарису історії українського народу», «Історії української літератури» та ін. Помер у Кисловодську 25 листопада 1934 р. Тіло Грушевського перевезено до Києва. Похований на Байковому кладовищі. Він належить до тих політиків, які сповна пізнали велич і насолоду тріумфу і гіркоту поразки...

Висловіть *власне судження щодо значення діяльності М. Грушевського.*

Серед перших документів Центральної Ради – привітання на адресу голови Тимчасового уряду Г. Львова й міністра юстиції О. Керенського, а також відозва «До Українського народу». «Впали вікові пута, – писалося у відозві. – Прийшла воля всьому пригніченому людові, всім поневоленим націям Росії. ... Уперше, Український тридцятип'ятимільйонний народе, ти будеш мати змогу сам за себе сказати, хто ти і як хочеш жити, як окрема нація». До скликання Установчих зборів Центральна Рада закликала «спокійно, але рішуче домагатися від нового уряду всіх прав», які повинен мати український народ.

Документи і матеріали

А в найближчім часі право на заведення рідної мови по всіх школах, од нижчих до вищих, по судах і всіх урядових інстанціях. З таким же спокоєм, але

рішуче, домагайся, народе, того ж права для української мови від пасторів церкви, земств і всіх неурядових інстанцій на Україні.

Народе Український!

Селяни, робітники, солдати, городяни,

духовенство і вся українська інтелігенція!

Додержуйте спокій: не дозволяйте собі ніяких вчинків, що руйнують лад в житті, але разом щиро й уперто беріться до роботи: до гуртування в політичні товариства, культурні і економічні спілки, складайте гроші на Український національний фонд і вибирайте своїх українських людей на всі місця – організуйтесь!

З першої відозви Центральної Ради // Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. У 2 т. – К., 1996. – Т. 1. – С. 38.

Саме організаційна робота стала найпримітнішою рисою початкового періоду Української революції. Після того як Тимчасовий уряд змінив царський адміністративний апарат (губернатори поступилися місцем губернським комісарам, а всі посади стали виборними), до місцевих органів влади прийшли представники революційних організацій. Київським губернським комісаром було призначено М. Суковкіна. Земські з'їзди обирали губернські виконавчі комітети. До Київського виконкому було обрано М. Грушевського, Д. Дорошенка, Х. Барановського, Д. Антоновича, В. Винниченка, А. Красовського, О. Степаненка.

Таким чином, навесні 1917 р. в Україні діяли три носії владних повноважень: представники Тимчасового уряду, Українська Центральна Рада й ради робітничих і солдатських депутатів. Подальше протистояння між ними визначило зміст та напрямок розвитку революційних подій в Україні.

3 У руслі демократичних перетворень найбільш революціонізованою частиною українського суспільства стало військо. Солдати, втомлені війною, були чутливі до агітації різних партій. Серед українських солдатів і офіцерів швидко поширювалися ідеї українізації військових частин і створення української армії. Провідна роль у цьому процесі належала не

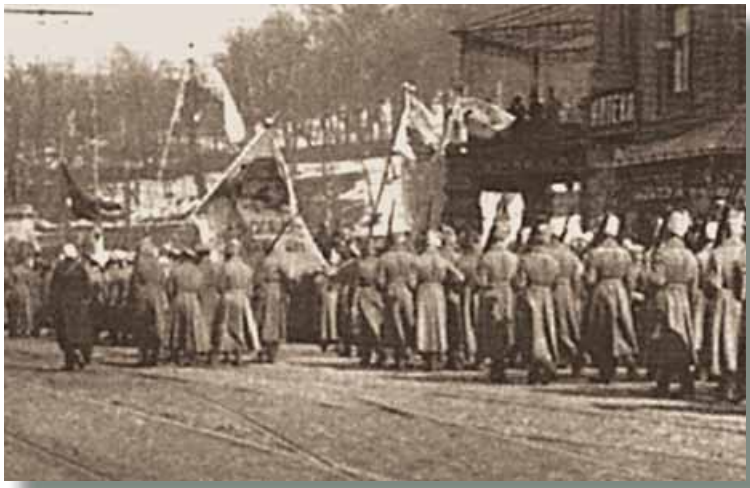

Полуботківці під час демонстрації, 16 березня 1917 р.

Центральній Раді, а самостійникам на чолі з М. Міхновським. Вони виступали за створення в Україні міцної регулярної армії. Лідери ж УЦР негативно ставилися до регулярних армій, вважаючи їх основою мілітаризму. За цих умов самостійники самочинно розпочали *українізацію війська*.

16 березня 1917 р. установчі збори Київського гарнізону постановили створити товариство «Український військовий клуб імені гетьмана Павла Полуботка». Було ухвалено рішення про негайну організацію власної національної армії, «без якої не можна й помислити про здобуття повної свободи України». Розпочалося формування українських добровільних полків. Перший назвали іменем Богдана Хмельницького. Полк складався з 16 сотень загальною чисельністю 3,5 тис. осіб. Для безпосереднього керування процесом організації військових частин було створено Український військовий організаційний комітет.

Волевиявлення солдатських мас продемонстрували всеукраїнські військові з'їзди. Перший з них відбувся 5–8 травня 1917 р. у Києві. Його делегати, одягнені в шинелі, рішуче виступили на підтримку Центральної Ради. У резолюції вони ухвалили: «вимагати від Тимчасового уряду й Ради солдатських та робітничих депутатів негайного проголошення особливим актом принципу національно-територіальної автономії України, якнайкращого забезпечення всіх національно-політичних прав українського народу і всього краю». При цьому з'їзд висловився за негайну реорганізацію армії за національно-територіальним принципом і потребу формування української національної армії. Для практичного втілення всіх рішень при Центральній Раді було утворено Український військовий генеральний комітет (УВГК) у складі 18 осіб. Головою комітету став *С. Петлюра*. За словами П. Христюка, з'їзд «зажадав, аби Центральна Рада негайно вжила рішучих заходів до здійснення даних їй Національним конгресом доручень, і обрав в допомогу майбутній делегації Центральної Ради до Петрограда свою спеціальну військову делегацію». Тверда позиція армії спонукала Центральну Раду до рішучіших кроків у відносинах з Тимчасовим урядом.

Прагнення до організації українських військових частин як запоруки успішного розвитку революції проявилося також у створенні місцевої оборони, що ґрунтувалася на козацьких традиціях і дістала назву *Вільного козацтва*.

Перші його підрозділи із селян старшого віку з'явилися в березні 1917 р. Поступово вільнокозацький рух поширився по всій Київщині, на Лівобережжі, Волині. У квітні відбувся з'їзд Вільного козацтва. У його ухвалах зазначалося, що Вільне козацтво зобов'язується «бути на варті волі та спокою в Україні».

Вільне козацтво визнавало лише владу Центральної Ради та її Генерального секретаріату.

Запитання і завдання

1. ***Позначте*** представників соціальних верств, які взяли участь у заснуванні Центральної Ради: а) селянство; б) робітники; в) інтелігенція; г) військові; д) православне духовенство; е) студенти.

2. «19 березня в Києві відбулася акція, що засвідчила піднесення українського руху». ***Доберіть*** факти на підтвердження або спростування цього висновку.
3. «... весною 1917 р. в Україні діяли три носії владних повноважень...». ***Назвіть*** їх. ***Як*** ви вважаєте, яке це мало значення для подальшого розвитку революційних подій в Україні?
4. Спираючись на документ, ***проаналізуйте*** зміст відозви «До Українського народу». ***Назвіть*** головні ідеї цього документа. ***Які*** ціннісні орієнтири – ліберально-демократичні чи соціал-демократичні – мала Центральна Рада?
5. «Найбільш революціонізованою частиною українського суспільства стало військо». ***Поясніть*** чому? У резолюції Всеукраїнського військового з'їзду проголошувалася вимога національно-територіальної автономії України. ***Прокоментуйте*** наведений факт. ***Висловіть*** своє бачення цієї проблеми.
6. ***Співвіднесіть*** назви політичних таборів і політичних партій. ***Визначте***, до якого табору входили наведені нижче політичні партії. Відповідь ***аргументуйте***.

Табори	*Партії*
а) національно-демократичний	Українська соціал-демократична робітнича партія
б) прибічників Тимчасового уряду	Українська партія соціалістів-революціонерів
в) монархічний	Українська партія соціалістів-федералістів
г) соціалістичний	Українська народна партія
	Українська демократично-хліборобська партія
	Конституційно-демократична партія
	Українська партія самостійників-соціалістів

§14 Проголошення автономії України

1. *Український рух у підросійській Україні навесні – на початку літа 1917 р.*
2. *Український національний конгрес.*
3. *І Універсал Центральної Ради.*
4. *Утворення Генерального секретаріату. В. Винниченко.*

Назвіть *головні події Української революції квітня–липня 1917 р.*

1 Революційні події сколихнули всі верстви суспільства в Україні. Кожна соціальна група дістала можливість заявити про свої вимоги та наміри в ході будівництва нової української держави.

Лідером українського руху традиційно залишалась інтелігенція. За етнічним складом найчисленнішою групою були українці, потім – росіяни, меншою мірою представлені євреї, поляки, німці, болгари та інші національності. За професійним складом переважали вчителі, далі йшли агрономи, лікарі, юристи, творча і науково-технічна інтелігенція.

У дореволюційний період провідну роль відігравало ліберально-демократичне крило інтелігенції, що домагалося національно-культурної автономії для України. Унаслідок революційних подій провідну роль у визвольному русі стали відігравати політичні сили соціал-демократичної орієнта-

ції. Це було об'єктивним процесом, оскільки платформи лівих партій відбивали настрої широких мас, розбуджених подихом великих перетворень. Із цього приводу М. Скрипник писав: «Взагалі інтелігенція – особливо сільська, дрібна інтелігенція, а також селянство і міщанство, досить широкі верстви навіть робочих – вся ця більшість місцевого населення України з перших же кроків революції була під все більш зростаючим впливом різних партій соціал-патріотизму української фарби. Національне пригнічення, проведене жорстокою рукою царату... ставило до порядку денного питання національне».

На політичній арені активно діяли нові політичні партії: *Українська соціал-демократична робітнича партія* (УСДРП) під проводом В. Винниченка, Д. Антоновича, М. Порша, С. Петлюри; *Українська партія соціалістів-революціонерів* (УПСР), керівниками якої були переважно студенти: М. Ковалевський, Л. Ковалів, П. Христюк, В. Залізняк, М. Шраг, О. Севрюк. Повністю залежала від проводу УПСР *Українська селянська спілка*. Ці політичні організації обстоювали національні питання й виступали за автономію України. *Українська партія соціалістів-федералістів* (УПСФ) оформилася в червні 1917 р. з колишніх членів Української демократично-радикальної партії та Товариства українських поступовців, які у квітні перетворилися на Союз українських автономістів-федералістів, а з вересня – на УПСФ. Як партія української інтелігенції з досвідом дореволюційної боротьби, вона відстоювала ліберально-демократичні принципи. Головою УПСФ був С. Єфремов, а до керівних її членів належали А. Ніковський, І. Шраг, О. Лотоцький, В. Біднов, В. Прокопович, М. Кушнір, С. Шелухин. Самі ці політичні сили стали основою Центральної Ради й відіграли важливу роль у її зміцненні та визначенні основних напрямів діяльності.

Українська демократично-хліборобська партія (УДХП), яка виникла наприкінці весни – на початку літа 1917 р., мала консервативне спрямування. Її засновниками виступили М. Боярський, С. Шемет, В. Шкляр, В. Чигрин, І. Корнієнко, М. Макаренко. В основних положеннях програми партії передбачалося досягнення суверенності українського народу, формування провідної верстви з державницькою свідомістю, розроблення демократичного проекту державного устрою. Партія відстоювала також ідею створення єдиного національного фронту для розбудови української держави.

Свято Свободи: мітинг на Софійській площі в Києві. 19 березня 1917 р.

Разом з українськими організаціями на авансцену політичного життя вийшли ради робітничих і солдатських депутатів, які поступово перетворилися на осередки впливу ліворадикальних партій (більшовиків, есерів, меншовиків, бундівців).

Великою акцією, що засвідчила піднесення українського руху, стала 100-тисячна маніфестація, організована Центральною Радою в Києві 19 березня 1917 р. На вулиці міста під національними прапорами та із самостійницькими гаслами вийшли солдати, студенти, робітники і службовці. На майдані міської ради М. Грушевський виголосив промову, в якій закликав боротися за автономію України. Учасники маніфестації присягнули на вірність ідеалам українського народу. На хвилі піднесення національного руху його керівники в середині березня вирішили скликати *Український національний конгрес*.

2 Центральна Рада інтенсивно вирішувала організаційні питання, пов'язані зі скликанням Всеукраїнського національного конгресу. В оголошенні повідомлялося: «В Києві 6–7 квітня... збереться Український національний з'їзд. Представників мають прислати всі українські організації – політичні, культурні, професійні, територіальні, які приймають домагання широкої національно-територіальної автономії України і всієї повноти політичного і культурного українського життя...». В оголошенні подавалися норми представництва на з'їзді та його порядок денний.

Багато зусиль до підготовки конгресу доклав М. Грушевський. Орган Центральної Ради «Нова Рада» опублікувала на своїх шпальтах 10 його статей, які готували громадську думку до сприйняття завдань, що стояли перед народом України на переломному етапі її історії. У статті «Всеукраїнський з'їзд» М. Грушевський виклав суть концепції та етапів державотворення. Центральним завданням з'їзду він вважав розв'язання організаційних питань.

«Центральна Рада, створена в Києві з представників усіх київських організованих українських верств і доповнена делегатами організацій позакиївських, уже тепер, в своїм тимчасовім складі, являється признаним усім свідомим українством центральним українським урядом, – зазначалося у статті. – З'їзд має дати йому останню форму, вибирати в постійнім уже складі... одним словом, привести в систему і порядок всеукраїнську національну організацію».

Таким чином, конгрес-з'їзд вважав важливим етапом перехід від української національної до територіальної організації. Наступним кроком мало стати сформування всеукраїнського органу, до складу якого увійшли б представники «не тільки від українського народу, а й від усіх народностей української землі – української більшості і неукраїнських меншостей». Саме такий орган у вигляді ради чи комітету повинен був скликати організаційні збори для обґрунтування автономного статусу України, розробити його проект та подати на обговорення і затвердження.

Український національний конгрес відкрився 6 квітня 1917 р. в залі Купецького зібрання (нині – будинок Національної філармонії у Києві). Загальна чисельність його делегатів становила 1500 осіб.

На відкритті форуму з привітальним словом виступив М. Грушевський. За його пропозицією було обрано президію з'їзду в складі: С. Єрастов – голова, представники Петроградського гарнізону Овдієнко й Гайдай – заступники голови, представники від українського війська – полковник Глинський, солдат Колос, від селянства – Х. Барановський та С. Єфремов, від робітників – В. Винниченко, від інтелігенції – О. Ле-

Всеукраїнський національний конгрес.
Учасники сходяться до зали засідань. Квітень, 1917 р.

вицький і Ф. Штейнгель, від духовенства – П. Погорілко. Почесним головою з'їзду обрали М. Грушевського.

У резолюціях першого дня роботи конгресу втілювалося прагнення делегатів забезпечити національно-територіальну автономію України у складі федеративної й демократичної Російської республіки при забезпеченні прав національних меншин в Україні і таких самих прав української меншини в Росії.

У резолюціях, ухвалених 7 квітня, зазначалося: до скликання Установчих зборів, які санкціонують повний лад у Росії та Україні, український народ «в порозумінні з меншими народностями України має негайно творити підстави її автономного життя...».

8 квітня відбулися вибори Центральної Ради. Головою було обрано М. Грушевського, заступниками – В. Винниченка, С. Єфремова, членами – 118 делегатів. До новоутвореного Комітету Центральної Ради (пізніше він дістав назву Мала Рада) увійшли 20 осіб, зокрема Х. Крижанівський, Х. Барановський, А. Ніковський, Л. Старицька-Черняхівська, П. Христюк й інші.

Центральна Рада дістала право кооптувати[1] до свого складу нових членів. Спочатку до неї ввійшли обранці всеукраїнських селянського, військового і робітничого з'їздів, а пізніше – представники національних меншин. У серпні 1917 р. в Раді налічувалося 798 членів. Але в повному складі цей орган збирався тільки на сесії, а між ними всю роботу здійснював Виконавчий комітет. Оцінюючи наслідки Українського конгре-

[1] Кооптувати – ввести до складу якого-небудь виборного колегіального органу нових членів (або кандидатів) за його власним рішенням, без проведення додаткових виборів.

су, В. Винниченко писав, що то був перший крок «відродження нації по шляху державності. Будучи одночасно сильним і організуючим і агітаційним засобом, він став першим, підготовчим етапом у створенні як ідеї української держави, так і в частковому переведенні її в життя». Відтоді Центральна Рада стала «представницьким, законним (по законам революційного часу) органом усієї української демократії...».

3 Революційні події сколихнули українське суспільство, активізували громадське життя в місті й на селі. В усіх губерніях України організовували національні школи, клуби «Просвіти», видавали газети українською мовою. Численні селянські, військові та інші з'їзди ухвалювали резолюції про підтримку Української Центральної Ради (УЦР), вимагали автономії для України і скликання Установчих зборів. Значну роль в організації національного життя відігравали земства.

У середині травня 1917 р. до російської столиці прибули посланці Української Центральної Ради на чолі з В. Винниченком та С. Єфремовим.

Персоналії

Єфремов Сергій (1876–1939)

Український учений-літературознавець, публіцист, громадсько-політичний діяч. Один із фундаторів ТУП, організаторів Центральної Ради. Критично ставився до ідеології, політики та діяльності більшовиків. Справою його життя була розробка власної концепції української державності, національної освіти та культури. У квітні 1930 р. засуджений у сфабрикованій ДПУ (Державним політичним управлінням УСРР) «справі» «Спілки визволення України». Помер 10 березня 1939 р. в одному з таборів ГУЛАГу. Посмертно реабілітований (1989).

Намагаючись необережними діями не викликати негативної реакції Тимчасового уряду на вимоги автономії України, делегація все ж привезла із собою наказ від УЦР, проекти декларацій Тимчасового уряду в справі автономії України про утворення Крайової ради й Крайового комісаріату. Негативне ставлення Тимчасового уряду та Петроградської ради робітничих депутатів до цих вимог підштовхнуло керівництво УЦР до перегляду тактики у взаєминах із центром. Результатом поїздки української делегації став перехід до практичних кроків у напрямі набуття Україною автономного статусу.

Тим часом у Києві відбувся Всеукраїнський з'їзд, який фактично примусив Центральну Раду підготувати відповідний документ, який у концентрованому вигляді містив би вимоги широких верств українського народу.

10 червня 1917 р. на II Всеукраїнському військовому з'їзді В. Винниченко зачитав текст ***I Універсалу УЦР***. 2,5 тис. одягнених у військову форму

вчорашніх робітників і селян із захопленням сприйняли всі положення цього історичного документа.

Документи і матеріали

Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою Російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Вкраїні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські збори. Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки наші Українські збори.

І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо сей Універсал до всього нашого народу і оповіщаємо: однині самі будемо творити наше життя.

З І Універсалу УЦР // Хрестоматія з новітньої історії України. 1917–1945. – К., 1998. – С.43.

Оприлюднення І Універсалу викликало сплеск ентузіазму в українських колах. За словами М. Грушевського, перша половина червня стала «апогеєм українського руху». Тимчасовий уряд і переважна частина російських політичних сил негативно сприйняли цей документ. Лідер кадетів П. Мілюков оцінив проголошення Універсалу як «великий злочин». Більшовицька партія визнавала право пригноблених народів на самовизначення й утворення самостійних держав, але ставила долю нації у залежність від інтересів боротьби пролетаріату. Тому в цілому більшовицькі організації в Україні не поділяли прагнень до утворення української держави. А секретар Київського більшовицького комітету Г. П'ятаков прямо заявляв, що «підтримувати українців нам не припадає, бо для пролетаріату цей рух невигідний».

Перший склад Генерального секретаріату Центральної Ради, 1917 р. На фото (зліва направо): сидять – Іван Стешенко, Христофор Барановський, Володимир Винниченко, Сергій Єфремов, Симон Петлюра. Стоять – Павло Христюк, Микола Стасюк, Борис Мартос. Зверху – Валентин Садовський

4 Після оприлюднення І Універсалу настав час для практичних кроків. 15 червня Комітет Центральної Ради ухвалив рішення про організацію *Генерального секретаріату* – першого українського уряду. До його складу увійшли: голова та генеральний секретар внутрішніх справ – В. Винниченко, генеральний писар – П. Христюк, генеральні секретарі: фінансових справ – Х. Барановський, міжнаціональних – С. Єфремов, продовольчих – М. Стасюк, земельних – Б. Мартос, військових – С. Петлюра, судових – В. Садовський. П'ята сесія УЦР затвердила це рішення, доповнивши склад генеральним секретарем у справах освіти І. Стешенком.

Персоналії

Винниченко Володимир (1880–1951)

Український політичний діяч, письменник. Народився в м. Єлисаветграді Херсонської губернії в робітничо-селянській родині. Здобув юридичну освіту. Від 1901 р. займався революційною діяльністю, за яку неодноразово був заарештований. Декілька разів емігрував. Після Лютневої революції 1917 р. повернувся до України і взявся до активної політичної роботи. Перший голова Генерального секретаріату УЦР, голова Директорії. Автор майже всіх декларацій і законодавчих актів УНР. 1919 р. емігрував до Відня, де завершив написання тритомного мемуарно-публіцистичного твору «Відродження нації». 1920 р. повернувся в Україну. Спроби співпрацювати з більшовиками закінчилися невдало. Із середини 20-х років XX ст. оселився у Франції. Присвятив себе літературній і публіцистичній діяльності. Написав 14 романів, понад десяток п'єс, більше ста оповідань. Займався живописом. Його пензлю належить близько ста полотен. Помер 6 березня 1951 р. у містечку Мужен. Заповідав: «Стійте всіма силами за Україну».

Запитання і завдання

1. Без історичних постатей М. Грушевського і В. Винниченка неможливо уявити добу Української революції. ***Схарактеризуйте*** їхню діяльність.
2. Використовуючи план відповіді, ***розкажіть*** про Український національний конгрес.
   а) Де й коли відбувся? б) Хто брав участь?
   в) Які розглядав питання? г) Які приймав рішення?
3. ***Вкажіть*** головні ознаки терміна «автономія».
4. «Центральна Рада, – писав В. Винниченко... – з виконавчого органу поєднаних партійних і громадських груп, яким вона була з початку революції, ... стала вищим і не тільки виконавчим, але й законодавчим органом всього організованого українського народу». ***Доберіть*** факти на підтвердження або спростування цього вислову.

5. І Універсал. Спираючись на документ на с. 114, ***поясніть***, у чому полягає історичне значення цього законодавчого акта. ***Дайте*** власну оцінку І Універсалу Центральної Ради.
6. ***Складіть*** історичний портрет представника українського визвольного руху доби Української революції.

§15 ІІ Універсал

1. *Угода Центральної Ради і Тимчасового уряду.*
2. *Виступ полуботківців та його розгром.*
3. *Наступ антиукраїнських сил.*

Якими подіями було викликано проголошення ІІ Універсалу?

1 Тяжке становище в країні, яке дедалі погіршувалося, масові демонстрації 18 червня в Петрограді й інших містах, невдалий наступ на Південно-Західному фронті змусили Тимчасовий уряд шукати угоди з Центральною Радою. У Петрограді непокоїлися з приводу подій в Україні, й уряд, пообіцявши забезпечити права її народу в місцевому управлінні та самоуправлінні, звернувся із закликом до Центральної Ради не відриватися від єдиної батьківщини і не розколювати армію. Однак марність подібних відозв стала настільки очевидною, що 29 червня до Києва прибула російська делегація на чолі з міністрами О. Керенським, І. Церетелі та М. Терещенком для переговорів. Платформою для перемовин представники Тимчасового уряду обрали тезу про те, що Центральна Рада має відкласти остаточне розв'язання питання про статус України до Установчих зборів, а до того часу лише «готуватиме автономний устрій». Кошти на організацію управління краєм представники петроградського уряду обіцяли виділити в тому разі, якщо державні структури підпорядковуватимуться Петрограду.

Подібні положення містила й постанова Тимчасового уряду про затвердження Генерального секретаріату, надіслана до Києва 3 липня 1917 р. після завершення переговорів. Цим документом закріплювалося становище «вищого органу для керування крайовими справами на Україні». Склад українського уряду мав затверджувати Тимчасовий уряд. Петроград не заперечував проти створення українських військових частин, однак стояв на тому, щоб зберігалась єдність командування, дотримувався мобілізаційний план, а українські національні формування вчасно відбували на фронт. Переговори на деякий час зняли напругу у відносинах УЦР з правлячими колами в Петрограді.

3 липня 1917 р. Центральна Рада проголосила свій ***ІІ Універсал***, яким підтверджувалась єдність дій з Тимчасовим урядом.

Документи і матеріали

Громадяни землі Української!

Временное Правительство, стоячи на стороні завойованої народом волі, визначаючи за кожним народом право на самовизначення і відносячи остаточне встановлення форми його до Учредительного Собрания, – простягає руку представникам Української демократії – Центральній Раді – і закликає в згоді з ним творити нове життя України на добро всій революційній Росії.

Вважаючи, що утворення краєвого органу Временного Правительства на Україні забезпечує бажане наближення управління краєм до потреби місцевої людності в можливих до Учредительного Зібрання межах, визнаючи, що доля всіх народів Росії міцно зв'язана з загальними здобутками революції, ми рішуче ставимося проти замірів самовільного здійснення автономії до Всеросійського Учредительного Собранія.

З II Універсалу // Хрестоматія з новітньої історії. 1917–1945. – С. 38–39.

УЦР брала на себе зобов'язання поповнити свій склад представниками національних меншин, щоб стати «єдиним найвищим органом революційної демократії України, який буде представляти інтереси всієї людності нашого краю». В Універсалі вказувалося, що Центральна Рада «підготовлятиме проекти законів про автономний устрій України для внесення їх на затвердження Установчих зборів». УЦР виступала проти «самовільного здійснення автономії України до часу їх скликання». У документі також ішлося про намір мати своїх представників при кабінеті військового міністра, Генеральному штабі та Верховному головнокомандувачу, які мали брати участь у комплектуванні українських військових підрозділів.

Угода Центральної Ради з Тимчасовим урядом свідчила про те, що обидві сторони пішли на взаємні поступки.

Документи і матеріали

... Центральна Рада сплатила за порозуміння з Тимчасовим урядом невиправдано високу ціну. ...відмовилася від певної свободи дій, запевняючи, що вона настроєна рішуче «проти замірів самовільного здійснення автономії України» до скликання Установчих зборів... Центральна Рада віддала російському урядові право затвердження членів Генерального секретаріату, яке попередньо належало їй. Одне слово, у політичному розумінні це був крок назад у розвитку української революції.

Гунчак Т . Україна: перша половина XX століття. Нариси політичної історії. – С. 97.

② Намагання керівників Центральної Ради досягти порозуміння з Тимчасовим урядом і угода з ним викликали обурення серед частини діячів українського національного руху, які обстоювали самостійність України. Лідером самостійників був М. Міхновський. До їх числа належали голова Братства самостійників В. Отаманівський, члени Військового клубу ім. гетьмана Павла Полуботка М. Шаповал та ін. Самостійники вирішили підняти збройний виступ, унаслідок якого всю владу в Києві, а потім і в усій Україні передати Центральній Раді.

Переворот мали здійснити українські військові частини, насамперед 2-й український полк ім. П. Полуботка («полуботківці»), що тільки-но формувався. Полковий комітет розробив програму виступу під назвою «План робіт 2-го Українського полку ім. П. Полуботка з 3 (16) на 4 (17) липня 1917 року», яким передбачалося захоплення основних установ Києва. Полуботківці підготували також звернення до громадськості, в якому зазначалося: «Розглядаючи сучасне становище народів, які населяють Росію, ми бачимо, що український народ не має тих прав, яких домагається кожна окрема нація і які мають належати кожному окремому народу. Висунутий Російською революцією лозунг самовизначення народів залишається лише на папері. Ми, українці-козаки, що зібрались в Києві, не хочемо мати свободи лише на папері або півсвободи. Після проголошення першого Універсалу (другого ми не визнаємо), ми приступаємо до заведення порядку на Україні... Визнаючи Українську Центральну Раду за свій найвищий уряд, ми поки що виганяємо зрадників з України без її відома. Коли ми все опануємо силою, тоді цілком підпорядкуємось Українській Центральній Раді. Тоді вона повинна буде порядкувати як у Києві, так і на всій Україні як у своїй хаті...».

Виступ розпочався в ніч із 4 на 5 липня. Солдати-полуботківці виступили з Сирецьких таборів, зайняли казарми 1-го запасного полку, забрали там зброю та вирушили до міста. Проте командир богданівців полковник Ю. Капкан, який обіцяв узяти участь у виступі, вирішив використати свій полк для приборкання полуботківців. Коли він вивів солдат з казарм, частина богданівців приєдналася до полуботківців. Повстанці почали займати найважливіші установи Києва та вчиняти погроми. У місті почалася паніка. Підійшовши до будинку Центральної Ради, повсталі вигукували «Слава Центральній Раді!». Сама ж Центральна Рада 5 липня скликала термінову нараду Генерального секретаріату, на якій був присутній і представник повстанців. Було досягнуто згоди щодо при-

Мітинг самостійників у Києві. Літо, 1917 р.

пинення конфлікту беззбройними засобами. М. Грушевський та інші керівники УЦР засудили дії полуботківців, однак виступали за мирне розв'язання проблеми. Із цією метою вони розпочали переговори з повстанцями. Коли переговори добігали кінця, приїхав генерал Л. Кондратович (очолював штаб для роззброєння повстанців). Він повідомив, що командувач Київського військового округу полковник К. Оберучев дав розпорядження вжити проти полуботківців найрішучіших заходів і направив для цього війська.

В. Винниченко і Л. Кондратович негайно поїхали до К. Обручева з проханням не застосовувати зброї. Проте полковник відмовився скасувати свій наказ. Повстанці були роззброєні й відправлені на Румунський фронт. Частину з них було заарештовано та передано російським судовим властям. Хоча УЦР домоглася відправки полку ім. гетьмана Павла Полуботка як єдиного цілого, фактично вона сприяла придушенню його виступу. Очевидці зауважували: «Залишаючи Київ вони (полуботківці) посилали прокляття Центральній Раді і обіцяли допомогти більшовикам у боротьбі з Тимчасовим Урядом, якщо це знадобиться...».

3 Після липневих подій 1917 р. у Києві прибічники єдності й неподільності Росії розгорнули відкритий наступ проти національно-визвольного руху, зокрема проти українства. У Києві й інших містах вийшли на поверхню організації та товариства, які відверто виступали проти автономії України. Російський есер полковник К. Оберучев стягував до Києва контрреволюційно настроєні військові частини. Зокрема, до міста були введені полки донських козаків і кірасирів, яких і використали для розгрому українізованих частин. 26 липня, коли з київського вокзалу на фронт виїжджав Перший український полк ім. Богдана Хмельницького, за наказом командування кірасири відкрили кулеметний вогонь по ешелону. Було вбито 16 і поранено 30 осіб. Коли поїзд зупинився, на нього налетіли донці та кірасири й обеззброїли богданівців.

Запитання і завдання

1. ***Назвіть*** головні ідеї а) I Універсалу; б) II Універсалу.
2. Використовуючи тексти Універсалів з § 14 та 15, ***простежте*** за зміною у відносинах між Україною і Росією.
3. ***Порівняйте*** I та II Універсали. У ***чому*** полягала різниця між їхніми положеннями?
4. ***Поясніть***, як відбувався державотворчий процес в Україні у червні–липні 1917 р.?
5. Чи ***поділяєте*** ви думку історика Т. Гунчака, що проголошення II Універсалу «у політичному розумінні це був крок назад у розвитку української революції»? ***Висловіть*** власну оцінку цього документа Центральної Ради.
6. «Намагання керівників Центральної Ради досягти порозуміння з Тимчасовим урядом і угода з ним викликали обурення серед частини діячів українського національного руху, що обстоювали самостійність України». ***Наведіть*** аргументи на підтримку або проти цього твердження.

§16 Наростання політичної боротьби в Україні в липні–жовтні 1917 р.

1. *Інструкція Тимчасового уряду.*
2. *Прорахунки УЦР.*
3. *Загострення конфлікту з Тимчасовим урядом.*
4. *Погіршення соціально-економічного становища. Корніловський заколот.*
5. *З'їзд народів у Києві.*
6. *З'їзд Вільного козацтва в Чигирині.*

Висловіть *судження щодо подій липня–жовтня 1917 р.*

1 У руслі домовленостей, досягнутих на переговорах з петроградською урядовою делегацією, Мала Рада на засіданні 16 липня 1917 р. прийняла «Статут Генерального секретаріату». Згідно зі «Статутом» Генеральний секретаріат формувався Центральною Радою, відповідав перед нею, але затверджувався Тимчасовим урядом. При петроградському уряді мав бути статс-секретар у справах України, який призначався за погодженням із Центральною Радою. Генеральний секретаріат повинен був передавати на затвердження Тимчасового уряду законопроекти та фінансові обрахунки видатків на потреби України, розглянуті й затверджені Центральною Радою. Усі урядові установи в Україні були підпорядковані Генеральному секретаріату, що встановлював, які органи і в яких межах та випадках могли зноситися безпосередньо з Тимчасовим урядом. Усі невиборні посади урядовців в Україні заміщувалися Генеральним секретаріатом.

З погляду авторів «Статуту», цей документ закріплював баланс українських і російських інтересів. Однак у Петрограді з цього приводу існувала інша думка. Слід узяти до уваги, що результати київських переговорів стали причиною урядової кризи, внаслідок чого міністри-кадети, заперечуючи узгоджений варіант взаємин з українськими владними структурами, вийшли зі складу Тимчасового уряду. О. Керенському довелося формувати новий коаліційний уряд, у якому не знайшлося місця для головного прихильника досягнутих у Києві умов – М. Церетелі.

Петроградська урядова комісія не погодилася визнати «Статут», замінивши його «Тимчасовою інструкцією Генеральному секретаріату». Ігноруючи результати попередніх переговорів, російське керівництво фактично звело нанівець роль Центральної Ради як всеукраїнського народнопредставницького інституту, а Генерального секретаріату – як вищого органу виконавчої влади в Україні. Вплив останнього обмежувався 5 губерніями з 9 (Київською, Волинською, Подільською, Полтавською й частково Чернігівською). З його компетенції вилучалися військові, судові, продовольчі справи, шляхи сполучення, пошта й телеграф, право призначення державних посадових осіб. Тимчасовий уряд міг здійснювати зв'язки з місцевими органами влади в Україні, оминаючи Генеральний секретаріат. Усі ініціативи українського виконавчого органу мали за-

Українська революція 1917–1918 рр.
Українська державність 1918–1921 рр.

- Кордони Української Народної Республіки в листопаді 1917 р.
- Наступ більшовицьких армій на Україну під час першої (грудень 1917–травень 1918 рр.), другої (грудень 1918–червень 1919 рр.) і третьої (жовтень 1919–березень 1920 рр.) українсько-радянських війн
- Донецько-Криворізька республіка в січні–березні 1918 р.
- Межа територій, переданих УНР за Брестським миром 9 лютого 1918 р.
- Територія, контрольована урядом УНР на 18 лютого 1918 р.
- Демаркаційна лінія, встановлена по завершенні воєнних дій у травні 1918 р.
- Територія Західноукраїнської Народної Республіки, проголошеної в листопаді 1918 р. (22 січня 1919 р. об'єднана з УНР)
- Українські території, зайняті Червоною армією станом на початок травня 1919 р. (після другого наступу)
- Територія, контрольована Директорією УНР у травні 1919 р.
- Межа просування польських військ наприкінці травня 1919 р.
- Райони, зайняті Українською галицькою армією під час Чортківської офензиви в червні 1919 р.
- Райони, зайняті військами УНР після наступу в липні–серпні 1919 р.
- Території, контрольовані білогвардійцями в 1918–1920 рр.
- Межа просування Добровольчої армії генерала А. Денікіна на початку листопада 1919 р.
- Територія, що залишилася під контролем українських військ станом на початок лютого 1920 р. (після третього наступу Червоної армії і поразки Денікіна)
- Межа просування польських військ у квітні 1920 р. (перед початком радянсько-польської війни)
- Межа територій, зайнятих польськими військами станом на 15 травня
- Західний рубіж, досягнутий Червоною армією на 15 серпня 1920 р. (від початку контрнаступу в травні до поразки під Варшавою)
- Межа просування Російської армії барона П. Врангеля на початку жовтня 1920 р.
- Польсько-радянський кордон, встановлений Ризьким миром 18 березня 1921 р.

тверджуватися в Петрограді, як і кандидати на посади генеральних секретарів, пропоновані Центральною Радою.

«Інструкція» викликала обурення в українських колах. У Центральній Раді її підтримали тільки представники кадетів. Українські есери вимагали відкинути «Інструкцію» та явочним порядком впроваджувати в життя «Статут». Проте демонстративна конфронтація з Тимчасовим урядом могла б, за словами М. Грушевського, перетворити Центральну Раду на «нелегальну організацію». Тому голова УЦР закликав зберігати розсудливість і не дозволити себе спровокувати на поспішні, непродумані дії. Українські соціал-демократи запропонували засудити дії офіційного Петрограда як недемократичні, імперіалістичні, але залишити простір для маневру й можливість для досягнення компромісів. Шості загальні збори УЦР, майже повністю присвячені обговоренню ситуації, що склалася, прийняли пропозицію соціал-демократичної фракції. Центральна Рада проголосувала за резолюцію, яка не відкидала, але й не ухвалювала «Тимчасової інструкції». У ній наголошувалося, що остання «цілком не відповідає потребам і бажанням не тільки українського народу, а й національних меншин, які живуть на Україні».

2 Маючи значні здобутки в національному державотворенні, Центральна Рада припустилася низки суттєвих помилок і прорахунків. До її складу входили представники різноманітних партій та об'єднань, які нерідко мали протилежні політичні погляди. Особливо відчутно це виявилося в ході так званої *міністерської кризи*, коли міжпартійні та особисті суперечності викликали майже місячний параліч у роботі Генерального секретаріату. У першій половини серпня В. Винниченко двічі подавав у відставку, відтак новий склад цього органу було запропоновано сформувати Д. Дорошенку. Ця кандидатура позитивно сприймалася також російським урядом, який пов'язував з ним сподівання, що в українському питанні більше не виникатиме загострень. Однак коли 18 серпня 1917 р. Д. Дорошенко відмовився від керівництва Генеральним секретаріатом, до справ знову повернувся В. Винниченко. 21 серпня Мала Рада прийняла запропонований ним список членів Генерального секретаріату, а 1 вересня 1917 р. Тимчасовий уряд затвердив його.

Керівництво УЦР виявляло нерішучість і непослідовність у здійсненні основних соціально-економічних перетворень, у питаннях розбудови власної боєздатної армії. Послаблювала її позиції й відсутність чіткої зовнішньої політики у відстоюванні національних інтересів.

3 Останній конфлікт між Тимчасовим урядом і Центральною Радою ледь не спричинив фатальних наслідків. Під час обговорення «Інструкції» на шостих загальних зборах УЦР фракція українських есерів внесла пропозицію про підготовку та скликання Всеукраїнських Установчих зборів. Хоча ця ідея знайшла широку підтримку в Малій Раді й Генеральному секретаріаті, Тимчасовий уряд розцінив це як антидержавний крок. Міністр юстиції П. Малянтович наказав прокуророві київської судової палати негайно розпочати слідство з метою притягнення В. Винниченка та інших генеральних секретарів до кримінальної відповідальності. Керівника Генерального секретаріату викликали до Петрограда для пояснень. Центральна Рада опинилася під загрозою розпуску. Однак жовтневі

події в північній столиці відкрили нову сторінку в історії революції. Підсумок цього етапу Української революції підбив В. Винниченко.

Документи і матеріали

Найголовніщий, найважніщий здобуток усієї нашої боротьби за цей період: ідею української державності було затверджено, зреалізовано, введено в життя. Яка б ні була та Інструкція, які б обмеження й перепони вона ні ставила, а все ж таки це була Конституція автономної України, це був державний правосильний акт, це був історичний, великої ваги факт, який провів виразну, чітку лінію в відносинах України й Росії.

Це найкращий період у боротьбі за відродження нашої нації. Революційний, одважний, повний віри, натхнення, ентузіазму.

В. Винниченко. Відродження нації (репринтне відтворення 1920 р.). – В 3 ч. – Ч. 1. – К., 1990. – С. 345–346.

Переоцінка реальних революційних здобутків у той час, очевидно, пояснюється тим, що діячі УЦР та Генерального секретаріату і не намагалися підняти планку політичних вимог вище. Врешті-решт доводилося задовольнятися тим, що дозволяли обставини.

4 На літо – початок осені 1917 р. господарство виснаженої чотирирічною війною Російської імперії перебувало в глибокому занепаді. Необхідність фінансування війни призводила до зростання *інфляції* (випуск паперових грошей, не забезпечених золотом). У зв'язку з цим посилювався податковий тиск на населення. Особливо обтяжливим було підвищення цін на товари повсякденного попиту.

З весни 1917 р. численні страйки робітників спричиняли простої підприємств. Як результат – чимало з них тимчасово чи назавжди було закрито, зростало безробіття. Погіршилися й побутові умови городян: безперервно зростали ціни на харчі, підвищилися тарифи на транспорт і комунальні послуги, гостро постала проблема браку житла. Селянство розорювалося. З фронту тікали дезертири. Усе це посилювало невдоволення правлячим режимом і збільшувало соціальну напруженість.

Неспроможність Тимчасового уряду навести лад на фронті та в тилу не влаштовувала значну частину консервативних сил (поміщиків, буржуазії, генералітету, офіцерства та ін.). Вони вирішили повалити Тимчасовий уряд і встановити військову диктатуру. Центром змови стала ставка Верховного головнокомандувача російської армії генерала *Л. Корнілова*.

Генерал Лавр Корнілов

У реалізації своїх планів він сподівався на допомогу військових сил Південно-Західного та Румунського фронтів і штабів Київського й Одеського військових округів. За його наказом 7 вересня 1917 р. 3-й кінний корпус та інші формування під командуванням генерала Кримова рушили на Петроград. 8 вересня Л. Корнілова було оголошено заколотником і усунуто з посади. Наступного дня революційні сили столиці створили Комітет народної боротьби з контрреволюцією. За цим прикла-

дом подібні організації створювалися й в інших місцевостях. В Україні 10 вересня при Генеральному секретаріаті було утворено Особливий комітет охорони революції й видано відозву до населення про боротьбу з контрреволюцією.

Під керівництвом комітетів робітники й солдати контролювали рух ешелонів, ізольовували й знешкоджували осередки заколотників. Активну участь у цій боротьбі взяли солдати Житомира та Бердичева, де знаходився штаб Південно-Західного фронту. Завдяки їхнім діям придушено спробу надіслати сили на допомогу Корнілову. Рух контрреволюційних військ на Петроград було зупинено. 14 вересня колишнього головнокомандувача і його прихильників заарештовано.

Корніловський заколот і його ліквідація сприяли зменшенню авторитету Тимчасового уряду та посиленню в масах впливу більшовиків.

5 Однією з помітних подій періоду діяльності Центральної Ради став з'їзд представників народів і областей колишньої Російської імперії (вересень 1917 р.). До Києва прибули поляки, білоруси, буряти, грузини, донські козаки, євреї, естонці, латиші, литовці, молдавани, татари і, звісно, українці – усього 93 особи. Тимчасовий уряд репрезентував письменник-кадет українського походження М. Славинський.

Цей форум, під почесним головуванням М. Грушевського, ухвалив підсумкову резолюцію «Про федеративний устрій Російської республіки». Вироблений делегатами документ передбачав вирішення найважливіших проблем державного устрою:

1) національне визволення на засадах «федерації, побудованої на національному принципі»;

2) створення дійсно демократичного суспільства за широкої участі громадян у державному житті та законодавчого, а не адміністративного регулювання;

3) оптимізація державного управління шляхом його децентралізації.

З'їзд також ухвалив створити Раду національностей при Тимчасовому уряді та обрав Раду народів з місцем перебування в Києві, яку очолив М. Грушевський.

6 3–7 жовтня 1917 р. в Чигирині відбувся з'їзд Вільного козацтва за участю 200 делегатів, які представляли 60 тис. організованих озброєних добровольців Київщини, Чернігівщини, Полтавщини, Катеринославщини, Херсонщини й Кубані. На з'їзді було обрано Генеральну раду з 12 осіб і почесного отамана – командира 1-го Українського корпусу генерала П. Скоропадського. Своїми рішеннями з'їзд спробував надати Вільному козацтву специфічної організаційної форми в загальнонаціональному масштабі.

Вільне козацтво могло стати серйозною військово-політичною силою. Центральна Рада, розуміючи можливості його використання в державних справах, затвердила статут Вільного козацтва та вітала заклики з'їзду в Чигирині до повсюдного утворення добровольчих загонів. Проте одразу виявилася й непослідовність Ради, яка вважала Вільне козацтво не стільки військовим формуванням, скільки міліційним. Тому аж до січня 1918 р. воно було підпорядковане секретаріату внутрішніх справ.

Делегати з'їзду Вільного козацтва в Чигирині. Жовтень, 1917 р.

Запитання і завдання

1. ***Встановіть*** послідовність подій.
   Ухвалення «Статуту Генерального секретаріату».
   З'їзд народів Росії.
   Прийняття «Тимчасової інструкції для Генерального секретаріату Тимчасового уряду на Україні».
2. Корніловський заколот. ***Розкажіть***, що вам відомо про цю подію.
3. ***Схарактеризуйте*** основні положення «Тимчасової інструкції».
4. ***Поясніть*** зміст положень резолюції з'їзду народів Росії «Про федеративний устрій Російської республіки».
5. «Центральна Рада спокійно й розважливо впроваджувала свою владу в Україні, йдучи при тому на вимушені компроміси», – писав Т. Гунчак. ***Проаналізуйте*** характер відносин Центральної Ради та Тимчасового уряду. У ***чому*** ви вбачаєте прорахунки Центральної Ради? Відповідь ***аргументуйте***.